

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Diplomová práce

Magdalena Kroupová

Lexikálne turkizmy v polštine a slovenčine

Lexikální turkizmy v polštině a slovenštině

Lexikal turkizms in Slovak and Polish

v Praze 2010

vedoucí práce: doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 10. 7. 2010

podpis

Veľmi rada by som tu poďakovala doc. Mire Nábělkovej, vedúcej mojej diplomovej práce, za podporu, pomoc a motiváciu, za množstvo dobrých rád a pripomienok prínosných pre vznik a rozvoj tejto práce.

Anotácia

Práca sa venuje problematike turkizmov v slovenčine a poľštine. Jej východiskom je obsahové a terminologické vymedzenie lexiky prevzatej z turkických jazykov. Práca sa sústreďuje na problematiku apelatívnej a propriálnej lexiky a čiastočne aj na frazeológiu, ktorá je s turkizmami spojená, na otázku súčasného statusu jednotlivých prevzatých lexém, na mieru ich začlenenia do slovnej zásoby slovenčiny a poľštiny na základe sémantického a derivačného kritéria (rozsah domácich slovotvorných hniezd odvodených od turkizmov ako slovotvorného základu a otázka rozvíjania domácich významov) v komparatívnom pohľade.

Kľúčové slová:

Porovnávacía lexikológia, prevzaté slová, turkizmy, slovenčina, poľština

Anotace

Práce se věnuje problematice turkizmů ve slovenštině a polštině. Jejím východiskem je obsahové a terminologické vymezení lexika převzatého z turkických jazyků. Práce se soustředí na problematiku apelativního a propriálního lexika a částečně i na frazeologii, která je s turkizmy spojená, na otázku současného statusu jednotlivých převzatých lexémů, na míru jejich začlenění do slovní zásoby slovenštiny a polštiny na základě sémantického a derivačního kritéria (rozsah domácích slovotvorných hnízd odvozených od turkizmů jako slovotvorného základu a otázka rozvíjení domácích významů) v komparativním pohledu.

Klíčová slova

Srovnávací lexikologie, převzatá slova, turkizmy, slovenština, polština

Annotation

This diploma paper deals with the problem of Turkisms in Slovak and Polish. The starting point is the conceptual and terminological definition of borrowed lexis from Turkic languages. Thesis is focusing on the issue of the appellative and propriial lexis and partly on the phraseology, which is associated with Turkisms; on the question of current status of particular borrowed lexemes; on the measure of their integration in the lexicon of Slovak and Polish on the basis of the semantic and derivative criterion (the range of domestic word-formative nests derived from Turkism as word-formative base and the question of developed domestic meanings) in comparative perspective.

Key words

Comparative lexicology, loan words, Turkisms, Slovak, Polish

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	PREHĽAD VÝSKUMOV V OBLASTI PREBERANIA JAZYKOVÝCH PROSTRIEDKOV Z TURKICKÝCH JAZYKOV, SLOVNÍKY AKO MATERIÁLOVÉ ZDROJE	9
3	VÝCHODISKÁ K SPRACOVANIU TURKIZMOV AKO PREVZATEJ LEXIKY. POJEM TURKIZMUS	13
4	MIMOJAZYKOVÉ TURKICKO-POĽSKÉ, TURKICKO-SLOVENSKÉ KONTAKTY A ICH ODRAZ V LEXIKE POĽŠTINY A SLOVENČINY	15
5	ZAČLEŇOVANIE TURKIZMOV DO SLOVNEJ ZÁSObY POĽŠTINY A SLOVENČINY	18
6	LEXIKÁLNA PARADIGMATIKA TURKIZMOV V POĽŠTINE A SLOVENČINE – HOMONYMIA, POLYSÉMIA, SYNONYMIA	21
6.1	HOMONYMIA	21
6.2	POLYSÉMIA	24
6.3	SYNONYMIA	25
7	LEXIKA TURKICKÉHO PÔVODU ROZDELENÁ DO TEMATICKÝCH OKRUHOV (PREVZATÉ SLOVÁ A ICH DOMÁCE DERIVÁTY)	27
7.1	ETNONYMÁ	27
7.2	POMENOVANIA OSÔB	36
7.2.1	Administratívne, vojenské a náboženské tituly a s nimi súvisiace pomenovania	37
7.2.2	Pomenovania skupín osôb	44
7.2.3	Ďalšie pomenovania osôb	46
7.3	ZBRANE, ZBROJ, ZNAKY HODNOSTÍ	51
7.4	ADMINISTRATÍVNE JEDNOTKY, DOKUMENTY A FINANCIE	57
7.5	FAJČIARSKÉ POTREBY	58
7.6	HUDOBNÉ INŠTRUMENTY A VECI SPOJENÉ S HUDBOU	60
7.7	POMENOVANIA ZVIERAT A VECÍ S NIMI SPOJENÝCH	62
7.7.1	Kone a pomenovania ich postrojov	62
7.7.2	Ďalšie pomenovania zvierat (loveckých a iných) a vecí s nimi spojených	66
7.8	NADPRIRODZENÉ BYTOSTI	70
7.9	POMENOVANIA RASTLÍN	72
7.10	POMENOVANIA JEDÁL A NÁPOJOV	76
7.11	TEXTIL A OBLEČENIE	82
7.11.1	Dekoračné tkaniny, koberce	85
7.11.2	Časti odevov	87
7.11.3	Pokrývky hlavy	93
7.11.4	Tašky, puzdrá a mechy	96
7.11.5	Obuv	98
7.12	POMENOVANIA PRIESTORU – BUDOVY A ICH ČASTI, POHREBISKÁ, GEOGRAFICKÉ NÁZVY A PRÍRODNÉ ÚTVARY	99

7.13 TRANSPORTNÉ PROSTRIEDKY	105
7.14 PREDMETY DOMÁCNOSTI	106
7.15 INÁ NEZARADENÁ LEXIKA	107
7.16 INÉ SLOVNÉ DRUHY	115
7.16.1 Verbá.....	115
7.16.2 Adjektíva.....	116
7.16.3 Interjekcie.....	116
8 ZÁVER	118
SKRATKY	123
LITERATÚRA	126
REGISTER	128

1 ÚVOD

Predmetom mojej práce sú prevzaté lexikálne jednotky z turkických jazykov začlenené do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny. Za lexikálne jednotky prevzaté z turkických jazykov považujem nielen tie, ktoré pochádzajú priamo z niektorého z turkických jazykov, ale aj tie, ktoré nimi boli sprostredkované. Pokúšam sa podať čo najucelenejší prehľad lexikálnych turkizmov a ucelenú charakteristiku tejto špecifickej vrstvy poľskej a slovenskej slovnej zásoby so zameraním predovšetkým na aktuálny stav, t. j. na jej podiel v súčasnej slovnej zásobe daných jazykov,¹ v opore o súčasné lexikologické príručky. Druhú rovinu textu tvorí konfrontačný pohľad na mieru a podoby adaptácie tejto prevzatej lexiky v poľštine a slovenčine. Porovnanie na pomerne obsiahlom materiáli smeruje k celkovej konfrontácii poľskej a slovenskej lexiky prevzatej z turkických jazykov, a to najmä z lexikálno-sémantického hľadiska. Základným cieľom porovnávej časti mojej práce je predovšetkým poukázať na rozličné druhy zhôd a rozdielov medzi turkizmami v porovnávaných lexikálnych systémoch, a to pri pomenovaniach všetkých typov.

Lexikálne turkizmy netvorí konštantnú uzavretú skupinu slov, ale naopak, dynamickú a živú časť slovnej zásoby, kde na jednej strane ide o nevyhnutné zastarávanie slov (najmä slov, ktoré zanikajú spolu s reáliami, ktoré pomenúvajú), na druhej strane pôsobí proces neologizácie a postupný proces udomácnovania novo prenikajúcej lexiky (ide hlavne o názvy reálií, napríklad potravín alebo iných tovarov dovážaných z turkickejazyčných krajín), aj keď preberanie novej lexiky nie je také progresívne ako v minulosti (najmä v období 14. – 17. storočia). Ďalšími procesmi vplyvajúcimi na dynamický vývin tejto zložky slovnej zásoby je derivácia a neosemantizácia. Jadrom práce je preskúmanie jednotlivých podôb adaptácie a integrácie (adaptovanosti a integrovanosti) turkizmov v súčasnej poľštine a slovenčine. Po historickom náčrte turkickej-poľských/turkickej-slovenských vzťahov a extralingvistických súvislostí jazykových kontaktov sa venujem problematike adaptácie turkizmov v poľštine a slovenčine, ich lexikálnej paradigmaticke so zameraním na vzťahy synonymie, polysémie a homonymie v poľskom a slovenskom lexikálnom systéme a napokon na turkizmy rozličných tematických okruhov a ich poľské a slovenské deriváty demonštrujúce mieru adaptovanosti v preberajúcich jazykoch. Väčšinu prevzatých výrazov predstavujú substantíva, okrajovejšie lexémy iných slovných druhov spracúva samostatná kapitola.

Rozsah zhromaždeného lexikálneho materiálu tvorí približne 350 lexikálnych jednotiek v slovenčine a 430 v poľštine. Vzhľadom na to, že nemám etymologické ani turkologické vzdelanie, práca nevychádza z vlastného výskumu pôvodu konkrétnych slov – za svoj cieľ som považovala vypracovanie komparatívneho obrazu zachytenia turkizmov v lexikografických a lexikologických prácach rozličného druhu. Zhromaždený lexikálny materiál pochádza z dostupných poľských a slovenských (aj vybraných českých) lexikografických príručiek ako sú výkladové slovníky, slovníky

---

¹ Okrajovú pozornosť budem venovať historickej vrstve lexiky prevzatej z turkických jazykov, najmä lexike pomenúvajúcej historické reálie prevažne z obdobia tureckých vojen (1526 – 1711), ktorá vo väčšej miere neprenikla do slovnej zásoby porovnávaných jazykov.

cudzích slov, etymologické slovníky a lexikologické štúdie venovanej tejto problematike. Práca by mala ukázať aj to, ako je v rozličných lingvistických príručkách, a v súvislosti s tým aj v povedomí používateľov jazyka, táto lexika z hľadiska pôvodu hodnotená. Z toho dôvodu venujem popri lexike preukázateľne turkického pôvodu pozornosť aj lexike, pri ktorej je turkický pôvod iba jedným z možných variantov interpretácie pôvodu, ďalej lexike tradične považovanej za prevzatia z turkických jazykov, pri ktorej bol turkický pôvod vyvrátený, a napokon aj takej, pri ktorej turkický pôvod uvádza iba jediný z lingvistických zdrojov. Konfrontačný poľsko-slovenský pohľad prináša zaujímavé poznatky aj v tomto smere. Ako doplnujúci materiálový zdroj k slovníkovým údajom, poskytujúci aj isté frekvenčné charakteristiky turkizmov v poľštine a slovenčine, som využila internetové zdroje.

Na záver práce prikladám register turkizmov – vlastných prevzatí a ich derivátov v poľštine a slovenčine, ktorý popri funkcii registra slúžiť na orientáciu v texte práce pri hľadaní spracovania konkrétnych výrazov, súčasne predstavuje prvý relatívne úplný porovnávací súpis turkizmov v slovenčine a poľštine.

2 Prehľad výskumov v oblasti preberania jazykových prostriedkov z turkických jazykov, slovníky ako materiálové zdroje

Prvé zmienky o turkických národoch pochádzajú zo správ o neznámom, exotickom svete, neskoršie aj nepriateľskom svete, o ktorom sa tunajší čitateľ chcel niečo dozvedieť. Vznikali diela, ktoré opisovali turkické krajiny (najmä osmanské a tatárske), ich zvyky, náboženstvo, vyzbrojenie, kultúru atď. Tieto diela obsahovali turkické výrazy pomenúvajúce reálie turkického a moslimského prostredia, spolu s ktorými sa začali objavovať aj prvé pokusy tieto neznáme slova vysvetľovať a prekladať. Ich význam je najmä v tom, že sú prvými pokusmi o vysvetlenie turkických lexikálnych jednotiek.

Prvé vedecké štúdie venované tejto tematike začali vznikať v 19. storočia. Už r. 1828 boli publikované dva poľské články A. Czartoryského, *Słowniczek wyrazów przyjętych do mowy polskiéy ze wschodnich ięzyków* a *Słowniczek wyrazów polskich znaczących narzędzia muzyczne niegdyś w woyskowém i pokoiowém używaniu będące*.² V 19. storočia vznikol etymologický slovník A. Muchlińskiego³ (medzi orientalizmami z turkických jazykov obsahuje najmä prevzatia z turečtiny a tatárčiny), r. 1883 bol na VI. Medzinárodnom orientalistickom kongrese v Leidene prednesený po francúzsky referát J. Karłowicza o orientálnych prevzatiach v poľštine⁴. Ďalšie významné diela, ktoré ovplyvnili vývin vedeckého výskumu turkizmov, sú napríklad práce F. Miklosicha *Die türkischen Elemente in der südost- und osteuropäischen Sprechen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Klenrussisch, Grossrussisch, Polonisch* (1884 – 85) a K. Lokotscha *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, rumanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs* (1927). Ďalším, už poľským, lingvistom, ktorý sa zaoberal cudzojazyčnými vplyvmi v poľštine (pričom aj orientálnymi) bol A. Brückner (autor poľského etymologického slovníka, 1827), z jeho štúdií spomeniem napr. *Wpływy języków obcych na język polski* (1915) a *Wyrazy obce i ich znaczenie* (1917).

Skutočný rozvoj bádání v tejto oblasti sa začal v 30. rokoch 20. storočia. V poľskom prostredí začali vznikať práce venujúce sa tejto téme najmä medzi orientalistami a turkológmi Varšavskej univerzity. Autorom viacerých štúdií o výrazoch pochádzajúcich z turkických jazykov v poľštine, napr. *W sprawie zapożyczeń tureckich w języku polskim* (1928) a *W sprawie metodologii badań zapożyczeń tureckich w językach słowiańskich* (1929 – 1932) bol T. Kowalski.⁵ Jeho žiak A. Zajączkowski, ktorý sa vedľa čisto turkologických prác venoval aj slovansko-turkickým kontaktom,

² Pri názvoch starších diel zachovávam pôvodný pravopis uvedený v SHTJP.

³ *Źródłosłownik wyrazów, które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogię co do brzmienia lub znaczenia, z dołączeniem zbiorku wyrazów, przeniesionych z Polski do języka tureckiego* (tlačou 1858).

⁴ *Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise*. Text tohto referátu bol preložený a obohatený o nový materiál J. Hanuszom a publikovaný v časopise *Prace filologiczne*, 1885 – 1886. Pozri SHTJP.

⁵ Je aj autorom dvoch etymologických minoslovníčkov, ktoré tvoria súčasť kníh: *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka Konstatntego z Ostrowicy napisanej między r. 1496 a 1501*, publikoval prof. Jan Łoś (tlačou 1912) a *Sztuki islamu w Polsce w XVII i XVIII wieku* T. Mańkowského (tlačou 1935).

bol autorom radu štúdií, napr. *Kilka wybranych etymologii zapożyczeń tureckich w językach słowiańskich (osadnictwo i budownictwo)* (1964), *Staropolska nazwa „żyrafy“ – sarnapa* (1946), a monografií, napr. *Związki językowe połowecko-słowiańskie* (1949), *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego* (1953) a i. Zo slovenských turkológov si zaslúži pozornosť najmä J. Blaškovič a jeho štúdie *Turecké výrazy v češtine*,⁶ *Die Tradition und die Aufgaben der Turkologie in der Slowakei*.⁷

Z novších lingvistických a etymologických prác venovaných problematike lexikálnych turkizmov treba spomenúť štúdie *Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine* (Blanár, 1962), ktorá podáva ucelenejší pohľad na problematiku, *Spoločenská podmienenosť vývinu exotizmov (pomenovanie reálií z tureckého a moslimského prostredia v staršej slovenčine)* (Majtán, 1987), *Turcizmy v slovenských historických piesňach* (Odran, 1969), *O význame etnonyma Tatar a jeho derivátoch v slovenčine* (Králik, 1998), *Prídavné meno turecký v staršej slovenskej botanickej terminológii* (Majtánová, 1979),⁸ *Janičiar v historickom a metaforickom kontexte* (Ondrejovič, 2004), *Skąd pochodzi wyraz kostejki?* (Śluszkiewicz, 1965), *W sprawie pochodzenia wyrazu czekan* (Reychman, 1954), *Wędrówki słów: Szarawary* (Mrozowska, 1985), *Problem orientalnych etymologii polskiego ogar i węgierskiego agár* (Stachowski, 1995). Závažnou problematikou vymedzenia pojmov turecký, turkotatársky a turkický sa zaoberá S. Ondrejovič v štúdií *Turecké, turkotatárske a turkické jazyky?* (Ondrejovič, 1998), so závermi ktorej korešponduje vymedzenie pojmu *turkizmus* v mojej práci.

V práci vychádzam z lexikónu zachyteného v poľských, slovenských a vybratých českých, najmä etymologických slovníkoch (hlavne preto, lebo slovenčina zatiaľ vlastný etymologický slovník nemá). Spektrum lexiky zachytenej v daných slovníkoch sa líši – nielen v etymológii a hodnotení, ale už vo výbere zachytenej lexiky.

Hlavnými zdrojmi mojej práce sú: 1) výkladové slovníky: a) slovníky súčasnej slovenčiny, *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., 1964; ďalej SSJ), *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003; ďalej KSSJ), *Slovník súčasného slovenského jazyka* (A – G, 2006, K – O, v tlači; ďalej SSSJ), *Slovník slovenských nárečí* (2 zv., A – P, 1994 – 2006; ďalej SSN); b) slovníky súčasnej poľštiny, *Slovník języka polskiego* (3 zv., 1992; ďalej SJP), *Slovník języka polskiego* (<http://sjp.pwn.pl/>; ďalej PSJP), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (50 zv., 1994 – 2005; ďalej PSWP), *Nowy słownik języka polskiego* (2002; ďalej NSJP), *Uniwersalny słownik języka polskiego* (4 zv., 2003; ďalej USJP); 2) slovníky cudzích slov: *Slovník cudzích slov* (Akademický; 1995; ďalej ASCS), *Velký slovník cudzích slov* (Šaling – Ivanová-Šalingová – Maniková, 2000; ďalej VSCS), *Wielki słownik wyrazów obcych* (2005; ďalej WSWO), *Slovník wyrazów obcych* (1980; ďalej SWO) a *Slovník spolszczeń i zapożyczeń* (2007; ďalej SSZ); 3) etymologické slovníky a štúdie: a) slovenské: *Odtajnené trezory slov I – III* (Ondruš, 2000 – 2004; ďalej OTS); b) poľské: *Etymologiczny słownik języka polskiego* (Brückner, 1957; ďalej BSE), *Etymologiczny słownik języka polskiego* (2 zv., A – P; Bańkowski, 2000;

⁶ *Ček dilinde Türkçe kelimeler*, VIII. Türk Dil Kurultayında okunan Bilimsel Bildiriler, 1957.

⁷ In: *Studia semitica philologica necnon philosophica I. Bakoš dicata*, Bratislava 1965: 55 – 68.

⁸ V tomto textu sú okrem slovenských uvedené aj niektoré poľské pomenovania.

d'alej ESJP), *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005; d'alej BOSE), *Etymologiczny słownik języka polskiego* (5 zv., A – Ł, Sławski, 1952 – 1982; SLSE); c) české: *Etymologický slovník českého a slovenského jazyka* (Machek, 1957; d'alej MES1) a *Etymologického slovníku jazyka českého* (druhé, opravené a doplnené vydanie, Machek, 1968; d'alej MES2), *Český etymologický slovník* (Rejzek, 2001; d'alej RČES), *Etymologický slovník českého jazyka* (Holub – Kopečný, 1952; d'alej ETČ); 4) internetové servery (napr. <http://www.google.sk/> a <http://szukaj.wp.pl/>) a konzultácie s materinskými hovoriacimi.⁹ Na overenie niektorých výrazov v turečtine som používala Česko-turecký, turecko-český kapesní slovník (Hristová, 2001).

Okrajovo sa v práci venujem historickej lexike a lexike zaniknutých historických reálií súvisiacich primárne s obdobím tureckých vojen. V tejto sfére vychádzam z turkizmov zachytených v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (7 zv., 1991 – 2008; d'alej HSSJ), v slovníčku uvedenom na konci knihy *Slovensko v tieni polmesiaca* (Kopčan – Krajčovičová, 1983; d'alej SvTP)¹⁰ a *Slovníku historickým turcizmům w języku polskim* (Stachowski, 2007; d'alej SHTJP).

Z uvedených slovníkov, okrem slovníkov cudzích slov, ktoré údaj o pôvode zaznamenávajú systematicky, zachytávajú pôvod výrazu niektoré výkladové slovníky: v slovenčine SSSJ, pri niektorých výrazoch aj SSJ, v poľštine PSWP, SJP a USJP. Medzi týmito slovníkmi sú aj rozdiely v spôsobe zachytávania pôvodu a cesty prevzatia daných výrazov. Poľské slovníky SWO a WSWO obyčajne (aj keď nie pri všetkých výrazoch) okrem cesty prevzatia z jednotlivých jazykov zachytávajú aj pôvodné zdrojové výrazy, napr. pri *hajdamak(a)* SWO <ukr. hajdamaka, z osm.-tur. hajdamak – napadač, grabiáč>, WSWO <ukr. hajdamáka (tatarski pasterz-rozbójnik), z osm.-tur. hajdamak (złodziej bydła, włóczęga), od hajda (poganiać – zwierze pokrzykani)>, ale aj napr. *chan* WSWO, SWO <tur.>. Zo slovenských slovníkov cudzích slov VSCS obyčajne uvádza iba východiskový jazyk alebo jazyk, z ktorého bol výraz nakoniec prevzatý, ASCS¹¹ uvádza obyčajne cestu výrazu, napr. *minaret* VSCS /arab./, ASCS <tur < arab>, *tajga* VSCS /rus./, ASCS <r < jakutčina>. Z výkladových slovníkov (pri vybratých výrazoch) PSWP, USJP okrem cesty výrazu uvádza aj zdrojový výraz, napr. PSWP *tapczan* z chiňského tao-čang przez tur. tapczan.

Pokiaľ ide o hodnotenie turkického pôvodu výrazov zachytených danými slovníkmi, skratku **turk.** (turkický) pre pomenovania tejto jazykovej skupiny používajú SSSJ a ASCS. Skratku **tur.** (turecké jazyky) používajú všetky poľské slovníky a HSSJ. SJP, WSWO, SWO, PSWP rozlišujú **tur.** (turecké jazyky) a **osm.-tur.** (osmanská turečtina), ale nie vždy, napr. *kilim* WSWO <osm.-tur.>, SWO <osm.-tur.>, PSWP z pers gilim przez tur. kilim. Skratky **turkotat.**, **tur.-tat.**, **ttat.** a i. (turkotatarské jazyky) používajú VSCS (odlišuje tur. – pre turečtinu), SJP, WSWO, SWO, aj niektoré etymologické slovníky, MES, BSE,¹² ETČ, RČES, poľské etymologické slovníky vo väčšine používajú skratku tur.

⁹ Konzultácie s materinskými hovoriacimi som najmä využila pri určovaní funkcií jednotlivých slov a ich použitie v bežnej hovorenej reči.

¹⁰ Tento slovník zachytáva prevažne lexiku historických vojenských reálií – historické exotizmy, z ktorých iba malá časť je zachytená aj vo výkladových slovníkoch či v slovníkoch cudzích slov.

¹¹ Je prekladom českého Akademického slovníka cizích slov (1995).

¹² BSE používa na označenie turkických jazykov, okrem turkotatarské aj turskotatarské, skratka **turskotat.**, aj označenie turské jazyky pre turkické jazyky a skratku **tursk.**

(turecké jazyky), pokiaľ jazyk nešpecifikujú (využitie skratky iných turkických jazykov sú napr. tat., osm.-tur., kipč., jakut., turkm. a i.). Historický slovník SHTJP, ktorý zachytáva historické turcizmy (v širšom chápaní) v poľštine, neuvádza pri výrazoch etymológiu.

Pri spracovaní turkizmov v diplomovej práci sa opieram o uvedené zdroje jednak pri samom výbere lexikálnych jednotiek, jednak pri zachytení ich sémantiky a suprasémantických charakteristík. Hoci by bolo zaujímavé porovnávať rozličné lexikografické spracovanie pri každej lexikálnej jednotke, splnením tejto úlohy by neúmerne narástol rozsah práce, preto sa takému porovnaniu venujem len v relevantných, špeciálne zaujímavých prípadoch – v takom prípade zdrojové údaje aj podrobnejšie citujem. Nazdávam sa, že aj pri takomto prístupe práca prináša obraz doterajšieho zachytenia a spracovania turkizmov a, hoci lexikografické spracovanie nemusí vždy celkom korešpondovať s reálnym životom slov, najmä pri novších významových a štylistických posunoch, podáva obraz zastúpenia turkizmov v slovnej zásobe slovenčiny a poľštiny.

3 Východiská k spracovaniu turkizmov ako prevzatej lexiky. Pojem turkizmus

V tejto časti by som v záujme presného prístupu k spracovanej problematike chcela venovať pozornosť terminológii z oblasti preberania lexikálnych jednotiek, s ktorou pracujem.

Termínom jazykové prevzatie (napr. prevzaté slovo) sa rozumie jazyková jednotka (slovo, morféma, konštrukcia) predstavujúca v konkrétnom jazyku produkt vzájomného pôsobenia jazykov v istej forme kontaktu. Chcela by som sa vo svojej práci vyvarovať termínu jazyková výpožička, pretože toto pomenovanie považujem za metaforické, nejednoznačné, a preto nedostatočné. Výraz pôžička, výpožička od slovesa požičať vyvoláva pocit dočasnosti, neadaptovanosti a nie je, podľa mňa, vhodné ho používať pre úplne zdomácnené slová. Dávam preto prednosť termínu prevzatie, ktorý lepšie vystihuje výsledok procesu preberania, poprípade prenikania lexikálnej jednotky do nového prostredia.¹³

Pod lexikálnymi *turkizmami* rozumiem súhrnne slová, ktoré pôvodom patria do niektorého z jazykov tzv. turkickej jazykovej skupiny. Turkizmov možno členiť na turcizmy a prevzatia z ďalších z turkických jazykov ako napríklad z tatárčiny, kipčačtiny, kirgizštiny, jakučiny, ujurčiny a ďalších. V porovnaní s termínom *turkizmus* používam v práci termín *turcizmus* v užšom význame – na označenie lexikálnych jednotiek, ktorých zdrojom bola turečtina (štátny jazyk dnešného Turecka) alebo osmanská turečtina (štátny jazyk Osmanskej ríše).

Potreba vytvoriť špecifický termín *turkizmus* vychádzala najmä zo skutočnosti, že termín *turcizmus* má v literatúre dotýkajúcej sa danej témy širšie a užšie použitie. Pri širšom použití zahŕňa v sebe lexikálne prevzatia zo všetkých turkických jazykov, pri užšom predstavuje lexikálnu jednotku prevzatú iba z turečtiny. Podľa slovníkových definícií sa tento termín používa iba v užšom význame:¹⁴

PL turcyzm „wyraz, zwrot lub konstrukcja składniowa przejęte z języka tureckiego lub na nim wzorowane“ (PSJP, WSWO, SWO);

SL turcizmus „turecký jazykový prostriedok, výraz, prvok, väzba ap. v inom jazyku“ (SSJ, VSCS),

ale v praxi sa používa v oboch významoch, v užšom aj širšom.

Termín *turkizmus*, označujúci lexikálne prevzatia zo všetkých turkických jazykov, sme pre potreby práce, ktorá je orientovaná širšie, nie len na vlastné turcizmy, utvorili s doc. Mirou Nábělkovou od adjektíva turkický, vzťahujúceho sa na jazyky turkickej jazykovej rodiny.

Problém presného a uspokojivého pomenovania vo vzťahu k jazykom tejto jazykovej skupiny sa už riešil pri zvažovaní používania adjektív *turkotatársky*, *turecký* a *turkický*. V starších prácach a slovníkoch sa paralelne objavovali termíny *turkotatársky* a *turecký* (ktorý bol občas špecifikovaný termínom *osmanský*), ktoré boli používané nesystematicky a často sa prekrývali. Z pohľadu súčasnej

---

¹³ Termíny preberanie a prenikanie možno diferencovať na základe toho, že proces preberania súvisí s potrebami cieľového jazyka a prenikanie sa vymedzuje ako vonkajšia aktivita zdrojového systému zasahujúceho do cieľového jazyka (Orgoňová, 1998).

¹⁴ Tak ho budem používať vo svojej práci.

lingvistiky je pojem *turkotatársky* na vyjadrenie vzťahu k celej skupine jazykov prekonaný, lebo v spojení so základom *turk-* príliš vyzdvihuje tatarčinu, ktorá je len jedným z jazykov danej skupiny. Dočasne bol nahradený pojmom *turecký*, resp. spojením *turecké jazyky*, v istom čase sa oba termíny používali paralelne. Vznikol ale už spomenutý problém s nejednoznačnosťou adjektíva *turecký* (1. týkajúci sa Turecka, etnických Turkov, turečtiny – 2. týkajúci sa všetkých turkických etník a jazykov), vedúcou k utlmeniu rozlíšiteľnosti pomenovaní *turecký jazyk* (jazyk etnických Turkov, turečtina) – *turecký jazyk* (niektorý zo skupiny turkických jazykov, t. j. jazykov všetkých turkických etník). Hľadal sa preto jednoznačnejšie diferencujúci termín, až bolo v slovenčine napokon ustálené spojenie adjektívum *turkický* a spojenie *turkické jazyky* (Ondrejovič, 1998). V poľštine prevláda používanie termínu *turecki*, *języki tureckie*, ale v poslednej dobe sa tiež začína presadzovať termín *turkijski*, *języki turkijskie*. Jednoznačnosť termínov *turkický* a *turkijski* a pri tom aj zjednotenie termínov *turecký* a *turecki* (v užšom význame) uľahčuje orientáciu v tejto oblasti.

Turkická lexika teda pochádza z rôznych turkických jazykov. Z toho je zřejmé, že termín *turkizmus* má široké uplatnenie, pretože sa nevzťahuje iba na jeden konkrétny jazyk, ale na všetky jazyky jazykovej rodiny. Ako *turkizmus* označujem každý prevzatý výraz z niektorého z turkických jazykov bez ohľadu na pôvod slova (domáci alebo cudzí) v daných jazykoch. Preto medzi slovanskými *turkizmami* možno nájsť výrazy turkického pôvodu aj výrazy pochádzajúce z iných jazykov (napr. čínske, mongolské, arabské, perzské, arménske, grécke, aj slová zo západoeurópskych jazykov). Turkické jazyky mohli zohrať iba úlohu kultúrneho prostredníka – príkladom takých prevzatí sú výrazy *topor/topór*, *kord*, *kniha/książka*.¹⁵ Výrazy *topor/topór* a *kord* pochádzajú prvotne zo starej iránciny alebo starej perzštiny, výraz *kniha/książka* možno z čínštiny alebo asýrčiny či osetčiny.

---

¹⁵ Zachytené *turkizmy* budem v celej práci uvádzať v poradí SL a PL oddelené lomkou, ako je vyššie uvedené. Pokiaľ bude výraz zachytený iba v jednom z jazykov, uvediem ho s poznámkou o jeho jazykovej príslušnosti. Pre lepšiu orientáciu v textu sú všetky *turkizmy* v kurzíve. Prevzaté slovníkové významové perifrázy pri poľských lexémach uvádzam v poľštine.

4 Mimojazykové turkicko-poľské, turkicko-slovenské kontakty a ich odraz v lexike poľštiny a slovenčiny

Turkicko-slovanské kontakty majú veľmi dlhú históriu, pretože turkické a slovanské jazyky sa ovplyvňovali už vo svojich praformách. Podiel slovanskej lexiky v súčasných turkických jazykoch nie je predmetom mojej práce, ale predpokladám, že bude pomerne rozsiahly, najmä v oblastiach Balkánu a ruskej a ázijskej časti bývalého ZSSR.

Najstaršie prevzatia z turkických jazykov (napr. výrazy ako *topor/topór*, *torba*, *klobúk/klobuk*, *tovar/towar*, *kobyła/kobyła*, *krahulec/krogulec* alebo *tlmočiť/tłumaczyć*) začali prenikať do praslovančiny už v období medzi 1. - 6. storočím n. l., a neskôr prenikali ďalšie do jednotlivých slovanských jazykov (Blanár, 1962). Niektoré turkizmy (už do poľštiny a slovenčiny) sprostredkovala stará maďarčina, ktorá mala kontakt z turkickými jazykmi už v pravlasti, alebo niektorý z východoslovanských jazykov, ktoré boli s rozličnými turkickými kmeňmi v úzkom kontakte. Z historických udalostí mali vplyv križiacke výpravy, vďaka ktorým sa veľa výrazov turkického pôvodu rozšírilo do Európy. Iným zdrojom turkickej lexiky boli v 6. – 8. storočia Avari, zvlášť po vytvorení Avarského kaganátu v oblasti stredného Dunaja. K ďalším kontaktom dochádzalo po sformovaní Bulharského štátu na Balkáne v 7. storočí a vytvorení Volžsko-kamského Bulharska na prelome 9. a 10. storočia, ktoré bolo začiatkom 13. storočia zničené mongolskými nájazdmi a stalo sa súčasťou tatárskej Zlatej hordy, ktorá si v 13. – 15. storočí podrobovala oblasti Ruska. Ďalšie kontakty sprostredkovali kmene Kumánov, ktorí boli v kontakte z južnou a strednou Európou od 11. do 13. storočia, keď sa usídlili v Uhorsku a asimilovali s jeho obyvateľmi. Nasledovali vpády kmeňov Polovcov do Poľska, Uhorska a na Rus v 13. storočia, vpády Seldžukov (predchodcov Osmanov v Anatólii a na Kaukaze) a Tatárov.¹⁶ Tatári ďalej ovplyvňovali situáciu v strednej Európe. Po rozpade Mongolského chanátu vznikla tatárska Zlatá horda. Ďalším politickým útvarom, v ktorom pôsobili, bol Krymský chanát, ktorý sa vojensky podieľal na expanzii Osmanskej ríše na Balkán a do strednej Európy.¹⁷ Neskoršie dochádzalo ku kontaktom etník prostredníctvom expanzie Osmanskej ríše a valašskou kolonizáciou.

Osmanská ríša po svojom vzniku v 13. storočí v oblasti v Anatólii začala s expanziou do oblastí strednej Ázie a na Balkán, v 15. – 17. storočí aj do strednej Európy,¹⁸ ktorá sa skončila porážkou

¹⁶ Najviac známy je nájazd z rokov 1241-1242, pri ktorom boli Tatári súčasťou Mongolského kmeňového zväzu (a aj iné etniká turkické boli jeho súčasťou).

¹⁷ Dnes tatárske etnikum žije v Tatarstáne (republika Ruskej federácie), ako menšinové obyvateľstvo na Ukrajine, v Poľsku, Litve a Bielorusku, Bulharsku, Číne, Mongolsku, Rumunsku a Turecku. Na území Poľska žije približne dvojtisícová menšina - na Podlasí, v Białystoku a Gdańsku.

¹⁸ Turecké vojny mali ohlas najmä v literatúre. Toto téma bola veľmi obľúbená a spracoval ju rad autorov, od čoho sa môže odvíjať bežnejšie používanie nielen pomenovaní reálií, ale aj ostatných turkizmov. Aktuálnou reakciou na tureckú expanziu boli na Slovensku historické piesne 16. a 17. storočia, ktoré sa zaoberajú najvýznamnejšími dobytiami pevností, napr. *Pieseň o Sigetské zámku* (1566), *O Jágri a některých vítězích* (1599), *Písňe o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divine a Zvolene* (1596), *Pieseň o Nových Zámkoch* (1663) atď. Informácie o živote v Osmanskej ríši prináša aj cestopisná literatúra, napr. *Cestopisný denník do Konštantínopolu a Malej Ázie* Jána Derschwama (z r. 1553 – 1555) alebo memoárová beletrizovaná próza, napr. Štefan Pilárik: *Turecko-tatárska ukrutnosť* (z r. 1684). V 19. storočí sa k tureckej tematike vracali slovenskí spisovatelia ako J. Kalinčiak, S. Chalúпка a ďalší. Z Poľskej strany boli to najmä „turcyki“ – publicistické texty varujúce pred tureckým nebezpečenstvom, ich autorom v epoche renesancie bol Stanisław Orzechowski. V diele H.

osmanskej armády pri Viedni a mierom uzavretým v Karloviaciach 1699. Neskoršie kontakty boli najmä diplomaticko-kultúrneho a obchodného charakteru. Osmanská ríša, podobne ako Francúzsko, bola štátom, do ktorého smerovala poľská emigrácia v čase záborov, a u ktorého hľadala oporu pri myšlienke obnovy vlastného štátu.¹⁹

Ďalším zdrojom turkickej lexiky v areáli strednej Európy bola valašská kolonizácia. Kočovní pastieri, ktorí (zrejme) z rumunského Valašska migrovali cez Karpaty na slovenské územie, Halič a do východnej Moravy, prichádzali v etapách. Prvá písomná evidencia je z r. 1337 v obci Koromľa, r. 1338 v Tibave, ale ich prechody cez slovenské územie neboli ojedinelé. V 16. a 17. storočí sa začali usadzovať na nezaľudnenej Orave, kde sa rýchlo asimilovali. Priniesli do tejto oblasti chov oviec aj na mlieko a syry, čo do tej doby nebolo bežné. Valašskej kolonizácii sa prisudzuje rozšírenie niekoľkých turkizmov, prevažne termínov typických pre pastiersku kultúru (často sa prekrývajú z rumunizmami alebo s lexikou označovanou ako lexika kaukazskej pastierskej kultúry, ktorej pôvod nie je vždy uspokojivo objasnený), napr. *salaš/szalas*, *čoban/czaban* ap.

Pre medzijazykovú konfrontáciu turkizmov je dôležité aj časové zaradenie ich preberania do poľštiny a slovenčiny. Historické a lexikografické podklady totiž potvrdzujú, že ide o materiál začleňovaný do slovnej zásoby oboch jazykov v širokom časovom období od praslovanskej jednoty až po súčasnosť. Tento proces preberania nemal kontinuálny charakter, v rôznych obdobiach sa, v súlade s historickými zmenami, narastajúcimi a zmenšujúcimi sa medzietnickými kontaktmi, menila jeho intenzita. Dochádzalo aj k opakovaným prevzatiam²⁰ v rôznych obdobiach jazykových kontaktov (dobrým príkladom je výraz *klobúk/klobuk* a *kolpak*, *vampír/wampir* a *vamp/wamp*²¹). Aby bol tento proces priezračnejší, rozdelila som prenikanie turkickej lexiky do slovanských jazykov do niekoľkých etáp.²²

1. *Obdobie praslovanskej jednoty*. Tvorí pomerne široké obdobie (od 1. tisícročia pr. n. l. do 10. Storočia n. l.), v ktorom mali slovanské etniká kontakty s rôznymi turkickými etnikami, medzi nimi aj s Chazarmi, Avarmi, Bulharmi, Hunmi a i. Do tejto skupiny patria:

a) tzv. prevzatia staroturkické, ktoré poznajú takmer všetky alebo väčšina slovanských jazykov.

Z tejto etapy pochádzajú výrazy typu: *klobukъ (< praturk. *kalpak), *тльмаць (< praturk. *tylmač), *toporъ (najpravdepodobnejšie, pri tureckom prostredníctve, pochádza z Irán.

Siekiewiczza sa často objavuje tatárska a kozácka tematika, a možno ju stretnúť aj u ďalších autorov. V maliarstve sa tematike porážky Turkov venoval napr. Jan Matejko (maľba *Jan III Sobieski pod Wiedniem*).

Pri analýze materiálových zdrojov sa turkická lexika ukazuje ako veľmi frekventovaná v textoch dvoch autorov rozličných období, v diele súčasného poľského spisovateľa A. Sapkowského (čo sa ukázalo v Korpusu IPI PAN; <http://korpus.pl/>), a v slovenskom prostredí v románe *René mládenca príhody a skúsenosti* J. I. Bajzu (doklady v HSSJ).

¹⁹ V Osmanskej ríši sa utvárali légie, ktoré mali podporovať domácich revolucionárov v čase poľských národnooslobodeneckých povstaní (v rokoch 1830 – 31 a 1863 – 64), boli tu vytvárané légie poľských emigrantov (r. 1877) a Poliaci dosahovali aj vysokých hodností v osmanskom vojsku (napr. Józef Bem sa stal generálom). Osmanská ríša bola počas 19. storočia vo vojnovom stave s Ruskom, preto podporovala poľský odboj zameraný aj proti carskému Rusku.

²⁰ O opakovanom prevzatí cudzích lexikálnych jednotiek pozri napr. Buzássyová: *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek* (Buzássyová, 1991).

²¹ Pozri nižšie – kap. Textil a kap. Nadprirodzené bytosti.

²² Pri vytvorení tejto periodizácie som čiastočne vychádzala z prehľadov uvedených v SHTJP. SHTJP zachytáva aj periodizáciu Fr. Miklosicha, ktorý rozdelil turecko-slovanské historické kontakty na tri obdobia: 1. od začiatku nášho letopočtu do 7. storočia, 2. od pol. 7. do 14. storočia, 3. od 14. do 17. storočia.

*tapar-), *кѣнига (cez sturk. alebo cez protobulh. prostredníctvom z asýrskeho *kunnukku – pečať alebo z čín. *king či *k'üen „zvitok“) atď.²³

- b) prevzatia bulharsko-turkické (7. – 11. storočie), ktoré predstavujú lexémy z volžsko-bulharského dialektu v starej ruštine, a z dunajsko-bulharského dialektu v starosloviencine a súčasnej bulharčine. Príkladmi tohto typu sú: *belěgъ (*bil'ag/znak*), *vataga (banda, rákoš, svorka/*wataha*), *врѣкочь (*vrkoč/warkocz*) a i. Tieto výrazy sú určite turkického pôvodu, len nie je isté, či ide vskutku o bulharizmy, teórie o ich pôvode sa líšia.

2. *Obdobie po rozpade praslovanskej jednoty.* V tomto období (od 10. do 15. storočia) zintenzívnili kontakty s rozličnými turkickými etnikami. Slovania sa stýkali s Kumánmi, kipčackými Tatármi, na Balkánsky polostrov začali prenikať osmanskí Turci. Začala pôsobiť aj stará maďarčina ako sprostredkovateľ niektorých turkizmov, ktoré prevzala ešte pred príchodom do Panónie. Do tejto skupiny patria:

- a) prevzatia kumánske (12. – 13. storočie), kam patria najmä prevzatia v starej ruštine, ktoré neskôr prešli do východoslovanských jazykov a niektoré z nich sa rozšírili aj do jazykov západoslovanských, napr. strus. *bulavъ (*bulava/bulawa*), kurgan poloveckij „pevnosť Polovcov“ > rus. kurhan (*kurhan*) a i.
- b) prevzatia kipčacké I. (13. – 15. storočie), ktoré tiež ovplyvňovali najmä východoslovanské jazyky, z ktorých iba niekoľké prenikli aj do poľštiny a slovenčiny.

3. *Obdobie tureckých vojen* (14. – 17. storočie) a neskorších kultúrnych kontaktov (do 19. storočia). Toto obdobie vyčleňujem kvôli špecifickému zintenzívneniu kontaktov priamo s určitými turkickými etnikami, osmanskými Turkami a Tatármi, v oblasti strednej Európy. Rozšírenie kontaktov aj východných Slovanov s turkickými etnikami – dobitie Kazanského chanátu (r. 1552), včlenenie Astrachanského chanátu do Ruska (r. 1556), počiatky dobývania Sibíri (výpravy na Sibírsky chanát r. 1581), pričlenenie Kaukazu k Rusku.

- a) prevzatia kipčacké II. (16. – 19. storočie) a krymskotatárske (16. – 17. storočie).
- b) prevzatia osmansko-turecké (14. – 19. storočie), ktoré ovplyvnili takmer všetky slovanské jazyky, ale nie s rovnakou intenzitou.

4. *Obdobie 20. a 21. storočia.* Do tohto obdobia patria najmä kultúrne prevzatia, ktoré neprešli iba do slovanských jazykov, ale aj do západoeurópskych, predovšetkým do francúzštiny, ktorá mala úzke kontakty s Osmanskou ríšou od 15. storočia. Výrazmi tohto typu sú najmä prevzaté kulinárne pomenovania, napr. *jogurt*, *burek* (pagáč), *bulgur*, *kebab*, *tzatziky*, ale aj iné pomenovania, napr. *šiša/shisha* (vodná fajka).

²³ SHTJP do tejto najstaršej skupiny prevzatí s možným turkickým pôvodom zaraďuje aj výrazy *byкъ, *koza, *ръstr, ktoré medzi turkizmami neuvádzam vôbec, pretože tieto výrazy nemajú ustálenú etymológiu a okrem tohto zdroja som ich s turkickým pôvodom inde uvedené nenašla.

5 Začleňovanie turkizmov do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny

Preberanie cudzojazyčných lexikálnych jednotiek vo všeobecnosti predstavuje jeden zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby. Okrem vlastného lexikálneho výberu vzhľadom na aktuálne pomenovacie potreby je dôležitý aj spôsob adaptácie prevzatých slov v domácej lexike. Predovšetkým ide o hláskoslovnú úpravu prevzatého slova a o jeho zaradenie do morfológického systému druhého jazyka. Pri hláskoslovnej adaptácii sa cudzie hlásky nahrádzajú zvukovo najbližšími domácimi hláskami, resp. fonémami, prípadne sa aj inak upravujú, aby vyhovovali fonológickému systému a pravidlám radenia foném preberajúceho jazyka. Ohľadom pravopisu sa prejavuje tendencia písať slová cudzieho pôvodu domácim pravopisom, ale niekedy proti tejto tendencii pôsobí aj opačná tendencia pridržiavať sa pôvodného pravopisu. Cudzie slová sa vo väčšine prípadov adaptujú aj z morfológického hľadiska, zaraďujú sa do deklinačného systému, iba nepočtetné ostanú nesklonné (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989).

Proces zdomáčovania cudzích slov a ich adaptácia sú v jazyku permanentné, pričom za základnú etapu treba pokladať ich významové začleňovanie sa do domáceho jazyka bez zmeny formy. Význam niektorých sa však v novom jazykovom prostredí zužuje a terminologicky špecifikuje, slová cudzieho pôvodu sa bežne nepreberajú vo všetkých významoch, často len v jednom. Po prechode do preberajúceho jazyka sa lexikálna jednotka dostáva do nových vzťahov s lexikálnymi jednotkami preberajúceho jazyka, pričom často vznikajú nové homonymné výrazy.²⁴ Dôležitý je aj synonymický vzťah prevzatej lexémy k ostatným jednotkám slovnej zásoby. Cudzie slová sa stávajú synonymami iných lexikálnych jednotiek, ktoré už v preberajúcom jazyku boli v čase ich preberania alebo boli dotvorené dodatočne. Inokedy sa slová cudzieho pôvodu s existujúcimi slovami zo slovnej zásoby preberajúceho jazyka z hľadiska významového alebo štylistického nestotožňujú v plnej miere. Pri synonymickom vzťahu môže dochádzať k napätiu, konkurencii, ktorá môže vyústiť až k zániku jedného zo synonym. Z významového hľadiska možno za úplne zdomáčené v preberajúcom jazyku pokladať také slová cudzieho pôvodu, ktoré označujú pojmy alebo predstavy bežné aj v spoločensktve používajúcom preberajúci jazyk (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989).

Prevzatú lexiku všeobecne, a tak aj prevzatú turkickú lexiku, možno kvalitatívne rozdeliť podľa rôznych parametrov. Jej postavenie v preberajúcom jazyku podobne ako pri ostatnej lexike je možno hodnotiť zo štylistického hľadiska, z hľadiska expresivity, podľa miery spisovnosti, z časového aspektu ap. V prevzatej lexike možno špeciálne podľa kritéria rozšírenosti do viacerých jazykov a príslušných areálov vyčleňovať internacionalizmy alebo europeizmy, podľa pôvodnosti alebo nepôvodnosti materiálnej stránky výpožičiek – prevzaté výrazy, kalky, sémantické výpožičky, podľa miery adaptácie – cudzie slová (exotizmy) a lexikálne jednotky považované už na základe vysokej miery adaptácie za domáce.

---

²⁴ Homonymný vzťah vzniká niekedy aj na základe formálnej (hláskovej alebo pravopisej) adaptácie prevzatého slova.

Zo slovotvornej a sémantickej perspektívy sa výsledky procesov preberania cudzích lexikálnych jednotiek diferencujú podľa miery adaptovanosti. Takéto členenie je prehľadné na stupnici cudzie slovo – úplne udomácnený výraz. Proces adaptácie prevzatej lexikálnej jednotky možno rozdeliť do troch základných etáp: interferencia – príležitostné uplatňovanie cudzojazyčného výrazu, integrácia – proces začlenenia výrazu v novom jazykovom prostredí, ktorá sa ďalej delí podľa stupňa zdomácnenia a transferencia – trvalý prienik lexikálnej jednotky do preberajúceho prostredia (Orgoňová, 1998). Prevzaté lexikálne jednotky sa podľa miery adaptácie zaraďujú do troch kategórií: I. lexikálne jednotky považované podľa miery adaptovanosti za domáce; II. čiastočne adaptované prevzaté lexikálne jednotky: a) formálne (foneticky, flektívne, slovotvorne) adaptované lexikálne jednotky, ktoré ale sú pociťované ako prostriedky nedomáceho pôvodu, b) čiastočne formálne alebo sémanticky adaptované lexikálne jednotky (ich adaptácia je napr. flektívna, ale nepodliehajú sa na slovotvorbe prijímajúceho jazyka); III. prevzaté lexikálne jednotky bez črt dokazujúcich ich adaptáciu.²⁵

Pri porovnávaní výsledkov procesov preberania jazykových jednotiek medzi dvoma jazykmi dochádza k rozdielom (pravdaže aj zhodám) pri ich realizácii. Pri bilingválnej konfrontácii sa objavuje asymetrický vzťah obsahovej a formálnej stránky jazykového znaku, pri preberaní lexikálnej jednotky v poľštine a slovenčine mohli, ale tiež nemuseli pôsobiť rovnaké jazykové aj mimojazykové skutočnosti, ktoré ovplyvnili to, či bola lexika prevzatá a ako. Na základe vyššie podaných kategórií možno predstaviť určité schémy v súboroch ekvivalentov v porovnávaných jazykoch:

1) maximálna zhoda – oba jazyky prevzali výraz a proces jeho integrácie prešiel tým istým vývojom s rovnakými výsledkami,

2) čiastočná zhoda – a) totožnosť formy pri čiastočnej zhode obsahu, b) totožnosť obsahu pre čiastočnej zhode formy, c) čiastočná zhoda formy i obsahu, d) totožnosť obsahu pri rozdielnej forme, e) čiastočná zhoda obsahu pri rozdielnej forme,

3) maximálna odlišnosť – a) jeden z jazykov výraz vôbec neprebral, ale má zodpovedajúci mu domáci ekvivalent, b) jeden z jazykov výraz vôbec neprebral, a nemá zodpovedajúci mu domáci ekvivalent.²⁶

Odlíšny spôsob preberania a začleňovania do preberajúcich jazykov ovplyvňuje prejavy zhôd a rozdielov v sémantickom členení podľa prevzatých výrazov, v podobách ich paradigmatických vzťahov, najmä v synonymii, homonymii a polysémii a aj v medzijazykovej homonymii. Súčasť porovnávacej analýzy predstavujú aj ďalšie vnútrojazykové vzťahy (začlenenie do slovotvorného hniezda, lexikálna, sémantická a syntaktická spájatelnosť), ako aj frekvenčno-štylistická distribúcia.

Z hľadiska používateľov, ktorý neovládajú žiadny z turkických jazykov, nie sú turkizmy z onomaziologického hľadiska transparentné (ako je to napr. pri slovách domáceho pôvodu), pôvodne motivované slovo sa v preberajúcom jazyku stáva nemotivovaným. Identifikácia základovej morfémy je možná iba pri výrazoch s opakovaným výskytom toho istého prvku. Ako príklad takého typu transparentnej morfémy môže poslúžiť morfém *kara-*, objavujúca sa v prevzatých zložených výrazoch.

²⁵ O stupňoch adaptačných zmien porov. Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993.

²⁶ O východiskách porovnávania lexikálnej zásoby porov. Blanár, 1994; Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993.

V pôvodnom význame turk. <kara> označuje názov farby čierna. Tento výraz bol prevzatý do poľštiny v podobe *kary*, kde sa ale význam zúžil iba na označenie farby koňa. Ako kompozitum z jednou zložkou v podobe slovotvornej morfémy *kara-* bol do poľštiny a slovenčiny prevzatý vo výrazoch napr.: *karakal*; *karakurt*; *karakan*, *karakon*, *karaluch* (iba PL); *karakul/karakul*, podrobnejšie budem o vývine týchto výrazov písať nižšie (pozri kap. Pomenovania zvierat).

6 Lexikálna paradigmatica turkizmov v poľštine a slovenčine – homonymia, polysémia, synonymia

Pre turkizmy tak ako pre prevzatú lexiku vo všeobecnosti platí, že v prijímajúcom jazykovom systéme vstupujú do viacerých lexikálno-sémantických paradigmatických vzťahov s domácimi, aj s inými prevzatými lexémami, ktoré sa na jednej strane podpisujú na systémových vlastnostiach konkrétnych turkizmov v slovenčine a v poľštine, jednak, v opačnom pohľade, prítomnosť konkrétnych turkizmov v slovnej zásobe slovenčiny a poľštiny v konkrétnych sémantických poliach a mikrosystémoch ovplyvňuje podobu systémových lexikálnych vzťahov. Z lexikálnych paradigmatických vzťahov zohrávajú významnú úlohu predovšetkým vzťahy homonymie a synonymie, z hľadiska lexémy ako vnútro-slovného systému významových vzťahov je dôležitá problematika polysémie. Prevzaté slová vstupujú aj do ďalších lexikálnych vzťahov – do rodovo-druhových vzťahov, do vzťahu paronymie ap., týmito sa však podrobnejšie nebudem zaoberať a sústredím sa na dominantné homonymické a synonymické vzťahy a na otázku polysémie konkrétnych turkizmov. Pri procese zdomáčovania turkizmov zohrávajú veľmi dôležitú úlohu proces neosémantizácie a proces zastarávania alebo zániku významov, ktoré dynamicky ovplyvňujú sémantické pole výrazu a menia tak jeho status.

6.1 Homonymia

Pre homonymné lexikálne jednotky je charakteristická zvuková a grafická totožnosť formy. Z hľadiska morfológických vlastností sa predpokladá zhoda morfológických kategórií (rodu, čísla a pádu), s ktorými súvisí aj príslušnosť k tomu istému slovnému druhu (najmä pri medzijazykovej homonymii bývajú, predovšetkým kategória rodu, častým diferencným javom). Ďalší zaujímavý diferencný ukazovateľ predstavuje kategória životnosti a neživotnosti (napr. výraz *Otoman* etnonymum a *otoman* kanapa), ktorá sa pri neosémantickom procese prejavuje veľmi často, najmä pri deetnonymách, ale aj pri výrazoch iného typu.

Aj na turkizmy možno z tohto hľadiska použiť klasifikáciu zo štúdie *Lexikálna homonymia* J. Šikru (1992); k jednotlivým typom priradím príklady zo spracovanej lexikálnej databázy turkizmov:

1. Z hľadiska miery uplatnenia vlastností lexikálnej homonymie rozdeľujeme homonymné lexie na
  - a) úplné – realizujú sa pri nich všetky z uvedených vlastností,
napr. PL aj SL *kord* perz. < tur. (bodná zbraň) – *kord* angl. (tkanina); PL aj SL *para* perz. < tur. (drobná turecká minca²⁷) – *para* dom. (hmla, opar) – *para/pará*²⁸ portug. (druh orechov), PL aj *para* lat. (dvojica, pár); PL aj SL *čajka/czajka* tur. (malá kozácka alebo tur. loďka) – *čajka/czajka* dom. (druh vtáka²⁹); PL *kulak* turk. < rus. (päť; udretie päťou) – *kulak* turk. < rus. (bohatý sedliak); PL

²⁷ V tejto kapitole svojej práce nebudem podávať vyčerpávajúce definície ani etymológiu daných výrazov, ku všetkým sa vrátim a podrobne sa im budem venovať v časti venovanej osobitne poľským a slovenským turkizmom.

²⁸ PL je čiastkové v tomto význame, má inú fonetickú a grafickú podobu.

²⁹ V PL označuje „cibik, Vanellus vanellus“ a SL „druh vodného vtáka, Larus ridibundus“.

tabun turk. (stádo koní) – *tabun* (chem. látka³⁰); stylisticky diferencované SL *faš* tur. (hist. švagor) – *faš* nem. (zastar. mleté mäso, fašírka); PL *czekan* turk. (bodná zbraň) – *czekan* nem. (flauta),

Medzijazykové diferencie paradigmatických homonymných vzťahov možno demonštrovať napr. pri turkizme *bán/ban*. PL *ban* tur. (hist. hodnosť v administratíve) – *ban* tur. (drobná rumunská minca) – *ban* angl. (slang. zablokovanie prístupu na chat); SL *bán* m tur. (hist. hodnosť v administratíve) – *bán* m dom. (reg. rúbanisko s mladým porastom, rúbaň); pri lexémach *báň* m (rúbanisko s mladým porastom, rúbaň) – *báň* f (poet., klenba neba) – *ban* m rum. (peňaz. čiastková jednotka rumunskej meny) dochádza už v SL k čiastkovej homonymii;

b) čiastočné – realizuje sa pri nich väčšina uvedených vlastností; niektorá z vlastností sa však uplatňuje v obmedzenom rozsahu (napr. nezhoda v rodovom zaradení),

napr. rodovo diferencované PL aj SL *aga* f lat. (ropucha *Bufo marinus*) – *aga* m tur. (hist. titul tur. úradníkov a dôstojníkov); PL aj SL *paša/pasza* m tur. (hist. hodnosť v administratíve) – *paša/pasza* f dom. (pastva; pasenie).

2. Z hľadiska realizácie lexikálnej homonymie v dominantných lexikálnych subsystémoch sa homonymné lexie rozdeľujú na báze

a) protikladu bežná (neterminologická) – terminologická slovná zásoba,

napr. SL *jar* turk. (struha; menší potok) – *jar* angl. (fyz. jednotka elektrickej kapacity); *kantár* tur. (časť konského stroja) – *kantar* lat. > ar. (hmotnostná jednotka v Egypte),

b) protikladu apelatívna a propriálna lexika,

napr. v PL aj SL *Otoman* (etn.) – *otoman* (druh kanapy); *Arab* (etn.) – *arab* (druh koňa); SL *Tatár* (etn.) – *tatár* (bič), PL *Tatar* (etn.) – *tatar* (tatársky biftek),

c) vzťahov medzisubsystemovej homonymie (slangové a spisovné slovo, nárečové a spisovné slovo ap.),

napr. PL *burek* tur. (pagač) – *burek* tur. > rus. (hovor. nečistokrvný pes) – *burek* (slang. pejor. dedinčan); PL *kosz* turk. (hist. vojenský tábor Kozákov a Tatárov) – *kosz* dom. (prútená nádoba).³¹

3. Z hľadiska príslušnosti lexikálnych homónym k jednotlivým slovným druhom možno oproti homonymám rovnakého slovného druhu vyčleniť homonymné skupiny, ktorých členy patria k rozličným slovným druhom (substantíva, verbá, adjektíva, zriedka aj ostatné slovné druhy),

napr. pri PL *kum* substantívum tur.? > ukr. (krstný otec; priateľ) – *kum* citoslovce dom. (hlas žaby),

4. Z hľadiska etymologicko-historického pôvodu sa vyčleňuje

a) interná (nekontaktová) homonymia (prevažne na báze rozštiepenia domácej lexémy – netýka sa mojej témy),

b) kontaktová homonymia, ktorá vznikla kontaktom s inými jazykmi:

I. externá homonymia heterogénna (homonymné prevzaté slová rozdielneho pôvodu),

napr. SL *kap* tur. (hist. peší turecký vojak) – *kap* lat. > angl. (predhorie, výbežok); SL *kaput* tur. (hist. vojvodca) – *kaput* fr. (zastar. dlhý vrchný kabát) – *kaput* fr. > nem. (hovor. nefungujúci,

³⁰ Umelo vytvorený názov.

³¹ SL čiastkové *koš* (hist. vojenský tábor kozákov a Tatárov) – *koš* (prútená nádoba).

pokazený, zničený); PL *barchan* ar., perz. > nem. (hrubá bavlnená látka, zastar. odev ušitý z tej tkaniny) – *barchan* turk. (geogr. duna v tvare polmesiaca),

II. externá homonymia homogénna (homonymné prevzaté slová rovnakého pôvodu)

napr. SL *tuman* turk. > rus. hist. „tat. vojenský oddiel, 10 tisíc jazdcov“ aj hist. „peňazná jednotka v hodnote 10 tisíc“; PL *bulat* perz. > tur. „perzský meč alebo turecká šabl'a s širokou rukoväťou“ aj hist. „veľmi kvalitná oceľ“,

III. externo-interná homonymia, pri ktorej sa stretávajú cudzie a domáce lexikálne jednotky,

napr. PL aj SL *para* tur. (drobná turecká minca) – *para* dom. (hmla, opar) – *para/pará* portug. (druh orechov), PL *para* lat. < nem. (dvojica, pár).

5. Zo štylistického hľadiska

a) štylisticky nepríznačné (nociónálne),

napr. PL aj SL *para* (drobná turecká minca) – *para* (hmla) – *para/pará* (druh orechov); *kord* perz. > tur. (bodná zbraň) – *kord* angl. (tkanina); SL *atlas* ar. > tur. (tkanina) – *atlas* gréc. (súbor máp),³²

b) štylisticky príznakové – expresívne, terminologické ap., pričom dve homonymné lexie môžu mať rovnakú alebo rozdielnu štylistickú hodnotu,

napr. SL *kap* tur. (hist. tur. peší vojak) – *kap* lat. > angl. (výbežok).

Z konfrontačného hľadiska je veľmi zaujímavá existencia medzijazykových homoným, kde sa s rovnakou formou v každom z jazykov spája rozdielny význam. Podobne ako pri vzniku vnútrojazykových homoným prispieval a prispieva k ich vzniku aj proces neosémantizácie, pri ktorom sa iba v jednom z jazykov vytvoril nový význam, na základe ktorého sa významová korešpondencia slov v oboch jazykoch pozmenila. Rovnako sa mohol turkizmus dostať do takého vzťahu k inému domácemu alebo prevzatému výrazu.

Za medzijazykové homonymá – turkizmy môžeme v poľštine a slovenčine napr. považovať viaceré výrazy súvzťažné s etn. *Tatár/Tatar*, kde vidno niekoľko medzijazykových sémantických rozdielov: výraz *tatarák/tatarak* SL tatársky biftek, PL bot. puškvorec, *Acorus*, alebo deetnonymum *tatár/tatar* SL bič, PL tatársky biftek; ďalej napr. slová *kulak/kulak* SL dedinský boháč, PL päšť, udretie päšťou aj dedinský boháč; *kalmuk/kalmuk* SL druh tkaniny, PL druh koňa aj tkanina; *kajmak* SL presolené kože z prevareného ovčieho al. kravského mlieka, PL sladkosť aj ovčí syr; *tabun* SL chem. látka, PL stádo koní aj chem. látka; *balagán/balagan* SL divadlo pri trhoch a jarmokoch, jarmočná hra, PL zmätok, neporiadok aj zastar. jarmočná búda kočujúceho divadla; *diván/dywan* SL pohovka, kanapa, PL koberec a i.

Do medzijazykovej homonymie pri turkizmoch patria napr. výrazy *tábor/tabor* a *tovariš/towarzysz*, pri polysémii utvorenej neosémantizáciou V PL je výraz *tabor* zachytený s významami „1. ogół środków transportcyjnych danego rodzaju 2. woj. środki transportowe przewożące zaopatrzenie dla wojska 3. duża grupa ludzi wędrujących wspólnie lub obozujących 4.

³² V PL iba čiastkové, je *atlas* (tkanina) a *atlas* (sábor máp).

hist. obóz warowny w wojsku tworzony z wozów zestawianych w rzędach“; v SL *tábor* s významami „1. hromadné ubytovanie 2. dočasné vojenské ubytovanie 3. hromadné väzenie v provizórnych ubikáciách 4. skupina s rovnakou orientáciou 5. zastar. zhromaždenie, schôdza ľudu pod holým nebom“. Pri výraze *tovariš* SL zachytáva významy „1. hist. remeselník medzi učňom a majstrom 2. zastar. druh, priateľ“; v PL *towarzysz* „1. towarzysząca komuś osoba 2. członek partii socjalistycznej lub komunistycznej, forma zamiast pan 3. hist. w wojsku polskim XVI w., żołnierz zaciężna w konnicy 4. łow. młody jelen byk, który zaczyna brać udział w rykowiskach“.

6.2 Polysémia

Hranica medzi homonymiou a polysémiou nie je vždy jasná a striktnie vydeliteľná, jej stanovenie sa často opiera o konkrétnu lingvistickú, frekventovane aj lexikografickú koncepciu. Polysémia označuje mnohoznačnosť výrazu, spektrum dvoch alebo viacerých významov tej istej lexémy, pri ktorých ide o istú mieru sémantického prieniku a preukázateľnú synchronnú súvislosť jedného významu s druhým; kde nie je takáto polysémická súvislosť, ide obvykle o dve, resp. viaceré homonymné slová. Významová súvislosť sa pri jednotlivých významoch polysémického slova zakladá na vzťahu vnútroslovnej motivácie, na odvodení jedného významu od iného, a to spravidla metaforickými alebo metonymickými procesmi. Vzťah motivovanosti, ktorý je tu sémantickej povahy, existuje okrem polysémie aj pri derivácii a kompozícii. Polysémia, resp. jej rast je dôležitým prostriedkom rozširovania lexikónu, keďže neplatí, že by sa v jazyku lexikálne významy vždy vyjadrovali zvláštnou formou (princíp asymetrického dualizmu).

Polysémia prevzatých výrazov viedla k rozštiepeniu ich sémantického poľa. Pri preberaní cudzích výrazových prostriedkov veľmi často v druhom jazyku dochádza k neosémantizácii, a preto pri poľských a slovenských turkizmoch nie sú polysémické výrazy vzácnym javom, najmä pri dávnych prevzatiach typu *klubúk/klobuk*, *kniha/ksqška* a i.

Polysémickosť turkizmov môže byť dvojakého typu:

A. slová prevzaté ako monosémantické:

1. prevzatý monosématický výraz, ktorého význam sa rozštiepil až v druhom jazyku, napr. *tulipán/tulipan* (PL, SL) 1. bot. kvet, Tulipa 2. techn. chem. špeciálny lievik určený na zasadzovanie téglikov do odsávačky pri filtrácii, iba PL 3. film. druh veľkého prenosného žeriavu zamontovaného do vozíku 4. przestępczy – rozbitá fľaša držaná za šiju používaná ako zbraň;

SL *balvan* 1. úlomok skalnej horniny, veľký kameň 2. veľký kus hmoty 3. expr. veľká záťaž, čo spôsobuje starosti; PL *batwan* 1. snehuliak 2. hist. socha pohanského boha 3. pejor. ťažkopádny, neohrabaný, hlúpy človek 4. obrovská spenená morská vlna 5. poľov. vypchaný tetrov alebo jeho podobizeň na privábenie tetrovov. Pôvodne asi perzský výraz <pählivān> „hrdina, bojovník“ sa rozšírilo cez turkické jazyky. Vývin významov mohol ísť cestou od významu bojovník, bohatier > stĺp, socha na jeho počtu > hľba, masa (BOSE),

2. prevzatý monosémantický výraz rozšíril polysématické pole domáceho výrazu,

napr. *baba* PL archeol. kamenná socha, obyčajne ženy s čašou alebo rohom umiestená na kurhane, vedľa domácich významov ako 1. žena 2. zbabelý muž 3. cesto pečené vo forme 4. dáma v kartách 5. stará žena 6. časť tílku atď.,

B. slová prevzaté ako polysémantické:

1. niektoré významy pochádzajú z pôvodného jazykového zdroja,

napr. *diván* perz. > ar. > tur. SL 1. zastar. pohovka 2. v niektorých islamských krajinách štátna rada 3. lit. (v islamskej poetike) súbor básní; PL *dywan* 1. koberec 2. dvorský úrad v islamských krajinách 3. v Osmanskej ríši pobočná rada sultána 4. kobercami pokryté pódium, na ktorom zasadal sultán zo svojou radou 5. lit. (v islamskej poetike) súbor básní. Prvý význam SL aj PL je domáci, ostatné prevzaté z turečtiny.

2. výraz bol prevzatý aj s významami, ktoré slovo nadobudlo v jazykoch, ktoré výraz sprostredkovali,

napr. *kiosk* tur. > fr. SL 1. pouličný predajný stánok 2. záhradná besiedka 3. informačný terminál 4. archit. egyptský chrám vo forme jednopatrovej kaplnky so stĺpovou ochodzou po obvode; PL 1. búdka, stánok 2. archit. v islamskej architektúre veľký letní pavilónik umiestený v záhrade 3. archit. ozdobný záhradný altánok 4. marin. vežička na ponorke 5. techn. distribučný transformátor.

Ako vidno, pri medzijazykovom porovnaní polysémických turkizmov rozličného typu, či už prevzatých ako monosémantické či polysémantické slová, predstavuje polysémia týchto prevzatých lexém jednu zo sfér (reálnych aj potenciálnych) medzijazykových lexikálnych diferencií. Rozširovanie, resp. zužovanie počtu významov konkrétneho slova súčasne ovplyvňuje aj jeho možnosti vstupovať do synonymických vzťahov.

6.3 Synonymia

Synonymia je univerzálny jazykový jav, jej podstatou je zhoda, resp. blízkosť významov lexikálnych jednotiek pri rozdielnosti formy. Do synonymického vzťahu vstupujú lexikálne jednotky toho istého slovného druhu. V synonymii sa odráža myšlienkové a jazykové stváranie blízkosti, podobnosti dvoch alebo viacerých javov skutočnosti. V tom spočíva aj zárodok pohybu, vývinu slovnej zásoby – stále sa meniaci skutočnosť, nové reálie a nové pohľady na ne vedú k vytváraniu nových pojmov. Aby sa nové pojmy, resp. ich odtienky adekvátne vyjadrili, vznikajú v jazyku nové slová, resp. už jestvujúce nadobúdajú nové významy (polysémia), a to často na pozadí významov jestvujúcich slov, ktoré sú sice blízke, ale nie sú totožné. Tak dochádza aj k tomu, že jeden pojem sa jazykovo stvárnjuje viacerými spresňujúcimi, dopĺňajúcimi jazykovými prostriedkami, ktoré pri vyjadrení pojmu zachytávajú, zdôrazňujú vždy iný vzťah k nemu. Obohacovanie synonymických radov nastáva preberaním slov z cudzích jazykov (k domácim slovám), vplyvom odborného jazyka (terminológie) na bežný jazyk, preberaním nárečovej lexiky do spisovného jazyka, pôsobením slangov ap.

Miesto, kde sa odohrávajú zmeny podmienené synonymickými vzťahmi, je synonymický rad (mikrosystém lexikálneho systému), štruktúrovaný útvar, ktorý spája sémantická zhoda alebo blízkosť, všeobecným zjednocujúcim činiteľom je v ňom spoločný významový základ. Častým javom v synonymii je aj konkurenčný vzťah domácich a prevzatých výrazov, napríklad výraz *borsuk* v poľštine úplne vytlačil pôvodný domáci výraz *jaźwiec*, v slovenčine sa objavuje v nárečiach, ako variant spisovného *jazvec* je v KSSJ, SSJ (SSSJ už ho ale nezachytáva).

Z oblasti blízkeho východu boli do poľštiny a slovenčiny prevzaté niekoľké názvy označujúce náčinie na fajčenie

napr. SL, PL *fajka* lat. > nem.; *lul'ka/lulka* tur.;; *čibuk/cybuch* tur.; SL aj *dymka* dom. (zastar.); SL, PL *vodná fajka/fajka wodna* dom. + nem.; *nargilé/nargile* perz. > tur. <nargile>; *šiša/shisha* od slova *hašiš*,

SL napr. *pokrovec* dom.; *koberec* turk.; *kelim* perz. > tur.; PL *chodnik* dom.; *kobierzec* turk.; *dywan* perz. > ar. > tur.; *kilim* perz. > tur.;

SL, PL *otoman/otomana* (deetn.); *sofa* ar. > tur.; *kanapa* lat. > fr.; SL aj *diván* perz. > ar. > tur.; *pohovka*; *gauč* angl.;

Z turkických jazykov boli prevzaté výrazy tvoriace synonymické rady, napr. pomenovania kabátov:

SL, PL *kabát*, *kabaňa/kabat*; *kaftan*; *kepeň/kiepienia*; *chalát/chatat*; *dolomán/dolman*; *kontuš/kontusz*; *čuha/czuha*, *cuha*; *sukmana/sukman(a)*; *burka*; SL *servianka*; *halena*; PL *kiereja*; *opończa*; *delia*; *ferezja*;

pomenovania bičov:

SL *korbáč/korbacz*; *kančuka/kańczug*; *nahajka*; PL aj *basatyk*; *kiścień*;

pomenovania moslimov:

SL, PL *turek*; *mohamedán/mahometan(in)*; *muzulman/muzułman(in)*; SL aj *musulman*; PL aj *bisurman(in)*,

Pri všetkých typoch paradigmatických vzťahov, či už ide o homonymiu, vnútroslavnú paradigmaticku – polysémiu alebo synonymiu, sa okrem zhôd v medzijazykovom porovnaní ukazujú aj závažné rozdiely v začlenení turkizmov do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny.

7 Lexika turkického pôvodu rozdelená do tematických okruhov (prevzaté slová a ich domáce deriváty)

V tejto časti práce venovanej jednotlivým prvkom prevzatej lexiky z turkických jazykov, ktorá rozvíja predchádzajúci obraz medzijazykových kontaktov a vnútrojazykových lexikálnych vzťahov, sa podrobnejšie zameriavam na opis konkrétnych prevzatí v poľštine a slovenčine. Lexikálne turkizmy som rozdelila do viacerých tematických okruhov. Pokúsim sa konfrontačným spôsobom ukázať nielen cesty týchto výrazov, ich adaptáciu v prijímajúcom jazyku, ale aj rozdiely a zhody, ktoré sa v procese zdomáčňovania medzi poľštinou a slovenčinou prejavili. Chcela by som ich v tejto časti zachytiť spolu s derivátmi, slovotvornými hniezdami a prípadnými ukážkami frazeológie, ktoré svedčia o miere ich začlenenosti a o ich funkčných charakteristikách v lexike dvoch blízkopríbuzných slovanských jazykov.

Tematické okruhy člením takto: veľmi rozsiahlu skupinu tvoria pomenovania osôb, preto ju delím do menších podskupín: etnonymá; pomenovania osôb: administratívne, vojenské a náboženské tituly; pomenovania skupín osôb; ďalšie pomenovania osôb. Ako ďalšie tematické skupiny vyčleňujem zbrane, zbroj, znaky hodností; administratívne jednotky, dokumenty a financie; fajčiarske potreby; hudobné inštrumenty a veci spojené s hudbou; pomenovania zvierat a vecí s nimi spojené: kone a pomenovania ich postrojov; iné zvieratá; nadprirodzené bytosti; pomenovania rastlín; pomenovania jedál a nápojov; textil: dekoračné tkaniny, koberce, časti odevov, pokrývky hlavy, tašky a puzdrá; obuv; pomenovania priestoru; transportné prostriedky; predmety domácnosti; iná nezaradená lexika. Väčšinu turkizmov týchto tematických okruhov predstavujú substantíva, od ktorých sa deriváty rozličných slovných druhov utvorili už na pôde poľštiny a slovenčiny. Predsa však do poľštiny a slovenčiny prenikli aj slová, ktoré spracúvam v kapitole Iné slovné druhy: verbá, adjektíva, interjekcie. Bohatstvo prevzatí jednotlivých tematických okruhov svedčí o intenzite konkrétnych typov medzietnických kontaktov. Pri opise jednotlivých prevzatých výrazov a ich derivátov uvádzam za informáciou o ich pôvode a význame, resp. významovom členení, ako aj za informáciou o domácich derivátoch skratky lexikologických a lexikografických diel, v ktorých sa takéto spracovanie nachádza. Pri pôvode zachytených výrazov na označenie turkického pôvodu systematicky používam skratku turk., na označenie tureckého pôvodu skratku tur., iba v citáciách sa na označenie turkického alebo tureckého pôvodu objavujú iné skratky (napr. turkat., osm.-tur. ap.), keďže v takom prípade uvádzam skratky, ktoré používa citovaný zdroj.³³

7.1 Etnonymá

V slovnej zásobe slovenčiny aj poľštiny majú svoje miesto viaceré etnonymá turkického pôvodu, resp. pomenúvajúce turkické etniká, ako aj ich deetnonymá (lexie s prenesenými významami a deriváty rozličných slovných druhov). Kým niektoré z nich patria medzi viac-menej okrajovú lexiku,

---

³³ Všetky skratky použité v tejto práci sú zachytené na konci práce v zozname skratiek.

iné majú pevné miesto v lexike oboch jazykov, čomu zodpovedajú bohaté slovotvorné hniezda, existencia ustálených (aj terminologických) spojení či frazeologizmov. Budem sa tu venovať iba tým etnonymám, ktoré mali v slovenčine a poľštine osobitný lexikálno-sémantický vývin a výraznejším spôsobom sa začlenili do slovnej zásoby – pôjde o etnonymá *Turek, Osman, Tatár/Tatar* a špecifické pomenovanie *kozák/Kozak*, pri ktorého zaradení medzi etnonymá sa pristavím ďalej.

Z hľadiska mojej témy a využitého pojmového aparátu má výnimočné postavenie etnonymum ***Turek***, resp. adjektívne deriváty ***turecký*** a ***turkický*** (porov. kap. 3). Etnonymum *Turek* pôvodne označovalo iba jeden z početných turkických kmeňov. Prenesenie tohto pomenovania aj na iné turkické kmene mohlo byť spôsobené narastajúcou prestížou tohto etnika medzi ostatnými kmeňmi, neskôr tak boli označované všetky kmene hovoriace turkickými jazykmi. V lingvistike spôsobila nejednoznačná definícia etnonyma problémy pri označovaní turkických jazykov. Ako som už spomenula, v starších lingvisticky zameraných prácach sa vo vzťahu k týmto jazykom paralelne objavovali adjektíva *turkotatársky* a *turecký* (popr. osmanský), ktoré sa používali nesystematicky a často sa prekrývali (napr. MES1, MES2). Prekonaný pojem *turkotatársky* (ktorý príliš zdôrazňoval tatárske etnikum) bol dočasne nahradený pojmom *turecký* (turecké jazyky), ktorý ale problém nepresnosti termínu neriešil, ale nejednoznačnosťou významu ešte viac skomplikoval (vzťahoval sa na turečtinu a etnických Turkov a aj na ostatné turkické jazyky a etniká) – táto výhrada sa vzťahuje, resp. vzťahovala aj na pojem *turcizmus*, používaný na označenie prevzatí jednak z turečtiny, jednak súhrne z turkických jazykov. Napokon sa ustálila pomenovanie *turkický*, *turkické jazyky*, ktoré nahradilo pôvodné pomenovanie *turkotatársky* a významovo zúžilo adjektívum *turecký* len na „vzťahujúci sa na Turecko a turečtinu“ (porov. Ondrejovič, 1998). V slovenskej lingvistike sa adjektívum *turkický* využíva na označenie pôvodu prevzatí už aj v lexikografických prácach (SSSJ), v poľskej jazykovede sa zatiaľ balansuje medzi termínmi *turecki* a *turkijski*. V mimolingvistickej sfére sú etnonymum *Turek* a jeho deriváty v SL aj PL pevnou súčasťou slovnej zásoby s bohatým slovotvorným hniezdom a frazeológiou.

Pomenovanie ***Turek*** (staršie označenie *Turčín/Turczyn*) pochádza od turkického výrazu <Türk>³⁴ s významom silný alebo mocný. V minulosti slúžilo ako hromadné pomenovanie osmanskej armády (napr. bojovať s Turkom), alebo tak boli označovaní obyvatelia Osmanskej ríše bez ohľadu na ich etnickú príslušnosť, v súčasnosti predstavuje príslušníka tureckého etniká alebo obyvateľa Turecka.

V prenesenom význame bolo poľské sémantické deetnonymum *turek* aj označením pre „*służącego ubranego w stroju tureckim XVIII - XIX w.; konia typu wschodniego pochodzący z Turcji XIX w.; tytoń turecki, XIX w.*“. (SHTJP) alebo pre „*marku kawy zbożowej z charakterystycznym rysunkiem siedzącego Turka na opakowaniu*“ (PSWP).³⁵

V slovenčine výraz *turek* (hovor. SSJ, ASCS; HSSJ) označuje neprecedenú čiernu kávu (v oboch jazykoch existuje spojenie *turecká káva/kawa po turecku* v tom istom význame); druh dyne, z ktorej sa

³⁴ Od tohto koreňa vznikli aj iné názvy etník a krajín obývaných turkickými etnikami, napr. *Turkmén/Turkmen* a *Turkménsko/Turkmenistan*.

³⁵ PWSP zachytáva aj textový fragment „*Siedzi sobie Turek i tak sobie myśli, żeby dzisiaj do mnie jacyś goście przyszli...* (fragment dialogu podczas dziecięcej zabawy w Turka)“.

robili džbány (aj *turčák*; VSCS); fazuľa *Phaseolus* (*turek*, *turecký hrách* či *bób*; HSSJ). Od výrazu *Turek* sú odvodené SL *turák* „škvrnitý fazuľa“, *turenka* „orgován“, *turkyňa*, *turešina* (aj *turecká pšenica*) „kukurica siata“, PL *turecznia* „tropický krík, *Lawsonia inermis* (SL *Henna henna*)“.

Od etnonyma *Turek* sú odvodené prechýlené substantíva, zemepisné názvy (aj s využitím adjektíva) a ďalšie deriváty: *Turkyňa/Turczynka*, *Turecko/Turcja*, *Turecká republika/Republika Turecka*, *turečtina/tureccyzna*, *turczyzna*,³⁶ adjektívne tvary *turecký/turecki*, adverbialne *po turecky/po turecku*, PL *z turecka*, vedný odbor *turkológia/turkologia*, od neho *turkológ/turkolog*, ako aj *turko-* ako prvá časť kompozít s významom *Turek*, *Turecko*, *turecký* (napr. *turkotatársky/turkotatarski*, *turkojazyčný/turkojęzyczny*) a i.

V slovenčine aj poľštine sa vytvorila špecifická skupina tvorená slovesami so základom *turčiť/turczyć*: SL *poturčiť*, *poturčiť sa* vo význame „1. nanucovať, nadobúdať turecký ráz, stať sa Turkom“ (SSJ), 2. pejor. odrodiť sa, odcudziť sa svojmu národu, zmeniť presvedčenie“ (SSJ, KSSJ), hist. „nanucovať niekomu alebo prijať islam“ (HSSJ), spolu s deverbatívnym adjektívom *poturčený* a substantívom *poturčenec*³⁷ „1. kto sa poturčil 2. pejor. odrodilec, renegát“, využitým aj vo frazéme *poturčenec horší od Turka*; PL *turczyć*, *sturczyć*, *turczyć się*, *sturczyć się* „narzucať komu jazyk, obyczaje, kultúru tureckú lub pryzymovať jazyk, obyczaje, kultúru tureckú lub islamskú“ (PSWP, WSWO). Poľské slovníky deverbatívne pomenovanie osoby neuvádzajú, iba STHJP³⁸ má výraz *poturmak* „człowiek, który przajał wiarę turecką (islam), człowiek sturczony“.

Pomenovanie *Turek* a jeho deriváty sa objavujú v mnohých frazeologických jednotkách: už vyššie uvedené SL *poturčenec horší od Turka* vo význame „kto zmenil presvedčenie, vyznáva ho dogmatickejšie ako ten, kto ho mal prv“ (KSSJ), resp. v podobe *poturčenec horší ako Turek* s významom „a) odrodilec je väčším nepriateľom národa ako príslušník iného národa b) kto prevzal cudzie názory, ideológiu ap., uplatňuje ich často bezohľadnejšie ako ten, od koho sú prevzaté“ (SSJ). Ďalšie frazémy s využitím etnonyma *Turek* sú napr. *horší ako Turek*, *fajčí ako Turek* „fajčí priveľa“, *leží ako Turek u Belegrádu*, *Var Turci letia?* „či sa azda rúca, zrúti svet? a či horí? – pri prílišnej súde, náhlení“; s využitím derivátov: *turecké hospodárstvo* „zlé, neporiadne gazdovanie“, *raz za turecký rok* „veľmi zriedkavo, raz začas“, *sedieť po turecky*, *sedieť v tureckom sede* (tiež *turecký sed*)/*siedziec po turecku* „sedieť so skríženými nohami“. V PL aj *a niechże cię Turek zje* „forma pogrózky, zlorzeczenia“, *bije się jak Turek*, *chowa się za murek* „o osobie, ktorá počas bijatyky unika bezpośrednej walki z protivníkom, tchórzy“, *leży na żołądku jak Turcy pod Wiedniem* „o czymś trudnym do strawienia“, *nad Turki i Tatary nie ma gorszej wiary* „skrajna niechęť do narodów tureckich i tatarskich“, *obejść Turki, Mazurki* „obejść, zwiedzić kawał świata“, *skąd Turcy, stamtąd wilcy* „o położeniu, sytuacji bez wyjścia“, *siedzieć jak na tureckim kazaniu* „słuchać, co ktoś mówi i nic z tego nie rozumieć“, *goły jak święty turecki (jak turecki pieprz)* „taki, który nie ma przy sobie niczego, ani grosza, jest biedny“, *odprawia tureckie medytacje* „o osobie, która długo coś rozważa,

³⁶ Oba poľské výrazy sa používajú aj na označenie jazyka, aj krajiny, aj na črty charakteristické tej kultúry.

³⁷ Iba SSJ ponúka aj prechýlené femininum *poturčenka*.

³⁸ Tiež iba v tomto slovníku aj *oturczyć cię*, *poturczyć się* aj *poturczony*.

zastanawia się nad czymś“, *rozparty jak basza turecki* „o osobie, która wygodnie się rozsiała i nie zwraca uwagi na tych, którzy stoja, którym jest niewygodnie“.³⁹

Adjektívum *turecký/turecki* v súčasnosti nie je tak frekventované ako v staršom období, najmä lexika, ktorá pomenúva rastliny, má historický alebo lokálny nárečový charakter, ale napriek tomu aj dnes zostali živé slovné spojenia, ktoré toto adjektívum obsahujú. O problematike nejednoznačného používania výrazu *turecký/turecki* v lingvistike som už hovorila vyššie, okrem toho sa v slovenčine situácia ďalej komplikuje homonymiou s výrazom *turecký* od územného názvu stolice Turiec (staršie aj Turec), čiže pri niektorých slovných spojeniach s výrazom *turecký*, najmä pri názvoch rastlín, nie je isté, či súvisia s etnonymom Turek či toponymom Turiec (Majtánová, 1979).

Adjektívum *turecký* vystupuje v rozličných spojeniach v SL aj PL, pričom niekde ide o paralelné spojenia v oboch jazykoch, inde o špecifické spojenia jedného jazyka. Z nižšie uvedených iba poľských spojení sú niektoré zachytené aj v PSWP, súčasnom výkladovom slovníku. Ide napr. o spojenia *turecký hrach/groch turecki*, *turecký bôb*, *turecká káva* „všetko fazuľa, Phaseolus“, *turecké lilium/lilia turecka* „tulipán/tulipan, Tulipa“, *turecký piepor/pieprz turecki* (PSWP) „paprika pravá, Copsicum anuum“, *turecká pšenica/pszenica turecka* (PSWP) „kukurica siata, Zea mays“, SL *turecká bukva* „behemové oriešky, bôb, plody rastliny Meringa arabica“, *turecký cesnak* „cesnak medvedí, Allium ursinum“, *turecká ďatelina* „rastlina z čeľade bôbovité, Fabacea“, *turecký hrebík* „aksamietnica vzpriamená, Tagetes erecta“, *turecká žerucha* „žerucha prerastenovitá, Lepidium perfoliatum“, *turecké reubarbarum* „druh rebarbory, Rheum undulatum“, *turecké žito* „cirok obyčajný, Sorghum vulgare“ aj „mednička Melica“ aj „kukurica siata“;⁴⁰ PL *bez turecki* (PSWP, aj *lilak* „orgován, Syringa“.

Ustálené spojenia s adjektívom *turecký/turecki* alebo *po turecky/po turecku* predstavujú niektoré dodnes známe a používané spojenia ako SL aj PL *turecký cisár/cesar turecki*, *turecká krajina/kraj turecki*, *państwo tureckie*, *turecká ríša/imperium tureckie*, *turecký jazyk/język turecki*, *turecká van/van turecki* (mačacie plemeno), *turecký pochod/marsz turecki* (skladba W. A. Mozarta), *turecký polmesiac/turecki półksiężyc*, *turecký chlieb/chleb turecki*, *turecký kúpel/łaźnia turecka* *turecký záchod*, *turecká toaleta/toaleta*, *ubikacja turecka*, *turecký med/miód turecki*, *turecký koberec/dywan turecki*, *turecká šatka/chustka turecka*, SL *turecký sed*, *turecká káva (turek)*, PL *powiat turecki* (v Poľsku, vo Veľkopol'skom vojvodstve), *kazanie tureckie*, *gołębie tureckie* (holubie plemeno), *cieśniny tureckie*, *ludy tureckie*, *czerven turecka* „czerven alizarynowa, lak (chem. Alizarin)“, *olej turecki*, *olej czerwieni tureckiej* „sól sodowa lub amonowa, oleju rycynowego, środek zwilżający stosowany w przemyśle włókienniczym i kosmetyce“, *siodło, siodelko tureckie* anat. „kość podstawy czaszki, w której znajduje się przysadka mózgowa (sella turica)“. SL aj *turecká moc*, *turecký pán*, *turecké panovanie*, *turecké panstvo*, *turecké rabovanie*, *turecké tyranstvo*, *turecké ukrutnosti*, *turecký posol*, *turecké väzenie*, *turecká zem*, *turecká hudba* alebo *kapela* (Majtánová, 1979). Dnes menej známe spojenia, pomenúvajúce najmä dávno zaniknuté reálie ako SL: *turecký fáfol* (závoj), *turecká kamža*,

³⁹ Hlavným zdrojom všetkých PL frazém je PWSP, v jednotlivostiach zachytené aj v iných slovníkoch.

⁴⁰ Porovnaj Majtánová (1979); HSSJ, heslo *turecký*.

turecký kameň (zafír), *turecký strieborný kantár*, *turecký klobúk*, *turecký koberec na stôl*, *turecké nite*, *turecký pajš* (štít), *turecký paplón*, *turecká partéka* (tovar), *turecký hodvábný pás*, *turecký patelát* (druh jemného orientálneho plátna), *turecké plátno*, *turecký ručník*, *turecká sukňa*, *turecké šitie* (vyšívanie), *turecké šitie kvetisté*, *turecký závoj*, *turecké zlato* (na vyšívanie), *turecký zobon* (vojenský plášť) a i. (Majtánová, 1979), PL napr. *turecki koń*, *czapka pánienska turecka*, *ciagnione złoto tureckie*, *turecka tabáká*, *pismá tureckie*, *xięgi tureckie*, *mowy tureckie* (SHTJP). Poľština viac využíva aj adverbium *po turecku*, napr. *siedzieć po turecku*, *kawa po turecku*, v slovenčine je iba *sedieť po turecky*, ktorému ale konkuruje spojenie *turecký sed*, alebo *sedieť v tureckom sede*. Okrem použitia v slovných spojeniach sa adv. *po turecky/po turecku* používa vo vzťahu k jazyku „v tureckom jazyku“: *hovoriť po turecky/mówić po turecku*, v PL aj adv. *z turecka* „na wzór Turków, sztukę, obyczaje, stroje itp.“

Výraz *tyrkys/turkus* v SL aj PL (SL aj staršie *turkieš*, *turkus*, *tyrkys*), nie je priamym prevzatím z turečtiny, ale bol odvodený od etnonyma Turek vo francúzštine ako <turquoise> alebo v taliančine ako <turchese> „turecký“, odkiaľ sa rozšíril do ostatných jazykov. Pôvodne pomenúval druh kameňa (modrý alebo zelenomodrý polodrahokam), ktorého nálezisko bolo v Turecku, neskôr nadobudol aj význam farby „modrozelený“. Do poľštiny a slovenčiny bol výraz sprostredkovaný cez nemčinu (<Türkis>). Od neho adj. *tyrkysový/turkusowy*, adv. *tyrkysovo/turkusowo* vzťahujúce sa aj k polodrahokamu, aj k farbe, v PL aj kompozitum *turkusowoniebieski*, dem. *turkusik*.

Pomenovanie **Osman**, zriedkavejšie staršie **Otoman** pochádza od mena zakladateľa Osmanskej ríše, Osmana I. (ríša existovala medzi rokmi 1299 – 1923; tur. Osmanlı İmparatorluğu). Od tohto etnonyma sa odvodzujú dve adjektíva *osmanský/osmaňski* a *otomanský/otomaňski* (*ottomaňski*), ktoré pôvodne boli synonymami (pri vzťahu k Osmanskej ríši sa prekrývali aj s adj. *turecký/turecki*). Ako synonymá vystupujú v niektorých spojeniach týkajúcich sa Osmanskej ríše, napr. *Osmanská ríša/Imperium Osmaňskie*, *Porta Osmanská*, *Otomanská/Porta Ottmaňska* (aj *Vysoká/Wysoka Porta*), *dynastia Osmanov/dynastia Osmanów* v prenesenom význame aj turecký dvor, úrad alebo krajina za panovania sultána. Hoci je východisko etnoným Osman, Otoman rovnaké, cesta ich prevzatia je rozdielna, a preto sa aj líši forma výrazu. *Osman* je priamym prevzatím z turečtiny, výraz *Otoman* bol sprostredkovaný cez fr. <Ottoman>. Z francúzštiny (<ottomane> „otomanská“) bol prevzatý aj výraz *otoman/otomana*⁴¹ „nízka pohovka bez operadla, kanapa, diván“, v SL aj text. „vlnená, bavlnená alebo hodvábná tkanina priečne rebrovaná“ (ASCS, VSCS), hodnotený je ako zastarávajúci (KSSJ) a hovorový (SSJ, VSCS), v PL bez kvalifikátora. Adj. *otomanský/otomaňski* (aj *ottomaňski*) sa tak môže vzťahovať aj k Osmanskej ríši aj k pohovke⁴². V PL je aj dem. *otomanka* rzadkie „mała kanapa“. Derivát *osmančina*, ako historizmus využívaný jazykovednej a historickej literatúre (na zdôraznenie určitého obdobia, napr. v etymológii), označuje dobový turecký jazyk, explicitne v poľštine ako *język osmaňski* alebo *osmaňski*, *osmaňsko-turecki* (język), v tom istom význame aj SL *osmanská turečtina*.

⁴¹ Z etymologického hľadiska býva tento výraz hodnotený ako galicizmus, ale utvorený, podobne ako *tyrkys/turkus* (pozri vyššie) od etnonyma Ottoman.

⁴² V slovenčine sa môže vzťahovať aj ku *otomanskej kultúre* (archeol.) od konca staršej do stredne bronzovej doby v časti Karpatskej kotliny, ale vytvorený od názvu obce Otomani v severozápadnom Rumunsku (VSCS).

Etnonymum *Tatár/Tatar* (stPL *Tatarzyn*⁴³) má pôvod v názve pôvodne mongolského kmeňa Ta-Ta, ktorého sa neskôr stali súčasťou viaceré turkické kmene a národy. Označenie Tata alebo Tatar tieto kmene prevzali zrejme v čase invázie do Európy v 13. storočí, keď tvorili časť mongolskej armády, neskôršie sa toto označenie prenieslo na pomenovanie etnickej skupiny.

V poľských slovníkoch sa etnonymum zachytáva vo významoch „1. członek jednego z ludów tureckich, zamieszkujący dziś głównie tereny Powoźża, Syberii, Krymu, Kaukazu, także: ich potomek 2. hist. członek jednego z ludów zamieszkujących imperium mongolskie i Złotą Ordeę, które od XIII w. najeżdżały zbrojnie kraje azjatyckie i europejskie“ (PSWP), v slovenčine ako „1. hist. príslušník výbojných nájzdov do Európy, ktoré robili v 13 stor. daktoré mongolské a iné kmene 2. etn. príslušník národa obývajúceho Tatársku republiku“⁴⁴ (VSCS).

Ako pri etnonyme *Turek* aj pri etnonyme *Tatár/Tatar*⁴⁵ v SL aj PL prebehli podobné vývinové procesy, posuny významov, derivácia, vznik frazeologických jednotiek. Pri derivátoch etnonymného a toponymného charakteru nastáva obdobná situácia, od *Tatár/Tatar* je ženským pomenovaním *Tatárka/Tatarka*, názov krajiny *Tatarstan* alebo *Tatárska republika/Republika Tatarstanu*,⁴⁶ po slovensky aj *Tatársko*.⁴⁷ Etnonymum vystupuje aj v slovných spojeniach pomenúvajúcich konkrétne etniká, napr. *Krymskí Tatári/Tatarzy Krymscy*. Univerbizovaným pomenovaním *tatárskeho jazyka* je v SL *tatárčina*, v PL od *język tatarski* je *tatarski*.

Deetnonymum *tatár/tatar* prináša do sémantického poľa tohto výrazu viac vnútro- aj medzijazykových diferencií. Poľské *tatar* (*befszyk po tatarsku, befszyk tatarski*, SL *tatársky biftek*, hovor. *tatarák*) pomenúva jedlo z mletého surového hovädzieho mäsa, vajec a korenia; *tatar* je aj korbáč, bič. Slovenské *tatár* v prenesenom význame je pejor. „1. ukrutný človek, ničomník, podliak 2. človek, s ktorým sa nemožno dohovoriť“, pren. expr. „hlupák“; staršie „pastiersky bič“ (aj *tatárec*) (Králík, 1998). V SL sa sémantický prvok nezrozumiteľnosti premietol do frazémy *hovoríť, rozprávať ako Tatár* vo význame „hovoríť nezrozumiteľne, nejasne“, korešpondujúcej s frazémou *hovoríť, rozprávať po tatársky* aj s preneseným významom substantíva *tatárčina*.

Adjektívum *tatársky/tatarski*, ktoré sa primárne viaže k etnonymu *Tatár/Tatar*, k štátu, kultúre, obyčajom, jazyku Tatárov ap., našlo široké uplatnenie pri tvorení slovných spojení, špeciálne pri botanických, kulinárnych a i. názvoch. V SL napr. *tatársky vpád, tatárske sedlo, tatársky štít, tatársky koreň, tatárska kaša, tatárska bylina, tatársky jazyk, tatárske víno, tatárske hordy, tatarske zelié* „puškvorec obyčajný, *Acorus calamus*“, *tatársky kôň* „plemeno malých vytrvalých koní“, *sajga tatárska* „druh antilopy, *Sajga tatarica*“, *pohánka tatárska* (aj *tatárka, pohánka*)⁴⁸ „*Fagopyrum tataricum*“, *tatárska omáčka* (aj *tatárka*) „druh pikantnej omáčky“, *tatársky biftek* (tiež *tatarák*) atď., v

⁴³ SHTJP podáva aj iné historické podoby etnonyma *Tatár - Tatarhini, Tatarczyni, Tatarzynia, Tatarska panna* (Tatárka), *Tatarczuk* (mladý Tatár), *Tatarczę* (dieťa Tatár), *Tatarczyzsko* (pejor. Tatár, tiež pren. ubožiak, podliak).

⁴⁴ Vybrala som výklad pomenovania z novšieho slovníka, lebo toto heslo spracované v SSSJ nezodpovedá aktuálnej situácii.

⁴⁵ Pozri *O etnonyme Tatár a jeho derivátoch v slovenčine* (Králík, 1998).

⁴⁶ StPL pre názov krajiny Tatárov aj *Tatarnia, Tatarszczyzna* (krajina, aj starí Tatári), *Tatary, Tataria, Tatarska ziemia*.

⁴⁷ HSSJ uvádza tiež slovné spojenie v *Tatároch* - v čase tureckých vojen.

⁴⁸ Aj názov *pohánka* by mal súvisieť z Tatármi. Tak ako bolo pomenovaná *tatárka*, po tých, ktorý ju dovezli, teda Tatároch, získal po nich meno aj *pohánka*, ako donesená pohanmi.

PL napr. *tatarska jazda*, *tatarska orda (horda)*, *niewola tatarska*, *ziemia tatarska*, *tatarskie szlaki*, *czambuły tatarskie*, *najjazdy tatarskie*, *język tatarski*, regionálne tiež *tatarskie ziele* (aj *tatarak zwyczajny*, aj *ayer*) „puškvorec obyčajný, *Acorus calamus*“, *metka tatarska* (aj *tatarometka*) „druh údeniny z sekaného alebo pomletého surového bravčového mäsa“, *sos tatarski* „druh pikantnej omáčky“ a i.

Sémantický vývin možno pozorovať aj pri adjektíve *tatársky/tatarski*. V slovenčine ide o prenesené významy „1. nezrozumiteľný, nejasný 2. ukrutný, zlý, brutálny, neľudský, surový, ničomný“ (SSJ, VSCS). Adverbium *po tatársky/po tatarski* môže v rozličných kontextoch vystupovať buď v priamom, neutrálnom význame *hovoríť po tatársky/mówić po tatarsku* „hovoríť tatárskym jazykom“ alebo v prenesenom význame *hovoríť po tatársky* „nezrozumiteľne, nejasne“, v PL aj *z tatarska* „tak ako Tatár“. V PL adverbium vystupuje aj v spojení *befszyk po tatarsku* a vo frazéme *obejść się z kimś po tatarsku* „okradnúť niekoho“.

Pri derivátoch adj. *tatársky/tatarski* dochádza k polysémii a medzijazykovej homonymii. Paralelne sa tu objavili výrazy *tatarák/tatarak* a *tatárka/tatarka*. V slovenčine výraz *tatarák* (s kvalifikátorom *hovor.*) pomenúva jedlo z mletého surového hovädzieho mäsa, vajec a korenia (*tatarský biftek*), v poľštine označuje rastlinu „puškvorec obyčajný“, úplný bot. názov je *tatarak zwyczajny*, reg. aj *ajer* (pozri kap. Pomenovanie rastlín). Pomenovanie *tatárka/tatarka* sa viaže k rastline pohánke (v PL *gryka tatarka*), v poľštine aj slovenčine sa používajú oba termíny *tatárka/tatarka* a *pohánka/poganka*. Poľské pomenovanie *poganka* sa však úplne so slovenským *pohánka* sémanticky neprekrýva. V slovenčine sú výrazy pri označovaní plodiny synonymné, v poľštine nie. Poľština pomenúva pohánku všeobecnejším názvom *gryka*, pričom jednotlivé odrody sa pomenúvajú slovnými spojeniami, z ktorých sú v súvislosti s témou dôležité tieto dve: *gryka zwyczajna* inak *poganka (hreczka)* a *gryka tatarka* inak *tatarka*.⁴⁹ Iba v SL existuje aj ďalšie, v súčasnosti najbežnejšie využitie pomenovania *tatárka* ako univerbizácie spojenia *tatarska omáčka* – *tatárka*.⁵⁰ Diferencie sú aj pri adjektívnych tvaroch týchto výrazov, adj. derivátom od *tatarka* v PL je *tatarczany*, SL adjektívum je *tatarkový*, od *tatarak* PL adj. *tatarakowy* (využitie v spojeniach ako *olejek tatarakowy*, *likier tatarakowy*, *szampon tatarakowy* ap.).⁵¹

Zo sémantického hľadiska sú veľmi zaujímavé slovesné deriváty, ktoré sú zastúpené najmä v slovenčine. Pri poľštine som našla iba jeden príklad, ktorý ale nepatrí do roviny súčasného jazyka, *otatarować* „zbiť, zbit’ po tatársku“ (STHJP). SSJ a KSSJ pri slovenčine podávajú verbá *odtatáriť* a *roztatáriť* aj *roztatáriť sa*. SSJ uvádza sloveso *odtatáriť* *hovor. expr.* „(čo, koho) bez uváženia, bez rozmyslenia, nepremyslene sa zbaviť niečoho al. niekoho, odpraviť“, KSSJ ho vykladá trochu inak *hovor. expr.* „ľahkomyselne prísť o niečo; zapotrošiť“. Sloveso *roztatáriť* má výklad „1. dostať do

⁴⁹ Poľština 18. a 19. storočia v súvislosti s grykou využívala viac derivátov, spomeniem: *tatarczak* (cesto z tatárky), *tatarszanka* (tatárková slama), *tatarczuch* (chlieb z tatárky), *tatarczysko* (1. pole, na ktorom bola zasiata tatárka 2. mizerná tatárka), adjektívne tvary *tatarczy*, *tatarkowaty*; v iných vzťahoch napr. *tatareczka* (druh cibule), *tatarzyn* (rasa koňa) a i.

⁵⁰ V starej poľštine ešte existovalo pomenovanie *tatarka* aj vo význame „druh antilopy“ (zool. *suhak*, *Sajga tatarica*, pozri kap. Pomenovania zvierat), v slovenčine *sajga tatárska*.

⁵¹ Žiaden zo zdrojov SL adj. derivát od *tatarák* nezachytáva.

bujnej nálady, rozveseliť 2. neúčelne minúť, premrhať“ (SSJ, KSSJ), *roztatáriť sa* „dostať sa do bujnej nálady, rozveseliť sa“, s tým súvisiace substantívum *roztatárenec* (iba SSJ) má význam expr. „samopašník, kto vystrája samopašné kúsky“. Východiskovým slovesom uvedených sloviess mohlo byť **tatáriť* s významom „správať sa ako Tatár“ so sémantickým vývinom v smere „pustošiť, niivočiť“, čo sa zachovalo vo význame derivátu *odtatáriť*. V prípade derivátu *roztatáriť sa* sa význam posunul od **neuvážene ničiť* k „premrhať, premárniť, rozhádzať“, pričom tento význam môže mať blízko k pôvodnému významu **správať sa ako Tatár*, ktorý sa transformoval do bujnej nálady, rozveselenia (Králik, 1998).

Na záver tejto témy uvediem ukážky frazeológie, ktorá dokončí obraz toho, akým spôsobom sa etnonymum Tatár a jeho deriváty stali súčasťou jazykového obrazu sveta poľštiny a slovenčiny. PL frazémy: *pilnuj się, gdy Tatar ucieka* „treba zostať v strehu aj po zrejmom upokojení situácie“, *puszki jakby po Tatarach* „čosi kompletne opustené, spustošené“, *obejść się z kimś po tatarsku* „okradnúť niekoho“, *złapał Kozak Tatarzyna, a Tatarzyn za łeb trzyma* „o vzájomnej závislosti dvoch osôb na sebe“, SL frazémy *hovoríť ako Tatár, rozprávať po tatársky* som už spomínala vyššie.

Výraz **kozák/Kozak** si tiež zaslúži väčšiu pozornosť, aj keď nevstupuje do takých rozmanitých lexikálnych vzťahov a netvorí rozsiahle slovtvorné hniezda ako predchádzajúce pomenovania. Všeobecne sa usudzuje, že pomenovanie pochádza z niektorého turkického jazyka z <kazak> alebo <qazaq> (často sa uvádza kirgizština alebo turečtina) s významom „slobodný človek, dobrodruh, kočovník“. Do poľštiny a slovenčiny (ako aj do iných jazykov, porov. nem. *Kosak*, fr. *Cosaque*, angl. *Cossack*) sa dostalo ukrajinským prostredníctvom. Prvé zmienky pochádzajú z prelomu 14. a 15. storočia, keď sa začali zakladať prvé nezávislé osady na území juhoslovanských stepí. Tvorili ich ruskí a ukrajinskí nevoľníci spolu s Tatármi, ale aj Polovcami, Pečenehmi, Skýtmi a aj ďalšími príslušníkmi iných etník.

Definícia pomenovania rovnako ako jeho hodnotenie ako etnonyma sa v SL a PL líši. V slovenských slovníkoch je základný význam výrazu *kozák* uvedený ako hist. „príslušník pôvodne turkotatárskej skupiny vykonávajúcej strážnu službu v pohraničných oblastiach Ruska, neskôr privilegovanej vojenskej vrstvy so samosprávou, tvoriacej významnú súčasť jazdeckta ruskej armády aj počas 1. a 2. svetovej vojny“ (SSSJ), v poľštine *Kozak* „1. człón grupy etnicznej, w XV–XVII w. w Rzeczypospolitej (Kozacy zaporoscy) i w XVI–XVIII w. w Rosji (Kozacy dońscy, jaiccy, kubańscy)“ (WSWO, PSWP), pri druhom význame *kozak* „2. hist. żołnierz lekkiej jazdy Polskiej, Rosyjskiej, Pruskiej“. V slovenčine je tento výraz zachytený (aj tak funguje v textoch) s malým písmenom, čo naznačuje, že mu neprislúcha status etnonyma,⁵² v poľštine sa v primárnom význame píše s veľkým začiatočným písmenom a to, že ide o etnonymum, vyplýva aj z výkladu. Okrem uvedeného výraz žije aj v prenesených významoch, SL „2. expr. skúsený, ostrieľaný človek“, PL „3. przen. o kimś żywym,

⁵² Ale napr. slovenská wikipédia v hesle venovanom kozákovi uvádza: „kozáci sú etnická, sociálna a historická skupina ľudí žijúcich v stepiach juhovýchodnej Európy a ázijského Ruska“, s malým začiatočným písmenom, ale s explicitným statusom „etnická skupina“ <http://sk.wikipedia.org/wiki/Kozáci>.

šmiaľym, lubiacy m sie popisywać brawurą; człowiek odważny i lubiący ryzyko“, aj „4. ukraiński taniec ludowy, muzyka do tego tańca 5. but zimowy, ocieplany, z wysoką cholewką“. ⁵³

Deriváty sú femininum *kozáčka/Kozaczka* (príslušnička tejto skupiny, tohto etnika), *kozácky/kozacki* a *kozáctvo/kozactwo*. Pomenovanie kozák/Kozak vystupuje v názvoch rôznych územných alebo vojenských útvarov, v ktorých sa Kozáci koncentrovali, napr. *záporožský kozák/Kozak Zaporoski, donskí kozáci/Dońskcy, kubánski kozáci/Kubańscy* a i., odtiaľ *kozáctvo/kozactwo* ⁵⁴ „hromadne kozáci“. Adj. *kozácky/kozacki* vystupuje v spojeniach ako *kozácky pluk/pułk kozacki, kozácky ataman/ataman kozacki* a i. S pomenovaním *kozák/Kozak* etymologicky súvisia pomenovania *Kazach, Kazaška/Kazaszka, kazašský/kazaski* (napr. v spojení *kazašský jazyk/język kazaski*), názov štátu *Kazachstan, Kazašská republika/Republika Kazachstanu*.

Cez ruštinu prešlo do poľštiny a slovenčiny pomenovanie *kozáčik/kozaczok, kazaczek* „ruský alebo ukrajinský ľudový tanec, pôvodne kozácky“. PL výraz *kazaczok* sa týka iba tohto typu tanca, jeho poľskejší ekvivalent *kozaczek* je viacej sémanticky diferencovaný „1. diecko kozackie 2. ukraiński, rosyjski taniec ludowy, muzyka do tego tańca 3. pot. żywy, śmiały, dzielny chłopiec 5. but o długiej cholewce“. Zo sémantického hľadiska sú tiež zaujímavé slovesné deriváty tohto etnonyma v poľštine: *kozakować* „być śmiali, daw. życie kozackie“, *kozaczyć* „1. przestarz. narzucać komuś kozacki tryb życia, obyczaje itp. 2. daw. żyć jak Kozak“, a BSE aj *zkozaczyć się* „o dziewczynie z dzieckiem nieślubnym“.

Do skupiny turkických etnoným nepriamo patria ďalšie výrazy vychádzajúce pôvodne z etnických názvov (napr. Arab, Kalmyk/Kalmuk, Avar, Bulhar/Bułgarczyk a i.), ktoré nemusia byť tvorené turkickými etnikami, ani netvorí také široké slovotvorné hniezda. Ide často o deetnonymum pomenúvajúce jednu konkrétnu vec. Pri pomenovaniach odvodených od mien etník neturkického pôvodu, boli výrazy (deetnonymá), o ktoré tu ide, turkickými jazykmi sprostredkované.

Staršie slovanské pomenovanie Avarov, ktorí v 6. – 8. storočí vytvorili štát v priestore Panónie, je východiskom výrazu *obor/olbrzym*, ⁵⁵ zachytené v slovinčine ako Ober a v csl. ob(ъ)rinъ (RČES). Tento výraz poznajú najmä západoslovanské jazyky, okrem PL a SL aj čes. obr, sln. ober. Pri vývine PL formy výrazu sa predpokladá praforma *ob(ъ)rinъ z postfixom *-inъ, stPL *obryzm, obrzym*, ⁵⁶ súčasný PL tvar s –l- nie je úplne jasný (BOSE), ESJP ho uvádza ako mazovskú formu, ktorá vytlačila stPL *obryzm*, obe nadväzujú na starú formu *orbrzym. V oboch jazykoch výraz *obor/olbrzym* označuje niekoho alebo niečoho (človek, zviera, vec) mimoriadneho, mohutného vzrastu a sily, aj nadprirodzenú bytosť ľudskej postavy majúca mimoriadnu veľkosť a silu a hviezdu – *hviezda*

⁵³ Okrem týchto významov sa uvádza aj kozák/kozak „jedlá huba na dlhšom hlúbiku príbuzná hríbu, Leccium“, PL aj koźlarz, ktorý ale etymologicky nie je s etnonymom príbuzný. Tento výraz je pravdepodobne odvodený od výrazu koza s postfixom -ak, PL aj kozi grzyb, kozaczek (SLSE, RČES, ESJP) a vo vzťahu ku *kozák/kozak* od turk. <kazak, qazaq> je homonymom.

⁵⁴ SHTJP *kozactwo* aj *kozaczyzna* aj hist. „1. Kozacy; przen. banda zbrojna, lotrzykowie XVI -XVII w. 2. tryb życia właściwy kozakom; wojna podjazdowa; grabież, rozbój XVI -XVII w. 3. służba wojskowa na pograniczu; podjazdy, utarczki, harcowanie XVI w.“. Výraz *kozaczyzna* funguje v poľštine ako hist. „oddział wojska złożony z Kozaków“ (PSWP, PSJP).

⁵⁵ Iné etymológie, napr. z gréc. <ólbrimos> „silný, násilný“, bývajú považované za málo presvedčivé (RČES). Porov. aj kap. o nadprirodzených bytostiach.

⁵⁶ Poľská zmena –n na –m asi cez analógiu k výrazom typu ojczym, pobratym (BOSE).

obor/gwiazda olbrzym, v ktorej sa zastavili termonukleárne reakcie premeny vodíka na hélium v jej jadre, je väčšia než slnko, je to pomenovanie fáze starnutia hviezdy, ďalšími druhmi hviezd tohto typu sú napr. *červený obor/czerwony olbrzym*, *modrý obor/błękitny olbrzym*, *nadobor/nadolbrzym* (SL aj *veleobor*, *vel'obor*). V SL je aj vo významoch: hosp. „belgický obor – plemeno veľkých zajacov; pren. človek v nejakom smere vynikajúci, mimoriadny“. V slovenčine sa výraz *obor* objavuje v kompozite *zlobor* (aj v čes. *zlobr*), ktorý vznikol haplológii výrazov *zlo* a *obor*. V PL sú od neho zachytené deriváty: *olbrzymi* „1. mający wielkie rozmiary 2. znaczny pod względem liczby, ilości, wartości itp. 3. wyróżniający się wysokim stopniem napięcia, wielką intensywnością“, v bot. názvu *mamutowiec olbrzymi*, *Sekwoja olbrzymia*, zool. názvu *gołębie olbrzymie*, tiež *olbrzymka*, *olbrzymio*, *olbrzymiasty*, *olbrzymieć*, v SL adj. *obrovský* „neobyčajne veľkých rozmerov, mimoriadne významný“, adv. *obrovsky* „vo veľkých rozmeroch, vo veľkej miere, intenzívne, veľmi“, *obrovskosť*, *obryňa*. V slovenčine tvorí homonymum k *obor* „1. mat. skupina čísel 2. odbor“ (SSJ ho zachytáva s pôvodom v češtine).

Ako východisko výrazu ***bagária*** sa uvádza etnonymum Bulhár. MES2 uvádza pôvod z osm. <Bulgari> (mena volžských Bulharov), ktoré cez maď. <bagaria> „juchta“ prešlo do slovenčiny ako „vyrobená hrubá koža, juchta, obyč. na baganče“ (zachytené v SSJ, VSCS a HSSJ). SSN uvádza pri význame aj „topánky z tej kože (bagárie)“ a der. *bagírovka* „baganča“, slovo podáva ako celoslovenské.

Iba prostredníkmi boli turkické jazyk pri pomenovaní od etnonyma Arab a Kalmyk/Kalmuk. Deetnonyma ***arab*** bolo sprostredkované turečtinou na pomenovanie rasy koňa (aj *arabský kôň/koň arabski*), označuje menšieho rýchleho a vytrvalého koňa pochádzajúceho z púštnych oblastí Arabského polostrova. Turecké prostredníctvom uvádza SHTJP.

Od etnonyma *Kalmyk/Kalmuk*, ktoré pomenúva jeden zo západných mongolských národností (od mong. *qalimag* „ľahko vystupujúci z brehov“ WSWO), bolo cez turkické jazyky prevzaté pomenovanie ***kalmuk/kalmuk***. Turkické prostredníctvom uvádzajú napr. SWO, SHTJP. Zo sémantického hľadiska má pomenovanie *kalmuk/kalmuk* aj iný ako etnický význam, v PL pomenúva aj „2. pren. pogar. osoba, która mieszka w azjatickiej części byłego ZSSR 3. zootech. niewielki, krępy koń używany przez plemiona koczownicze 4. włókienniczy - gruba tkanina bawelniana obustronnie drapana“ (PSWP). Posledný uvedený význam má aj slovenčina „hrubá bavlnená alebo zmesová, vigoňová tkanina, používaná na prikrývky, župany, domáce odevy ap.“. (SSSJ). Deriváty sú adj. *kalmukový/kalmucki*, PL dem. *kalmuczek*.

7.2 Pomenovania osôb

Bohato zastúpenú a rôznorodú skupinu pomenovaní osôb člením do troch menších podskupín. Pri ich opise nebudem venovať rovnakú pozornosť všetkým zachyteným výrazom – výrazy patriace do archaickej roviny slovnej zásoby nie sú v centre pozornosti tejto práce, ktorá sa zameriava

predovšetkým na súčasné postavenie turkizmov v slovnej zásobe poľštiny a slovenčiny. Nechcem ich však úplne obísť, pretože tvoria súčasť kontinua jazykového vývinu týchto dvoch jazykov.

Prvý okruh predstavujú pomenovania administratívnych, vojenských a náboženských titulov a hodností, ako aj pomenovania, ktoré s nimi derivačne súvisia. V tejto oblasti ide najmä o historizmy. Pri preberaní pomenovaní tohto typu bola ako ich zdroj z turkických jazykov najsilnejšia turečtina, keďže ide najmä o pomenovania hodností v rámci osmanskej administratívy, s ktorou krajiny strednej Európy v čase tureckých vojen prichádzali do styku. Ďalšiu podskupinu tvoria pomenovania skupín osôb, do poslednej zahrniem všetky ostatné pomenovania osôb, napr. názvy profesií, expresívne pomenovania osôb a i.

7.2.1 Administratívne, vojenské a náboženské tituly a s nimi súvisiace pomenovania

Z administratívnych, resp. administratívno-vojenských titulov sú pravdepodobne najznámejšie pomenovania *sultán/sultan* a *vezír/wezyr*. Titul **sultán/sultan** bol pôvodne titulom arabských vládcov, neskôr sa rozšíril do ostatným moslimských krajín na označenie panovníka. Osmanský sultán okrem tohto titulu nosil aj iné, *padišach/padyszach* (pred menom, z perz.), titul *chan* (uvádzaný za menom, turk.) aj *gazi* (titul moslimských rytierov). V islamských krajinách bol tento titul používaný od 10. storočia, v Európe sa stal známy až s osmanskou expanziou. Pomenovanie pochádza z arabského <sultān> „panovanie, vládca“, tam prešlo možno z aramejského <šultānā> „moc, vladár“ (RČES), do poľštiny a slovenčiny prešlo cez turecké <sultan> „vládca, panovník, tiež jeho titul“ v čase prvých osmanských výbojov na územie strednej Európy, v rovnakom význame.⁵⁷ Začlenenie substantíva do lexikálneho systému slovenčiny a poľštiny dosvedčujú jeho deriváty *sultánsky/sultański*, *sultánka/sultanka* (PL aj SL) „1. žena, milenka alebo príbuzná sultána 2. veľké žltohnedé bezjadierkové hrozienka (pôvodom z Malej Ázie)“, v SL aj ďalšie významy: zastar. „druh cigariet“ (SSJ) a „1. zool. vták z čeľade chriaštel'ovitých 2. zool. druh malej morskej ryby z čeľade dultánkovitých (Mullus, PL barwena)“ (VSCS). Prevzaté bola aj substantívum *sultanat/sultanat* „vláda sultána; krajina, v ktorej panuje“.

Výraz *vezír/wezyr* tiež pochádza pôvodne z arabčiny (ar. <wazir> „kto nesie bremeno“, od wazara „niesť bremeno;“ RČES), kde je možno z perzštiny (WSWO), do slovnej zásoby slovenčiny a poľštiny preniklo rovnakou cestou ako výraz *sultán/sultan* cez turecké <vezir> „vysoký štátny hodnosťár“. Známe je tiež staršie SL aj PL (dnes hist.) *vel'kovezír*, *vel'vezír/wielki wezyr* od tur. <wezyrazem> „najvyšší úradník, vodca armády, premiér, zástupca sultána“. Poľština tento výraz pozná iba v pôvodnom význame, prevzala aj der. *wezyrat* „urząd wezyra“ (PSJP, SWO).⁵⁸ V slovenčine sa vedľa

⁵⁷ V minulosti bolo sémantické pole výrazu širšie, pre PL zachytáva SHTJP až 6 významov, okrem vyššie uvedeného aj „2. syn władcy muzułmańskiego 3. gatunek tytoniu tureckiego 4. koń arabski lub turecki 5. imię osobowe 6. miano brytanów. Sultán ako meno psa v SL zachytáva SSJ, okrem toho zachytáva aj pomenovanie *sultánka* ako druh cigaret. SHTJP uvádza aj viaceré deriváty ako *sołtanik*, *sultanicz* „syn sultana“, *sultanim*, *sultanima* „moneta“, *sołtani pl.*, *sołtanowy*, *sultanowa* „žona sultána“, *tytoń sultański* atď. (SHTJP s. 379 – 385).

⁵⁸ Pre PL zachytáva aj ďalšie ekvivalenty SHTJP, napr. *wezyrstwo* t.i., adj. *wezyrowy*, *wezyrowski*, *wezyrski*, od *wielki wezyr* aj *wielkie wezyrstwo* a *wielki wezyrat*.

pôvodného významu objavujú aj ďalšie, VSCS uvádza 2. „polit. v daktorých islamských krajinách minister“, ktorý iba rozvíja pôvodný, no tiež aj „šach. figúra pohybujúca sa o jedno pole po frontále“. Zo slovenských derivátov je tu okrem *vezírstvo* „úrad vezíra“, adj. *vezírsky*, vb. *vezírovať* hovor. „byť vezírom, zastávať funkciu vezíra“ (SSJ).

Vysokú hodnosť v osmanskej administratíve a vojsku zastával *paša/pasza* a *baša/basza*. Ako východisko sa pri pomenovaní *paša/pasza* uvádza tur. <paša> a to z perzského <pādišāh> „kráľ, pán“, pri *baša/basza* tur. <baša> (od baš „hlava“, čiže „hlavný“), pri prevzatí do SL a PL sa sémanticky stotožnili, v súčasnosti sú synonymami. Obe pomenovania teda označujú hist. vysokého vojenského alebo civilného hodnostára v Osmanskej ríši a jeho titul, v SL tiež pren. expr. mocného, neobmedzene, bezohľadne rozhodujúceho človeka, fungujú aj vo frazeológii *žiť si, mať sa ako paša* „blahobytné“. V oboch jazykoch výraz *paša/pasza* tvorí homonymum k domácomu *paša/pasza* vo význame „pastva“. Hoci obidve substantíva možno hodnotiť ako synonymá, ich slovotvorné hniezda, existujúce deriváty sa diferencujú. V PL je adj. od *pasza paszowski*, v SL je od *baša* adj. *bašovský*, aj adv. *bašovsky* (vzťahujúce sa najmä k prenesenému významu substantíva); v spojení *bašovsky úradovať* nadobúda adverbium význam „zle“; existuje aj súvzťažné abstraktum *bašovstvo*. Takto sú dané adj. tvary zachytené v slovníkoch, v PL iba od *pasza*, v SL iba od *baša*. Prevzatý bol aj derivát *pašalik(át)*, *pašalik/paszatyk(at)*, *paszalik(at)* označujúci tureckú administratívnu jednotku na čele s pašom, v SL aj pren. expr. „územie alebo odbor, kde dakto ľubovoľne alebo neobmedzenie rozhoduje“ (VSCS). O tureckom pôvode sa uvažovalo aj pri SL výraze *pašák* (od *paša*), ale v súčasnosti sa skôr spojuje s výrazom *pašovať*, a nemeckom pôvode výrazu (RČES).

Okrem panovníckeho titulu *sultán/sultan* sa turkický pôvod alebo turkické prostredníctvom predpokladá aj u titulov *padišah/padyszach*, *chagán*, *chán*, *kagan*. Titul *padišah*, *padišach/padyszach* pre panovníkov blízkovýchodných krajín (napr. osm. sultánov, perz. šachov a i.) bol prevzatý cez turečtinu, vychádza z perz. <pādišāh> „kráľ, pán“. Titulom vládcov mnohých turkických kmeňov (napr. Avarov, Pečenehov, Charzarov a i.) bol *kagan*, výraz pochádza z turkických jazykov, prevzatý bol do SL a PL pravdepodobne cez ruštinu. Do oboch jazykov bol prevzatý aj od neho odvodený názov pre štát, mocenský útvar pod vládou kagana *kaganát/kaganat*. Východiskom titulu *chán/chan* je zrejme turkické <khān, han. chan> „vládca, pán“, prípadne pochádza z mongolčiny (MES1 uvádza mong. <chagan> ako východisko pre turk. <chan>). Titul *chán/chan* bol používaný pre panujúceho náčelníka alebo vládcu turkických alebo mongolských kmeňov. V poľštine je okrem tohto významu aj význam archit. „mała budowla na planie kwadratu, mauzoleum“. Prevzatý bol aj derivát *chanát/chanat* „územie pod chánovou vládou“. V SL a PL slovníkoch sú zachytené deriváty: *chánsky/chański*, *chanowy*, *chánstvo/chaństwo*. V slovenčine je v slovníkoch cudzích slov s turkickým pôvodom zachytený aj výraz *chagán* (aj *chakán*) označujúci hist. panovníka niektorých národov (napr. Mongolov a Tatárov).

Inými titulmi sú napr. *mogul/mogol* a PL *kedyw*. Východiskom pomenovania *mogul/mogol* je turecké <mağol>, z perzského <mughul> „Mongol“, označujúce hist. titul panovníkov v Indii od 16. do

19. storočia. Výraz *kedyw* (iba PL) označuje hist. „dziedziczny tytuł władców Egipta w latach 1907–1914“, jeho pôvod je v tureckom <chediv, chidiv> „pán, knieža, vládca“ z perzského <chädiv>.

Výraz pomenúvajúci ruských a balkánskych šľachticov *bojar* (stPL *bojarzyn*) má pôvod zrejme v turkickom <bojár> „magnát“, do slovenčiny a poľštiny bol prevzatý z ruského <bojárin>. Presne označuje príslušníkov svetskej feudálnej šľachty v Rusku, Bulharsku, Srbsku, Valašsku, Litve atď. v 10. – 17. stor. Deriváty sú v SL *bojarka*, *bojarský*, *bojarstvo*, v PL *bojarowa* hist. „žona bojara“, *bojarówna* hist. „córka bojara“, *bojarski*, *bojar putny* „niezamožny bojar będący na usługach możnych panów“.

Z arabčiny (ar. <amīr> „veliteľ“) bol cez turečtinu (tur. <emir>) prevzatý do SL aj PL titul *emir*, ktorý sa v súčasnosti udeľuje synom arabských monarchov, v minulosti to bol titul vysokých úradníkov, dôstojníkov – vládca emirátu. Prevzatý bol aj názov *emirát/emirat*, ktorý označuje úrad, hodnosť emira aj arabské kniežatstvo (porov. *Spojené arabské emiráty*). Pôvodne panovnícky titul *efendi* (v PL aj SL) pochádza z gréckeho <authéntes> „samovládca“ (v ngréc. výslovnosti sfendi; SWO), prevzatý bol cez turecké <efendi>, ktoré pôvodne označovalo titul sultána, potom dôstojníkov, potom inteligencie (kňazov a učencov), a dnes zodpovedá nášmu „pán“. ⁵⁹ Titul zástupcu pašu, veľkovezira bol *kajmákán/kajmakan* (v SL iba v VSCS a HSSJ), v PL aj „naczelnik powiatu lub podpułkownik turecki“. ⁶⁰ Pôvod výrazu je v arabskom <qaim makan> „zástupca“, ktoré k nám bolo prevzaté z tur. <kajmakam>.

Titulom vyšších vojenských alebo administratívnych úradníkov bol *beg*, *bej*, menej často aj ako *bek*, *bey*, ktorý vychádza z tureckého <bey> „pán, knieža“. Pôvodne to bol titul panovníka, potom úradníkov a neskôr zodpovedal nášmu „pán“, obyčajne uvádzanému ako súčasť priezviska. Do SL a PL bol prevzatý pravdepodobne priamo z turečtiny v čase tureckých vojen, keď sa (vo význame „pán“) používal na okupovanom území. Usudzujem, že v tvare *bek* (staršia forma *beg*, *bej*), vlastne v tvare *G beka*, sa v slovenčine tento výraz objavuje v spojení *pánabeka* označujúcom údiv, zaradenie, prekvapenie a i. Ide vlastne o významovú reduplikáciu, kompozíciu dvoch synonym, pravda, s rozdielnymi konotáciami – *pánabeka* by pri preklade prvej časti bolo „pánapána“ (analogický princíp stretávame napr. vo frazéme *na milú kedveš* (kde sa uplatnilo pôvodne maď. slovo <kedves> „milý“) – ide teda o sémantickú reduplikáciu „na milú milú“ s frazeologickým významom „na nič“). Do SL (iba HSSJ) a PL boli prevzaté aj výrazy *beglerbeg* (PL aj *bejlerbej*, *beglerbej*) „miestodržiteľ“, z tur. <beylerbey> „bej bejov“, aj od neho *baglerbegát/beglerbegat*, aj *alejbeg*, *sandžabeg/sandžakbeg*, *atabeg* ⁶¹ a i. Iné domáce deriváty sú zachytené iba v PL *bejowski*, *bejowy*.

Iným titulom pre dôstojníkov a úradníkov bol *aga* (SL aj PL). Slovo pochádza z tureckého <ağa> „starší, veľký“, potom „pán“. Tento výraz bol, podobne ako iné, prevzatý priamo z turečtiny v čase tureckých vojen, skôr sa používal na označenie nižších dôstojníkov v Osmanskej ríši, potom

⁵⁹ V HSSJ a SHTJP je zachytené aj *reisefendi* „titul úradníka administratívy“.

⁶⁰ SHTJP zachytáva aj deriváty *kajmakanowy*, *kajmakański* a *kajmakamlyk* „oblasť vlády kajmakana“.

⁶¹ *Alajbeg* „vodca alaje, jazdy“, *sandžakbeg* „vládca sandžaku“, *atabeg* „vychovateľ kniežat a princov u Seldžukov; v 12. stor. vládca časti seldžuckej ríše“.

(v niektorých krajinách dodnes) ako úctivý titul, naše „pán“. Tento výraz v SL aj PL predstavuje homonymum k slovu zool. „ropucha *Bugo marinus*“.

Cez srbčinu alebo chorvátčinu bol prevzatý pôvodom turkický výraz *bán/ban* (avar. <baian> „bohatý“ alebo <baiana> „vládca hordy“; SSSJ, BSE). Výraz *bán/ban* označuje hist. „1. od stredoveku do r. 1918, miestodržiteľ, vládca bánoviny v Chorvátsku 2. 1929 – 1941, štátny úradník na čele správnej oblasti (bánoviny) v bývalej Juhoslávii 3. v 12. – 14. storočia, dedičný vládca v Bosne“. Od neho *banát/banat* „oblasť správy bána“, v PL sa utvorili deriváty *banacki, banatka* „pszenica o czerwonym ziarnie z Węgier“, v SL *bánsky, bánstvo, bánovina* „banát“. Jeho homonymnými tvarmi sú napr. SL bán reg. „rúbanisko“, ban (PL, SL) „drobná rum. minca“, v PL aj novšie prevzatie ban „zablokowanie niepožadovanemu rozmówcy dostępu do czatu“. V poľštine je zachytený aj výraz *baskak* hist. „namiestnik w podległych Mongołom, Tatarom okręgach, będący przedstawicielem władzy chana i poborcą daní“, pochádzajúci z turk. <baskag> „daň“, zrejme s ukr. prostredníctvom.

Na označenie rozličných druhov vojakov a vojenských hodností boli prevzaté, vo väčšine z turečtiny, mnohé výrazy. Do slovnej zásoby slovenčiny a poľštiny trvalejšie prenikli iba niektoré, väčšinu tvoria historizmy týkajúce sa obdobia tureckých vojen (zachytené najmä v SvTP, SHTJP, HSSJ). Z týchto historizmov HSSJ zachytáva výrazy *kap* „peší vojak tur. vojska“; *kapiaga* „veliteľ tur. pechoty“; *kapikuler, kapikul* „vojak stálej tur. armády“; *kaput* „vojvodca“; *kaputanbaša, kapušbaša* „veliteľ tur. vojenského loďstva“, ktoré zrejme pochádzajú z rovnakého základu v turečtine; *hadžír* „ozbrojenec, hajdúch“, HSSJ pri všetkých zachytáva turecký pôvod. Ďalšími sú napr. *alajbeg, alajberger* „vodca lénnej jazdy, alaje“ (aj PL SHTJP); *čorbadží* „tur. vojenský hodnostár“; *záim* „držiteľ zeámetu“ od výrazu *baša - bimbaši, bimbaša/bimbaszy* „dostojník v tur., egypt. armáde“; *subaši/subaszy* „veliteľ jednotky sipáhiov“; *čeribaši* „nižší veliteľ lénneho vojska“; *delibaš(a)* „plukovník tur. armády, aj harcovník v tur. armáde“ a i.

Ďalšie pomenovania sú SL a PL slovníkoch výraznejšie zastúpené. *Harambaša/harambasza*, od tur. <harami> „bandita“ a <baša>, pôvodne označoval osm. vojenského veliteľa, potom náčelníka hajdukov na Balkáne; *serdar*⁶² „hlavný veliteľ sultánovej armády“, prišlo cez tur. z perz. <särdar>; SL, PL *čavuš, čauš/czausz* „sbor poslov doručujúcich listy alebo nariadenia sultána; poriadková služba na hraniciach“ od tur. <čauš> a to z perzštiny; *kavas/kawas* „turecký žandár“, PL aj daw. „ubogi chłop“, z tur. <kavas> a to z arabčiny.

Rozšírenejšie sú názvy vojakov a vojenských hodností: *janičiar/janczar, spahi* a *bašibozuk/baszybozuk*. Východiskom výrazu *janičiar/janczar* je turecké <yeni> „nové“ a <çeri> „vojsko“. Toto elitné pešie vojsko bolo vytvorené sultánom Muradom I. v druhej polovine 14. storočia z vojnových zajatcov, neskôr zložené z chlapcov odobratých rodičom z podrobených krajín (najmä kresťanov) medzi 7 a 15 rokom a vychovaných a vycvičených v janičiarskych kasárňach. Janičiari mali v Osmanskej ríši vysoké postavenie, väčšina veľkovezírov pochádza z ich radov, až do 17. storočia sa janičiarimi nemohli stáť etnickí Turci. V poľštine sa okrem pôvodného významu uvádzajú

⁶² V PL aj „osoba wysokiej rangi (np. dowódca lub wyższy oficer w Indiach, Pakistanie, Afganistanie“.

aj prenesené významy *janczar* „2. pot. mladý žoldnirz, sluga albo człowiek drużyny przybocznej, gwardii osobistej bezwzględnie posłuszny i wierny przywódcy“ aj muz. pl. *janczary, janczarki* „małe dzwonki przy końskiej uprzęży“ a deriváty *janczarka* hist. „strzelba pochodzenia tureckiego (broń janczarów) w Polsce w XVIII. w.“. (PSWP, WSWO a i.), *janczarski*, v spojení *kapela janczarska* „turecka orkiestra wojskowa janczarów z przybocznej gwardii sułtańskiej“. V slovenčine sa pri slove *janičiar* rozvinul prenesený význam pejor. „kto zradil svoj národ, svoje presvedčenie a horlivo presadzuje niečo iné, syn. poturčenec“, pričom je zaujímavé, že ide o opačný významový posun než v PL, kde *janczar* v prenesenom význame predstavuje niekoho verného, poslušného. V slovenčine je vyzdvihoaná skutočnosť, že janičiari boli prevychované deti kresťanov alebo podrobených národov, ktorí „zradili“ svoj národ, v poľštine je skôr vyzdvihoaná skutočnosť, že to boli vojaci vychovávaní od mladosti k poslušnosti a vernosti svojim veliteľom a panovníkovi. Od neho SL *janičiar*sky hist. „súvisiaci s janičiarom s janičiarstvom; pren. pejor. zradcovský, zapredanecký“, v spojení *janičiar*ská hudba „vojenská hudba zložená z dychových a bicích nástrojov, turecká; pren. kakofónia“, aj *janičiar*sky pochod, *janičiar*sky, *janičiar*ky zastar. „druh mužskej obuvi s krátkymi sárkami“, *janičiar*stvo pejor. „odrodilstvo“.⁶³

Pre pechotu alebo ľahkú jazdu zloženú z balkánskych Slovanov slúžiacich Osmanskej ríši sa používalo označenie *martalovci, martalúzi/martalusi* (v PL iba BSE, SHTJP), výrazy pochádzajú z maď. <martalóz> „bandita, lúpežný tur. vojak“, z tur. <martolos>, a to z gréc. <hamartolos> „hriešnik“ al. <hamatolos> „bojovník“ (BSE, MES1, 2). V SL a PL sa výraz používal v základnom význame „peší tur. vojak“, v PL aj ako obchodník s nevoľníkmi, v SL aj vo význame „lúpežný tur. vojakov 16. a 17. storočí“ (SSJ, VSCS).

Výraz *bašibozuk/baszybozuk* je v SL aj PL historizmus, označuje vojaka nepravidelných tureckých jednotiek, v PL má aj prenesený význam przestarz. żart. „o komś zawadiackim, zwł. o dziecku, hultaj“. Bol prevzatý z tureckého <bašibozuk> (od baš „hlava“ a bozuk „šialený“). Výraz *spahi, sipáhi/sipahi* (aj SL *spah, spahis*), ktorý sa v daných jazykoch objavuje v rôznych formálnych podobách, je ďalším slovom označujúcim vojenského príslušníka. Pôvod výrazu je v perzskom <sipahi>, ktoré bol prevzaté cez turecké <sipahi> a fr. <spahi(s)>. Výraz pôvodne pomenúval jazdca, rytiera, v súčasných slovníkoch je zachytený ako hist. „pôvodne elitný jazdec v tur. vojsku, neskôr príslušník fr. koloniálneho vojska v severnej Afrike“ (VSCS, PSWP).

Výraz *ulán, hulán/ulan* označuje poľského jazdeckého vojaka. Jeho východiskom mohlo byť buď mong. <ulan> „červený“ (mongolská jazda mala červené kabáty; RČES) alebo turk. <ohlan> „chlapec, pachol'a, dobrodruh“ (WSWP, PSWP, BSE, VSCS a i.). Do slovenčiny bol prevzatý z poľštiny. Pôvodne označoval členov tatárskej šľachty, potom príslušníka jazdy, kavalérie (v PL vojsku), od neho SL adj. *ulánsky, hulánsky*, PL adj. *ulanski*, aj *ulanka* bot. „1. Fuchsia 2. hist. ulańska czapka z daszkiem; takže kurtka noszona przez ulanów“.

⁶³ O výraze *janičiar* v slovenčine pozri aj *Janičiar v historickom a metaforickom kontexte* (Ondrejovič, 2004).

V poľštine sú v súčasných výkladových slovníkoch a v SWO, WSWO zachytené aj výrazy *seraskier* a *dej*. **Seraskier** označuje hist. „osm. wódz naczelny lub minister wojny“, východiskom výrazu je turecké <serasker>, to z perz. <sär askär> (od perz. sär „hlava“ a ar. askar „vojak“). **Dej** hist. „1. tytuł oficerów w dawnym tureckim wojsku janczarskim 2. tytuł tureckich nemiestników w XVI – XIX w. w Algierze i Tunisie“, pochádza z tur. <daj> „nadriadený“ a to je z ar. <dai>.

Do tejto skupiny titulov a s nimi spätých pomenovaní patria aj niektoré výrazy súvisiace s kozákmi, ako napr. *ataman*, *dżigit/dżygít*, *esaul*, *hajdamák/hajdamak(a)*, *koš/kosz*, *kureń*, *semen*. Výrazy *dżigit /dżygít*, *hajdamák/hajdamak(a)*, *ataman* a *koš/kosz* patria do slovnej zásoby oboch jazykov, *esaul*, *kureń* a *semen* iba do poľštiny.

Etymológia výrazu **ataman** nie je istá, nevie sa presne, z akých morfém povstal, čo pôvodne znamenal, ani z ktorého jazyka vlastne pochádza. Objavujú sa tieto možnosti: a) výraz je turkického pôvodu (tat. odaman; BSE) a bol prevzatý cez ukr. alebo rus. prostredníctvom (SSSJ, ASCS, VSCS, RČES); b) od stPL *wataman* (XV – XVI w.) zo strus. <vatamanъ> (doložené r. 1294) zo stšved. <watten-man> (ESJP); c) cez ukr. <ataman> z pol. <hetman> (SWO). V slovenčine (aj češtine) sa pri tomto výraze predpokladá iba turcký pôvod, kým v poľštine koliduje viac teórií a niektoré lexikologické zdroje uvádzajú iba ukrajinský pôvod (PSWP, SJP).⁶⁴ Posledný, tretí výklad tohto výrazu c) ESJP vyvracia slovami „bezzwiązku z hetman, z którym niezasadnie łączono“. SSSJ uvádza pri hesle *ataman* „1. hist. wodca kozáckeho wojska, náčelník 2. náčelník donských kozákov v súčasnosti 3. kniž. veliteľ vojenskej jednotky, vojenského hnutia, wodca“, v poľštine je prvý význam rovnaký ako SL, ale ďalej sa diferencujú „2. dowódca oddziału białogwardyjskiego w czasie wojny domowej w Rosji w latach 1917-1922 3. przen. przestępczy – przywódca grupy nieformalnej ludzi w zakładzie poprawczym lub wychowawczym“ (PSWP). Substantívum *ataman* vystupuje v slovných spojeniach klasifikujúcich atamanov (aj spolu s určujúcimi adjektívami zaradenými medzi turkizmy) napr. *ataman košový/koszowy*, *ataman sičový/siczowy*, PL *ataman kureenny*, *kureniowy*; V SL aj PL sú deriváty *atamanský/atamanski*, *atamanstvo/atamanstwo*.

Ďalšou hodnotou vzťahujúcou sa na kozákov je *esaul* a *semen*, zachytené iba v poľštine. **Esaul** (aj v podobách *asaul*, *asawul*, *asawula*, *asaula*) pochádza z turk. <jasaul> (BSE špecifikuje jazyk, tat.), do poľštiny sa slovo dostalo cez ukr. alebo rus. <esaul>. Jeho význam je „1. stopień oficerski w wojskach kozackich carskiej Rosji; takže oficer mający ten stopień 2. zastępca atamana koszowego u Kozaków zaporoskich“. **Semem** je „nadworny Kozak w dawnej Rusi“. Tento výraz pochádza z tureckého <semen>, do poľštiny prešiel ukrajinským prostredníctvom.

Výraz **koš/kosz** pochádza z niektorého turkického jazyka, do SL a PL sa dostal prostredníctvom ukrajinčiny alebo ruštiny, kde mal pravdepodobne význam „tábor, vojsko“.⁶⁵ V slovenčine je zachytený iba v slovníku ASCS s významom hist. „(v kozáckom prostredí) tábor“ a derivátom *košový¹* – *ataman košový* a *košový²* „wodca kozáckeho tábora“. Poľský výraz *kosz* pomenúva miesto združovania kozákov alebo Tatárov ako aj vojskový oddiel: „1. hist. obóz wojskowy Kozaków na

⁶⁴ Pričom môže ísť o nahradenie stPL *wataman* ukrajinským výrazom *ataman* pomenúvajúcim tú istú skutočnosť.

⁶⁵ Porov. SLSE „dżagatajskie koś – zgrupowanie szalaśów w stepie, obóz, wojsko“.

Siczy Zaporoskiej lub obóz wojskowy ordy tatarskiej 2. hist. niewielkie oddziały wojsk tatarskich lub kozackich“. Aj poľština používa adj. *koszowy* na označenie *atamana koszowego*. Výraz *kosz* v PL vstupuje do homonymického vzťahu k domácemu slovu *kosz* – „prútená nádoba“.⁶⁶

Do slovenčiny a poľštiny bol prevzatý aj výraz *džigit/džygit* vo význame „odvážny jazdec dokonale ovládajúci jazdu na cválajúcom koni“, cez rus. z turk. <džigit> „junák, hrdina“. Derivát *džigitovka/džygitówka* „odvážna akrobatická jazda na cválajúcom koni spojená s rôznymi cvikmi“ sa do SL aj PL dostal rovnakou cestou.

S kozáckym hnutím súvisí aj výraz *hajdamák/hajdamak(a)*, ktorý má v oboch jazykoch významy „1. hist. účastník ukrajinského oslobodeneckého povstania roľníkov a kozákov proti Poliakom v 18. stor.“, v slovenčine aj „2. príslušník vojsk Ústrednej ukrajinskej rady v období občianskej vojny v Rusku (1917 – 1919)“ (SSJ, VSCS). Výraz pochádza z osmanského <haydamak>, ktoré najskôr označovalo tatárskeho pastiera, tur. <haydamak> pochádza z citoslovca <haydi!> (porov. SL a PL cit. *hajde, hajdy/hajda*, nižšie – kap. Interjekcie). Neskôr sa výraz rozšíril na ukrajinských povstalcov proti Poliakom (ESJP), do SL a PL bol prevzatý prostredníctvom ukr. <hajdamáka>. V poľštine sa vyskytuje dvojtvar *hajdamak, hajdamaka*, ktoré sa spracovaním v slovníkoch nijako nelíšia. Deriváty v SL sú adj. *hajdamácky*,⁶⁷ v PL adj. *hajdamacki* „1. dotyczący hajdamaka 2. przen. zachować się w sposób hajdamacki, hultajski“ (PSWP), *hajdamacczyzna* hist. „1. zbrojny ruch powstańcy Kozaków i chłopów ukraińskich 2. grupa zbrojnych powstańców ukraińskich“ (PSWP).⁶⁸

V poľštine sa vyskytuje aj výraz *kureń* (aj staršie *kurzeń*), od nich odvodené adjektívne tvary *kureenny, kurzenny, kurzeniowy, kureniowy*, podľa BSE z turk. <küren, kürijen> „nazw obozowiska, dziś u tatar. nazwa piekarni“, aj keď slovníky cudzích slov uvádzajú pôvod z mongolčiny (mong. <kürijen> „koło, obóz“). Tento výraz má význam „1. chata dymna lub lepianka na dawnej Ukrainie 2. niewielki oddział kozacki pod wodzą atamana; ich obóz 3. o oddziale armii Semena Petlury lub upowskiej partyzantki ukraińskiej“.

BSE pri poľštine uvádza aj výrazy *serdiuk, dejnek, sedeniata*. Výraz *serdiuk* podľa BSE pochádza z tur. <serden> „dobrovoľník“ a *dejnek* z tur. <dejnek> „kyj, rana kyjom“. Výraz *sedeniata* je zachytený aj v SHTJP, vychádza z tur. <serden> a <giechdi> „dobrovoľník“. Všetky tri výrazy slúžili v poľštine na pomenovanie kozákov.

Z titulov vzťahujúcich sa k náboženstvu, najmä k islamu, sú len niektoré hláskovo a slovotvorne prispôsobené a vo väčšine netvorí deriváty, hoci ide o staré prevzatia (zachytené v HSSJ a SHTJP), napr. *hadži/hadži, mulla /mulła, muezín/muezin, hodža/hodža, mufti, murza, derviš/derwisz*.

Výraz *hadži/hadži* označuje moslima, ktorý vykonal púť do Mekky, je to výraz, ktorý slovenčina aj poľština poznajú od 17. storočia. Pôvod výrazu je v arabčine (ar. <hadži> od ar. hagg „púť“), ale prevzatý bol cez turecké <hadži>. Prevzatý je aj výraz *hadždž, hadž/hadždž, hadž* (rel.) „púť do Mekky,

⁶⁶ V slovenčine ide iba o čiastočné homonymum ku kôš.

⁶⁷ MES1 zachytáva aj pren. význam k *hajdamák* „ukrajinský zbojník, lupič“, aj vb. *hajdamačiť*.

⁶⁸ V SHTJP aj *hajdamactwo* „hajdamacy, gawiedz hajdamacka“ a *hajdamaczyć* „po hajdamacku postępować“.

ktorú musí moslim vykonať“. Podobne dávny prevzatím je aj *mulla, molla/mulla, molla* (PL aj *multa*) „titul duchovného alebo učenca, dávnej aj panovníka u moslimov“. Výraz pochádza z arabského <maula>, prevzatý bol cez turecké <molla>. Aj výraz *mufti* označuje moslimského učenca a teológa, znalca islamu aj islamského práva. Pôvod výrazu je v arabčine (ar. <mufti> „sudca“), prevzatý bol cez tur. <mufti>. Výraz *muezín/muezin* (SL, PL od 18. stor.) označuje vyvolávača z minaretu, ktorý zvoláva moslimov na denné modlitby, prevzatý bol z tureckého <muezzin, muezin>, a to z arabského <muaddin>. V poľštine je aj výraz *murza, mirza*, ktorý označuje titul perzských a tureckých kniežat a učencov. Pôvod výrazu je v perzskom <mīrzā> alebo <mirad>, skrátene z ar.-perz. <amir-zade> „učený knieža“, výraz bol prevzatý cez turkické, asi tatárske <mirza> „titul tatárskej šľachty“. Výraz *hodža/hodža* „titul moslimov s vyšším postavením (duchovných, vzdelancov), tiež hovorový titul pán, majster“, pochádza z perz. <hodža>, do SL a PL prešiel v 16. stor. cez tur. <hodža>. Slovenčina a poľština cez turecké prostredníctvom prebrali aj výraz *derviš/derwisz*. Východiskom tohto výrazu je perzské <darveš> „úbožiak“, sprostredkované turkickým <derviş>. Označuje člena islamského bratstva usilujúceho sa o spojenie s Bohom prostredníctvom askézy a tanca, derviši boli často na cestách za poznaním ako žobrávi mnísi. Pri tomto výraze sú zachytené aj deriváty, adj. SL *dervišský*, PL *derwiszowy, dewiszowski*.

7.2.2 Pomenovania skupín osôb

Do tejto tematickej podskupiny zaradujem niektoré názvy vojenských a organizačných jednotiek označujúcich skupiny osôb, veľký počet ľudí (pren. aj zvierat a vecí).

Označenia pre vojenské jednotky, najmä z časov tureckých vojen, vo väčšine patria medzi historizmy, niektoré z nich zachytávajú iba historické slovníky (SHTJP, HSSJ) alebo slovníček v SvTP, napr. *azabi/azap* „druh osm. pechoty“; *alaj, alájet* „lénna jazda sipáhiov“; *bešli/bešli* „druh ľahkej jazdy v pohraničí“ a i., VSCS (tur.) zachytáva napr. výraz *jurt* „menšia admin. a voj. jednotka (10 vojakov) mongolskej ríše 13. stor.“.

Výraznejšie sa do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny začlenili výrazy *horda, czambul, wataha*, ktoré pôvodne označovali vojenské oddiely, ale v súčasnej slovnej zásobe sú frekventovanejšie ich prenesené významy. Výraz *czambul* v minulosti označoval tatársky vojenský oddiel aj tábor, v prenesenom význame je v PL zachytený vo frazémach przestarz. *potępić, wyciąć, wziąć w czambul, w czambul* „ogólnie, w całości“. Jeho východiskom je turk. <čapul> „vpád“, možno tur. <čember> „obruč“, ktoré bolo prevzaté v 17. storočí z ukr. <čambúl> „tatársky tábor“, asi aj cez rum. <ceambúr> (ESJP, PSWP, WSWO). Podobne aj vývin výrazu *horda* (stPL *orda*), pôvodne (hist.) označoval turecké, mongolské vojsko alebo tábor, potom skupinu ľudí, bandu (obyč. výtržnícku). Východisko výrazu je v turk. <orda> „vojsko, vojenský tábor“ (môže byť z kumán., tat. alebo tur. <ordu>), v podobe s h- je v nem. Horde, rus., ukr. (h)orda, v poľštine sa uvažuje o ukr. prostredníctvom (ukr. <orda>). Tento výraz sa v čase vpádov stredovekých kočovníkov do Európy rozšíril aj do iných európskych jazykov (13. – 15. stor.). Ďalšie významy lexémy sú v PL a SL diferencovanejšie, PL *horda* a *orda* označujú

hist. „wojsko, obóz wojskowy u dawnych ludów turecko-mongolskich, główna kwatera chana“, s tým sa spájajú deriváty *ordyniec* hist. „członek ordy tatarskiej“, *ordynski*, *ordynka* hist. „zakrzywiona szabla tatarska“, ale iba *horda* označuje „2. pejor. duža grupa hałaśliwych i agresywnych ludzi, chuligani 3. biol. grupa zwierząt tego samego gatunku (wilków, szympanzów itp.) 4. etnogr. niewielka grupa ludzka prowadząca zbieracko-łowiecki tryb życia na określonym terenie“. Slovenské *horda* má okrem vyššie spomínaných významov aj významy „3. pleniace nepriateľské vojsko 4. skupina kočovníkov, neorganizovaných kmeňov 5. veľké množstvo ľudí, huf“. V obidvoch jazykoch je substantívum súčasťou pomenovania historickej ríše, kmeňového zväzu *Zlatá horda/Złota orda*. Poľský výraz *wataha* pochádza z turkického (tat.) <vataha>, prevzatého cez ruštinu a ukrajinčinu (SJP, BSE; iba ukr. pôvod zachytávajú PSWP, WSWO, SWO). Tento výraz pôvodne označoval ozbrojenú skupinu, dnes označuje veľkú skupinu ľudí, obyč. nebezpečnú a v súvislosti so zvieratami lov. stádo vlkov alebo kancov. Z rovnakého zdroja pochádza aj výraz *watażka* „1. hist. dowódca bandy złodziejów, drużyny wojskowej 2. osoba odważna“, prevzaté z ukr. <vatażok>, ku ktorému je derivát *watażkowały*.

Na označenie veľkej skupiny ľudí, davu sa v poľštine používa aj výraz *hurma*, tiež v podobe príslovky *hurmaq*, *hurmem* „całą grupą, razem, gromadnie“ (PSWP, WSWO, PSJP). Východisko výrazu je v turkických jazykoch (porov. tur. yirme, tat. jirma, jigirmä, kirg. jirma „stádo“, kazaš. džijma „neveľké stádo“ a i.; BOSE), prevzatý bol cez vsl. jazyky, zrejme z ukr. <hurma> alebo z rum. <urma>. V stPL existovala aj podoba *hurm* „hluk, zmätok“, dial. *urma*, *hurma* „stádo oviec, dav“, *urmem* „rýchlo“ a i. Pri tomto výraze dochádza v PL k homonymii a v konfrontačnom pohľade aj k medzijazykovej homonymii. Ako *hurma* „druh stromu“ (porov. nižšie kap. Pomenovania rastlín) funguje v SL aj v PL rovnako, ale ako *hurma* „dav“ je iba poľské.

O turickom pôvode sa uvažuje aj pri slovách *čata/czata* a *tábor/tabor*. Pri výraze *čata/czata* sa predpokladá, že bolo prevzaté z maď. <csata> „dav, horda“, kam prišlo z jsl. <čata> skupina „ľudí“. RČES slovo spája s psl. *četa, a to s čítať, počet, pôvodne teda skupina o určitom počte, BOSE uvádza ako príbuzné lat. *caterva* „dav, oddiel, zástup“, PSWP uvádza pôvod výrazu „z węg. *csata* albo z tur. *çete*“. Tento výraz označuje nižšiu vojenskú jednotku, v PL aj „2. uważane obserwowanie kogoś lub czegoś, pilnowanie 3. łow. sposób połowania, czatowanie na zwierza w czatowni lub na przesmyku 4. przestępczy – obserwator, pomocnik złodzieja“, od toho deriváty *czatować* „z ukrycia obserwować“, *czatowanie*, *czatownia* „1. łow. obudowane stanowisko myśliwskie na ziemi, rodzaj ziemianki 2. przestarz. – miejsce, które służy do czatowania, punkt obserwacyjny“, *czatownik*; v SL má aj význam „2. organizovaná skupina ľudí vykonávajúca určitý druh činnosti: požiarna, záchranná, pracovná atd.“. a deriváty *čatár* „stupeň poddôstojníckej hodnosti“, *čatárka*, *čatársky*.⁶⁹ Pri pôvode výrazu *tábor/tabor* sa uvádza niekoľko možných zdrojov, jedným z nich je turické <tabur> „vojenský oddiel, batalión, pripravený na obranu“, iným české <tábor>, od pomenovania mesta založeného husitami, podľa mena biblickej hory Thabor. V poľštine je výraz *tabor* zachytený s významami „1. ogół środków

⁶⁹ HSSJ pri hesle *čata* uvádza „ozbrojený výpad, bojová výprava“, *čatár* „bojovník“, *čatovať* „1. bojovať 2. o hajduchoch – trestať, pokutovať priestupky“.

transporcyjnych danego rodzaju (napr. tramwajowy, konny) 2. woj. środki transportowe przewożące zaopatrzenie dla wojska 3. duża grupa ludzi wędrujących wspólnie lub obozujących 4. hist. obóz warowny w wojsku tworzony z połączonych wozów zestawianych w rzędach“, od neho adj. *taborowy*. V slovenčine má slovo *tábor* významy „1. hromadné ubytovanie obyč. v prírode ap. 2. dočasné vojenské ubytovanie 3. hromadné väzenie v provizórnych ubikáciách 4. skupina s rovnakou polit., záujmovou ap. orientáciou 5. zastar. zhromaždenie, schôdza ľudu pod holým nebom“. Pri substantíve *tábor* je v SL bohaté slovotvorné hniezdo *táborový*, *táboriť* „stanovať“, *táborník*, *tábornička*, *tábornický*, *táborníctvo*, *táborenie*, *utáboriť (sa)*: „1. ubytovať sa v tábore 2. expr. zried. usadiť sa, ubytovať sa“, *táborisko* „1. miesto na táborenie 2. archeol. prechodné sídlo ľudí v praveku“, *táborák* „1. hovor. táborový oheň 2. večerné posedenie pri ohni“, *táborákový*. Prevzaté boli aj deriváty *táborita/taboryta* (z čes.) hist. „príslušník radikálnejšej skupiny husitov“, *táboritský/taborycki*. Slovenskému *tábor* v poľštine skôr zodpovedá výraz obóz, obozowisko, ide o prípad medzijazykovej homonymie alebo skôr polysémie, keď pri adaptácii výrazu v PL a SL došlo k významovým posunom a neosémantizácii.

V poľštine je zachytený aj výraz *ulus*, ktorý označuje „1. hist. obozowisko plemion mongolských a tatarských 2. u Mongolów a Tatarów ogół poddanych jedného władcy 3. terytorium wydzielane przez chana każdemu z synów 4. osada Kozaków na Syberii w XVI–XVII w.“. Výraz *ulus* pochádza z tur. <ulus> „národ, plemeno“, prevzatý cez rus. <ulus> „tábor kočovníkov“.

V Osmanskej ríši sa na označenie poddaných, neskôr kresťanských poddaných, príslušníkov poddanej *ráje*, ktorý platili daň, *harač* používalo označenie *rája/raja*. Výraz bol prevzatý z turečtiny, kde je z ar. <ra'ijjah> „poddaný“ alebo <ra'ijah> „kŕdeľ“. V oboch jazykoch sú homonymné k *raja* z angl. ray zool. „dravá morská ryba (Manta ray)“. Na pomenovanie otroctva bol do poľštiny prevzatý výraz *jasyr* prostredníctvom ukr. <jasir> v 17. storočí. Jeho pôvod je zrejme v tur. <esir> „väzeň, otrok“ alebo z tat. <jasir>, ktoré môže byť aj z ar. <asir> (PSWP, WSWO, ESJP a i.). Výraz *jasyr* presne označuje otroctvo u Turkov a Tatárov, do ktorého upadali obyvatelia dobytých krajín, aj populáciu v takom otroctve.

7.2.3 Ďalšie pomenovania osôb

Do tejto skupiny sú zaradené označenia inovercov, výrazy označujúce hrdinov, zbojníkov, sluhov a vojakov, výrazy pomenúvajúce rodinných príslušníkov a rozličné expresívne pomenovania ľudí.

Na označenie moslimov boli z turečtiny v určitom historickom období silnejších kontaktov (turecké vojny) prevzaté viaceré pomenovania – vo význame moslim sa v minulosti používalo metonymické pomenovanie *turek* podľa etnonyma Turek alebo substantívum *mohamedán/mahometan(in)* od mena proroka Mohameda, po poľsky Mahometa (s derivátmi *mohamedánka/mahometanka*, *mohamedánsky/mahometański*, *mohamedánstvo/mahometanizm*, SL *mohamedanizmus* a i.), ďalej *muzulman*, *musulman/muzulman(in)* z tur. <müslüman>, od ar. <muslim> (s derivátmi *muzulmanka*, *musulmanka/muzulmanka*, *muzulmanský*,

musulmanský/muzułmański a i.), v poľštine aj staré **bisurman(in)** z rovnakého zdroja, ktoré je stylisticky hodnotené ako zastarané, pejoratívne označenie pre moslima, pren. prestarz. „rozbykane diecko, hultaj“ (s derivátmi *bisurmanka*, *bisurmański*, *bisurmanié* prestarz. „lobuzować, psocić“ a i.). V slovenčine sú posledné dve pomenovania, *musulman*, *muzułman*, stylisticky hodnotené ako zastarané synonymá k súčasnému *moslim*, v poľštine je v súčasnosti používaný výraz *muzułmanin*. Do slovenčiny aj poľštiny bolo z turečtiny prevzaté aj turecké pomenovanie kresťanov **gaur**, **d'aur**, **džaur/giaur**, naznačujúce pohľad z „nekresťanskej“, moslimskej strany, zväčša označované ako neúctivé. Východiskom výrazu je tur. <gavur, giaur> „neveriaci“ z perz. <gäbr, gobr> „titel' ohňa“, SL deriváty *d'aurský*, *džaurský*, v PL iba SHTJP adj. *giaurski*.

Na pomenovanie hrdinu boli prevzaté výrazy *gidia* a *bohater/bohater*, výraz *gidia* pozná iba poľština, *bohater/bohater* je v oboch jazykoch, ale sémanticky diferencovaný. Východiskom výrazu **gidia** (stPL *gidyja*) je turecké <gidi> „nečestný“ (pôvodom z perzštiny), prevzaté cez jsl. jazyky srb., chorv. <gidija> „šelma, junák“, bulh. <gidija> „hrdina, odvážlivec“ (BSE, SWO, SLSE).⁷⁰ V poľštine (slang., žart.) označuje vysokú a chudú ženu. Pri výraze **bohater/bohater** väčšina etymologických slovníkov (RČES, BOSE, SLSE a i.) uvádza pôvod z turkických jazykov, stturk. <bahatur>, tur. <bahadıd> „statočný, hrdina“, a to zrejme z perz. <bahādur> „udatný“, prevzaté cez ukr. <bohater> „silák“. O ukr., rus. prostredníctve uvažuje aj ESJP, ktorý ale ako východisko výrazu uvádza maď. <bátor>.⁷¹ V slovenčine tento výraz označuje (kniž.) „1. hrdina ruských bylín a rozprávok vyznačujúci sa neobyčajnou silou a dôvtipom 2. hrdina, človek konajúci hrdinské činy“, od neho *bohatersky*, *bohaterstvo*. V poľštine má výraz širšie použitie (podľa ESJP rozvoj významov od poloviny 19. storočia) „1. osoba odznaczająca się wybitną odwagą, dokonająca niezwykłych czynów 2. artystyczny – główna postać utworu artystycznego: *bohater główny, pozytywny, liryczny, negatywny, zbiorowy, tytułowy* a i. 3. osoba, która budzi zainteresowanie 4. mitol. postać o nadludzkich cechach“ (v SL mu zodpovedá výraz *hrdina*), od neho *bohaterka* „1. odważna kobieta 2. główna postać lit. utworu 3. kobieta budzący zainteresowanie 4. przestępczy, narkomanski – heroina, narkotykum“, *bohaterski*, *bohatersko*, *po bohatersku* „serdecznie, przyjaźnie“, *bahaterstwo*, *bohaterszczyzna* iron. „odwaga prowadząca do lekkomyślnego zachowania“, *antybohater* „osoba, postać w lit., mająca cechy będące zaprzeczeniem cech bohatera“, vo frazémach *zachowywać się jak bohater*; *cichy bohater* „osoba, której męstwo i ofiarność pozostają nie ujawnione“.

Do poľštiny bol prevzatý výraz **delia**, ktorý tiež pôvodne v turečtine a iných balkánskych jazykoch slúžil na označenie hrdinu, odvážlivca. Východiskom výrazu je tur. <deli> „odvážny, šialený“, od ktorého vznikol výraz **delijunak** (tento výraz zachytávajú BSE, SHTJP, ESJP), ako historizmus označuje príslušníka tureckého vojska formovaného z albánskych horalov. Tento výraz je zloženinou zo srb., chorv. <delija> „hrdina“ (z tur.) a <junák>, do poľštiny prenikol cez rumunčinu v čase valašskej kolonizácie spolu s výrazom *delijura* (-ura rum. formant pl.) na pomenovanie

⁷⁰ WSWO uvádza iný pôvod: „może zam. (j)ide(j)a, tj. idea żartobliwie, studenckie określenie dziewczyny wysokiej i chudej – w związku z popularnym wykładem o ideach Platona, mających kształt wąskich i długich cieni na ścianie jaskini“.

⁷¹ BSE pri maď. bator uvádza ako zdroj kirg. bator, tat. batyr „odvážny človek“ (od bahadur).

vojenského odevu; zrejme od neho pochádza *delia*, *delija* označujúce v poľštine pôvodne druh vojenského odevu, potom druh parádneho kabátu lemovaný drahou kožušinou, potom bavlnený kabát, zriedkavo aj deku, prikrývku na nohy (ESJP).⁷² Vo význame „kabát lemovaný kožušinou“ je zachytený vo väčšine PL slovníkov, PSWP ho zachytáva aj vo význame „deka, kožušina“.

Z výrazov pomenúvajúcich rodinných príslušníkov a blízkych ľudí boli do SL a PL prevzaté výrazy *faš*, *kum*, *kurdesz*, *tovariš/towarzysz*, *pajtáš/pajtasz*. Pôvod výrazu ***pajtáš/pajtasz*** je v tureckom <pajtaş> „druh, spoločník na ceste“, cez jsl. jazyky bol prevzatý do maďarčiny (maď. <pajtás>) a z nej do slovenčiny (väčšina slovníkov uvádza iba maď. pôvod). Inú etymológiu ponúka iba OTS, od slova <pajta> „stodola, humno“, ktoré bolo prevzaté z maď., kde je z jsl., *pajtáš/pajtasz*, ako maď. derivát od *pajta*, by bol hungarizmom. V slovenčine sa *pajtáš* zachytáva ako pomenovanie druha, kamaráta, v KSSJ hodnotené ako hovor., expr., vo VSCS, SSJ ako zastarané. HSSJ zachytáva deriváty *pajtáška*, *pajtášstvo*, SSJ aj *pusipajtáš* (z maď.) pejor. zastar. „kamarát“. V poľštine slovo *pajtasz* zachytáva iba BSE. Pôvod poľského ***kurdesz*** (stPL aj *kardasz*) je v turkickom slove <kardaş, kordaş>⁷³ s významom „brat, spoločník“ (porov. tur. *kardeş* „brat“). V poľštine tento výraz označuje „1. hist. piesň biesiadna w Polsce w XVIII w.; takže wyraz użyty w refremie tej pieśni⁷⁴ 2. arch. towryysz biesiadny, kompan“, od toho adj. *kurdeszowy*. V StPL do 16. stor. aj vo význame brat, pobratim. Výraz ***tovariš/towarzysz*** je zrejme prevzatým derivátom do psl. ako *tovarišъ, *tovarišьъ „druh, priateľ“ (je v zsl., vsl. jazykoch) od výrazu *tovar/towar*, prevzatého z turkických jazykov,⁷⁵ turk. <davor, tavar> „stádo, majetok“ a turk. <iş, eş> „druh“. Využitie a hodnotenie tohto prevzatého výrazu nie je v SL a PL rovnaké. V SL sa vo význame remeselníka medzi učňom a majstrom hodnotí ako historizmus, pri označení druha, priateľa je hodnotené ako zastarané (SSJ, KSSJ), od neho adj. *tovarišský*, *tovarišstvo* vzťahujúce sa iba k prvému významu. V poľštine má lexéma širšie významové spektrum, v PSWP členené ako „1. towarysząca komuś osoba 2. członek partii socjalistycznej lub komunistycznej, forma zamiast pan 3. hist. w wojsku polskim XVI w., żołnierz w konnicy, pancerny 4. łow. młody jelen byk, który zaczyna brać udział w rykowiskach“, vystupuje aj vo frazémach: książ. *towarzysz doli i niedoli* „ktoś kto przebywa s kimś na dobrze i źle“, *towarzysz życia* „mąż“ a i. V slovotvornom hniezde sú deriváty *towaryszzenie*, *towaryszka*, *towaryszyć* „1. być s kimś 2. być s czymś wspólnie, równocześnie 3. muz. grać, tańczyć, śpiewać wspólnie“, *towaryszki* „przyjaciąłski, nieoficjalny“, v spojení *mecz towaryszki* „spotkanie dwóch zespołów, wynik nie jest brany pod uwagę przy zestawieniu tabel ligowych“.

Lexéma ***faš***, ***paš***, ktorú (vo variantných podobách) zachytáva HSSJ a MES ako pomenovanie manžela ženinej sestry, švagra, bola prevzatá cez jsl. jazyky (srb., chorv. <paš, pašenog, faša>) z tureckého <bacanak>⁷⁶ „švagor“. Homonymným k nemu je *faš* (z nem.) vo význame „mleté mäso,

⁷² SHTJP zachytáva aj výraz *deli* ako „blazen, wariat“ a „w Turcji osmańskiej rodzaj lekkiej jazdy utrzymywanej przez paszów na granicy z krajami chrześcijańskimi“.

⁷³ SLSE uvádza, že ide o skrátene pomenovanie od <karyn daş>, kde *karyn* je „život, lono“, -*daş* koncovka odvodených formácií, t. j. „pochádzajúci zo spoločného lona“.

⁷⁴ Refrén „kurdesz, kurdesz nad kurdeszami, chyba od F. Bohomolca“ (SLSE).

⁷⁵ O výraze *tovar/towar* podrobnejšie nižšie (kap. Iná lexika).

⁷⁶ S výslovnosťou *badžanak*.

fašírka“. Pri výraze **kum**, v poľštine bežnom, v slovenčine zachytenom iba v slovníkoch cudzích slov, sa uvádzajú dve možné etymológie: a) psl. *kuma „kmotra“ skrátené z rum. <kumatru> „kmotra“, a to z balkánskej latiny <cummeter, cómmater> „kmotra“, maskulínium *kumъ dotvorené neskôr (BOSE, SLSE, ESJP) alebo b) z turk. <kuma> „milénka“ (BSE, SJP), pri oboch možných cestách platí, že bolo prevzaté cez ukrajinčinu. Výrazy *kum*, *kuma* v poľštine okrem kmotra, kmotry označujú aj priateľa, priateľku. K tomuto významu sa vzťahujú deriváty *kumoszka*, *kumać się* pot. „utrzymywać bliższą znajomość, zwł. z kimś ocenianym negatywnie; zadawać się, bratać się“, *kumanie się*, *kumać* pot. „rozumieć“, *kumostwo* a i. V slovenčine je *kum* zachytený iba ako „krstný otec v inoslovanskom prostredí“, predstavuje tu homonymum ku *kum* „piesočná púšť“ (z turkménčiny), v PL je homonymom k citoslovcu *kum* pomenúvajúcemu „kŕkanie žaby“.

Na označenie profesií boli prevzaté výrazy *pajuk*, *dada*, *čoban/czaban*, *ašik*, *lokaj*, *bíreš*, *czumak*, *hamal*. Poľský výraz **pajuk** (aj *paik*) pochádza z tureckého <peyk> „spoločník na ceste“, z perz. <peik> „posol, bežec“, do poľštiny bol prevzatý cez ukr. <pajuk>. Tento historizmus má významy „1. pokojowiec na dworze magnata, zwykle ubrany po turecku 2. pokojowiec strzegący sułtana tureckiego, żołnierz sułtańskiej gwardii przybocznej“. V slovenčine je pre pestúnku, dojku starší výraz **dada** (SSJ, MES1), prevzatý z juhoslovanských jazykov, kde je z turečtiny. Z turkických jazykov (porov. tur. <çoban>) bol do SL a PL prevzatý výraz **čoban/czaban** označujúci pastiera oviec alebo kráv. Tento výraz patrí do lexiky valašskej pastierskej kultúry a do SL a PL prenikol prostredníctvom valašskej kolonizácie. V poľštine sa ním označuje aj starého vola alebo ovci. Výraz **ašik** (aj *ašug*), v slovenčine (zachytený v ASCS), prevzatý ruským prostredníctvom z niektorého turkického jazyka, tam z arabčiny, označuje ľudových spevákov na Zakaukazsku (najmä v 15. – 18. stor.). Pri výraze **lokaj** je turkická etymológia iba jednou z teórií pôvodu, pri ktorej sa vyvodzuje z tur. <ulus> „peší posol“, ktoré prešlo cez viaceré európske jazyky (porov. maď. *lokáj*, nem. *Lakai*, fr. *laquais*, šp. (a)lacayo a i.) (RČES, MES1), alebo má pôvod v arabskom <al-lakija> „rytiersky sluha“, ktoré sa rozšírilo cez španielčinu do ďalších európskych jazykov (ESJP, WSWO). Tento výraz označuje v SL a PL (zastar.) panského, obyčajne šľachtického uniformovaného sluhu, prenesene pejor. prisluhovača, pätolizača. Deriváty: *lokajský/lokajski*, *lokajstvo/lokajstwo*, PL *lokajczyk*. Slovenčina pozná pre sluhu aj iné pomenovanie, **bíreš**. Presne označuje panského sluhu na veľkostatku alebo u bohatého gazdu pracujúceho za naturálie, želiara. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch, prevzatý bol cez maďarské <béres>, od neho sú odvodené slová *bíreška*, *bírešský*, *bírešstvo*. Výraz **czumak** je iba v poľštine. Jeho pôvod je v tureckom <çumakdar> „ozbrojený kyjom“ od <çumak> „bulava“, prevzatý bol cez ukrajinčinu. *Czumak* je „dawny chłop ukraiński trudniący się przesożeniem towarów zwłaszcza soli, na wozach zaprzężonych w woły“, od neho *czumacki*, st. aj *czumakować*. Výraz **hamal** zachytávajú iba SHTJP a BSE, ide o historický (16. – 19. stor.) poľský výraz pomenúvajúci nosiča, ktorý vychádza z tureckého <hamal>. SHTJP pri ňom okrem tohto významu uvádza aj význam „stróż domowy, parobek“.

V turkických jazykoch majú pôvod aj niektoré pomenovania vojakov alebo účastníkov vojenských stretnutí, ktoré s turkickými etnikami či ich organizáciou spoločnosti špeciálne nesúviseli. Takými výrazmi sú napr. *basmač/basmacz*, *ciura*. Výraz *basmač/basmacz* označoval pôvodne účastníka v občianskej protibolševickej vojne v Strednej Ázii, v PL potom aj bojovníka proti kolektivizácii dediny, v SL má význam „zbojník, bandita“ (VSCS). Tento výraz bol prevzatý z ruského <basmač>, a to z uzbeckého <basmači> (od *basma* „nátlak, útok“). Výraz *ciura* je iba v poľštine ako historizmus „w dawnych formacjach wojskowych: człowiek, który należał do czeladzi obozowej“, má aj prenesené význam „2. środowiskowy – kiepski, mało przydatny żołnierz 3. pot. człowieku lekceważonym, zajmującym podrzędne stanowisko“. Východiskom tohto výrazu je turkické <čora> „pastier koňov“, prevzatý bol zrejme cez ukrajinské <čára, džúra, cjúra> „kozácky sluha“, do poľštiny prešiel ako „vojenský sluha“ v 17. storočí.

Poľskému *basmacz* vo význame „bojovník proti kolektivizácii dediny“ je sémanticky blízky výraz *kulak/kulak*. Východiskom výrazu je turkické <kolak> „ucho“, prevzatý bol cez ruské <kulak> do PL s významovým spektrom „pięść zaciśnięta do uderzenia; uderzenie pięścią, cios; przen. o bezlitosnym lichwiarzu wiejskim“ (ESJP, WSWO), potom ako „bohatý sedliak, nepriateľ kolektivizácie“ bol prevzatý z rus. do PL aj SL. V SL aj v PL súvisia deriváty posledným významom *kulacký/kulacki*, *kulactwo/kulactwo*, *kulačka/kulaczka*. K významu „päst“ sa v PL vzťahujú st. *kulaczki* „pästiarske bitky“, *kulaczek* „pästiar“ a i. a frazéma (książk.) *śmiać się w kulak* „kpić sobie z czegoś lub kogoś“.

Poľština pozná dva prenesené významy pôvodne inovýznamových slov, ktoré, obyčajne negatívne, pomenúvajú zlé dieťa, neposlušníka, výmyselníka. Sú nimi *baszybozuk* (od pomenovania vojaka neregulárnych tur. vojsk) a *basatyk* (od názvu tatárskeho biča). Expresívnym označením človeka je aj *be'ár/baciar* (PL aj *batiar*, *beciarz*). Tento výraz označuje samopašného človeka, lapaja, huncúta, v poľských slovníkoch je hodnotený ako regionálny, v slovenčine ako hovorový. V SL má aj význam hist. „zbojník v Uhorsku, ktorý v 18. a 19. storočia prepadával a raboval panské sídla, ľudový hrdina“, vo význame samopašného človeka, huncúta funguje aj vo forme prívlastku, napr. expr. *to bola be'ár žena*. Pôvodný význam „maďarský pastier na puste, ktorý býval aj zbojníkom“ zachytávajú SSJ, ASCS, VSCS ako zastaraný. Pôvod výrazu je v tureckom <bekarlik>, z ar. <birk> „dievča, chlapec“ alebo z perzštiny, prevzatý bol cez maďarské <betyár>, tam zrejme z jsl. jazykov. Poľské slovníky nezachytávajú žiadne deriváty, v slovenských sú adj. *be'ársky*, dem. *be'árik*, aug. *be'árisko*, *be'árčina* hovor. „be'ársky kúsok, huncútstvo“, *be'árstvo* „1. vlastnosť prešibaného človeka 2. be'ársky kúsok 3. zložitá, nevšedná, nevypočítateľná vec“, *be'árčiť* a i. HSSJ zachytáva aj výraz *čejchán, čajchán* „zablatený, špinavý človek“, s pôvodom tur./maď. V slovenčine je (ako zriedkavý) zachytený aj výraz *ogar* používaný na označenie chlapca (z tur.<ogul> „syn“ alebo stlat. <agarrus> „služobník“ (MES2); porov. tur. <oğul> „syn“, <oğlan> „chlapec“ alebo kirg. <gul> „chlapec“), aj pre rasu psa (pozri nižšie – kap. Pomenovania zvierat).

Poľština aj slovenčina poznajú výraz *kalika/kaleka* (PL reg. aj *kalika*), ktorý označuje invalida, mrzáka (zvíra, človek). Východiskom tohto výrazu je turkické <kalik> „nedostatočný, chýbajúci“, prevzatý bol cez ukrajinské <kalika>, forma *kaleka* asi z blr. <kaleka>. ESJP uvádza, že slovo prišlo zrejme z rumunčiny s príchodom valašských žobrákov na Červenú Rus (porov. rum. adj. *calic, calica* „bedár, bedárka“, vb. *calici* „ochudobniť“, možno od *cale* „cesta, púť“). V PL je výraz *kalika* zachytený od 16. stor., *kaleka* od 17. stor. Okrem už uvedeného významu je v PL aj pot. „o kimś niezręcznym lub niezaradnym“. Od neho v PL napr. adj. *kaleki* „1. dotknięty kalectwem 2. niedoskonały 3. uszkodzony“, *kaleko, kalectwo, kaleczenie* „1. poleganie zranieniu 2. ranienie 3. robienie czegoś nieudolnie, z błędami“, *kaleczyć* „uszkadzać ciało“, *kaleczyć się* „ranić samego siebie“, *okaleczyć, okaleczenie* a i., v SL napr. *kaličiti'* „1. spôsobovať ťažké poranenia, deformovať 2. expr. veľmi poškodzovať niečo, často neodborným prístupom“, *skaličiti', dokaličiti', obkaličiti', okaličiti', pokaličiti'* a i.

7.3 Zbrane, zbroj, znaky hodností

Zbrane a zbroj predstavujú početne veľmi rozsiahlu skupinu, sú to najmä sečné zbrane, biče, palice a kyjaky orientálneho pôvodu, časti zbroje a spolu s nimi symboly hodností vojenských dôstojníkov, ktoré alebo pochádzajú z niektorého turkického jazyka alebo ním boli sprostredkované.

Ako turecké alebo tatárske šable sú v SL a PL slovníkoch zachytené *jatagán/jatagan*, PL *bulat, karabela*, SL *kilidž*. Aj výraz *šabl'a/szabla* môže mať pôvod v turkických jazykoch, predpokladá sa, že turk. <sap, sab> (porov. tur. *sap* „rukoväť“, kirk. *sapy* „šabl'a“; RČES, MES1) alebo od tunguz. *seleme (BOSE). Pri tomto výraze sa uvažuje o prevzatí cez maďarčinu alebo vsl. jazyky, je aj možnosť, že v maďarčine je zo slovanských jazykov. V SL a PL je tento výraz od 15. storočia. *Šabl'a/szabla* označuje zakrivenú sečnú, bodnú zbraň, pôvodne jazdeckú, dnes športovú, a slúži aj na označenie klov samcov divokých zvierat v similačnom adjektíve *šabl'ozubý/szablozėby*, najmä paleon. *tyger šabl'ozubý/tygrys szablastozėbny*, *Machairodontinae*. Od substantíva *šabl'a* sú deriváty adj. *šabl'ový/szablowy*, dem. *šablička/szabelka, šablica/szablica* aug. *szablisko, šabliarka/szablodziób* „pobrežný vták blízky bocianovi, *Recurvirostra*“, SL reg. *šablenka*, PL *szablasy, szablisty* łow. „mający kształt szabli“, *szablorogi, szablasto, szablista* sport. „zawodnik uprawiający dyscyplinę sportową polegający na walce na szable“, *szablogrzbiet* zool. przestarz. „ssak morski z rodziny delfinów, *Orcinus orca* (SL kosatka dravá)“. Frazéma przestarz. *roznieść na szablach* „rozgronić przy użyciu szabel“ a i., aj *šabl'atáš/szabeltas*, v SL historizmus „puzdro na šabl'u“ (HSSJ), v PL „skórzana torebka wisząca u pendentu szabli, używana powszechnie w XVIII w. przez huzarów, pierwotnie na pieniądze, drobiazgi, później jako ozdoba“ (SWO, PSWP). PL *Bulat* označuje tureckú alebo perzskú šabl'u so širokou hlavicou, ale aj (damascénsku) oceľ, z ktorej sa vyrábajú šable a kindžaly. Pôvod výrazu je v tur. <bulat>, z perz. <pūlād> „ocel“, v poľštine je od 17. storočia, prevzatý zrejme cez rus. alebo ukr. prostredníctvom. Od neho adj. *bulatowy*. Ďalším názvom pre šabl'u je *jatagan* (SL aj *jatagán*), pomenúva orientálnu sečnú a bodnú zbraň rozšírenú za čias tureckých výbojov, zachytený je

v SL a PL od 16. storočia. Východiskom výrazu je turecké <yatağan>, cez fr. <yatagan>. Výraz **karabela** (SL, PL) označuje zakrivenú, tenkú šablňu tatárskeho pôvodu, názov získala podľa mena mesta v Iráku, Karabel – od turk. kara bel „čierny znak“ (WSWO) alebo Karbala z perzštiny (SWO, SLSE) alebo od Kerbelá (ASCS) alebo od mena tur. kupca Karabela (ESJP, SWO, SJP). VSCS uvádza pri tomto výraze iba tatársky pôvod. Od neho PL adj. *karabelowy*, dem. *karabelka*. Slovenské slovníky cudzích slov zachytávajú aj výraz **kilidž**, ktorý pomenúva druh tureckej šable, sultánov meč. Turecký pôvod výrazu uvádza VSCS.

Na označenie nožov, vo väčšine zdobených a zakrivených, boli prevzaté výrazy *handžar*, *kindžal/kindzał*. Iba v poľštine je výraz **handžar** (od 17. stor.) pomenúvajúci krivý turecký nôž vysádzaný drahými kameňmi na rukoväti, pôvodom z turečtiny (tur. <handžer>, možno z ar. <handžar> (SWO), ale môže byť aj východiskovo turkického pôvodu). V SL aj PL je pomenovanie **kindžal/kindzał**, dýka s krátkou, zakrivenou čepeľou a dvojitém ostrím. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch (porov. tur. chindžal, tat. kandžar, kumyc. kynžal, aj mong. kingara; ESJP, SLSE, RČES), kde môže byť pôvodný alebo prevzatý z arabčiny (SWO) alebo perzštiny (VSCS). V PL a SL je tento výraz od 19. storočia, v SL ho najnovšie výkladové slovníky nezachytávajú (je iba v SSJ), v PL je v súčasných výkladových slovníkoch frekventovanejší. K pomenovaniam nožov patrí aj výraz **bičak/biczak** (PL len BSE, SHTJP), ktorý označuje vreckový nôž. V SL ho štylisticky hodnotí SSJ ako nárečový, VSCS ako hovorový. Pôvod výrazu je v tureckom <bečak>, prevzatý bol cez maď. <bicsak> v 16. – 17. storočí. Od neho SL dem. *bičiaštek*.

Ďalšími pomenovaniami pre bodné zbrane sú *kord*, *paloš/palasz*. Východisko výrazu **kord** je v perzskom, iránskom <kārd> „nôž“, sprostredkované tureckým <kard> a maď. <kard>. Kord označuje krátky meč s úzkou čepeľou, obyčajne jazdecký. Slovo je v SL a PL od 17. storočia, v SL novšie aj ako šport. „ľahká šermiarska zbraň, aj disciplína s touto zbraňou“. Od neho SL adj. *kordový*, dem. *kordík*, PL *frazéma kord broń*, *szabla stroj* „kord prawdziwa broń, szabla dekoracja“ (PSWP). V oboch jazykoch je lexéma homonymná so slovom *kord* vo význame z angl. „tkanina“. Výraz **paloš/palasz** pochádza z tureckého <pala> „meč“, sprostredkovaný bol cez maď. <pallas> (ASCS, VSCS, WSWO, BSE, RČES). Výraz je aj v iných európskych jazykoch, v PL a SL od 17. storočia. ESJP uvádza inú etymológiu, vychádzajúcu z európskych jazykov „nazwa może od pochwy blaszczanej, nazwa z stfr. palastre, hiszp. itp.“. Výraz *paloš/palasz* okrem sečnej zbrane, ťažkého jazdeckého meča, má v PL aj význam zool. „ryba Trichiurus lepturus (SL šupinoplutvec strieborný)“. Jeho derivátmi sú SL dem. *palošik*, PL vb. *palaszować*, *palaszowanie* pot. „jedzenie czegoś z dużym apetytem, szybko“.

Do poľštiny bolo prevzaté aj pomenovanie **dziwer**. Tento výraz označoval daw. „1. nazwa stali damasceńskiej, takže: falisty deseń na wyrobach tej stali 2. nazwa stali naśladowującej damasceńską, z których wyrabiano lufy luksusowej broni myśliwskiej“. Jeho pôvod je vo východných jazykoch, zrejme z tur. <cever, cevher>,⁷⁷ tam z perz. <džouhär>. Od neho adj. *dziwerowy*, vb. *dziwerować*,

⁷⁷ Vo výslovnosti džever, dževher.

dziwerówka ľow. daw. „strzelba mająca lufę ze stali damasceńskieĳ lub ją naśladowącej, o specyficznym falistym deseniu“. S staršej poľštine bol aj výraz *musat* „1. narządzie do ostrzenia szabel, noży 2. ostry miecz“, používaný v 17. – 18. storočí. Východiskom výrazu je turecké <maset> „oselník“, prevzatý bol cez rumunčinu a ukraĳinčinu. Od neho je dem. *musadek*.

Turkického pôvodu sú niektoré pomenovania označení hodnosti alebo symbolov vlády v dávnej tureckej, tatárskej, kozáckej, tiež aj v poľskej a slovenskej – uhorskej armáde. Tieto insígnie mali rôzne podoby, šlo napr. o palicu s kovanou guľou alebo žrd' s konským chvostom. Z nich napr. *tug* (tur., VSCS, ASCS) predstavuje žrd' s konským chvostom a pozláteným polmesiacom na konci, používanú na označenie vyššej veliteľskej hodnosti v osm. vojsku. Aj *bunčuk/buńczuk* v podobe žrdi s kovovou hlavicou ozdobenou konským chvostom slúžil ako odznak tur., tat. vojenskej moci, neskôr kozáckych atamanov aj poľských hajtmanov. Jeho pôvod je v tur. <bundžuk>, prevzaté cez ukr. <bunčuk>. V PL má aj ďalšie významy: „2. hist. pęk włosa przyczepiany dawniej dla ozdoby do uprzęży lub zbroi końskiej, zwykle przy szyi 3. *buńczuk orkiestrowy* – perkusyjny instrument muzyczny w postaci drążka z ramionami w kształcie półksiężyca, z których zwisają dzwoneczki lub blaszki“. Tento výraz okrem slovníkov cudzích slov zachytávajú aj výkladové slovníky. Od neho PL adj. *buńczuczny* „1. zawadiacki, zachwały, pewny siebie 2. hist. chorąży u Kozaków zaporoskich 3. hist. dotyczy buńczuka; ma prawo do używania buńczuka; *buńczuczny znak* – oznaka władzy wojskowej“, *buńczucznie* „z werwą, zawadiacko“, *buńczuczność*, *buńczuczyc się*. V SL deriváty zacyhtené nie sú.

Inou insígniou vojenského veliteľa (tureckého, tatárskeho, kozáckeho) bola *bulawa/bulawa* – „palcát, palica zakončená kovovou guľou“, v Poľsku potom aj ako „krótka laska zakończona ozdobną gałką, symbol hetmanskiej, marszałkowskiej władzy“. Turecký pôvod tohto výrazu (z tur. <bulav>) uvádzajú VSCS (cez rus.), HSSJ (cez rus. a PL), PSWP, SWO, SJP; ako nejasné s možným strus. prostredníctvom SLSE, ESJP, WSWO, ASCS. PL deriváty naznačujú výraznejšiu integráciu pomenovania do slovnej zásoby: *bulawka* daw. „mniej znaczący urząd, godność, której oznaką była bulawa“, *bulawinka* (czerwona) bot. „grzyb, *Claviceps purpurea* (SL kyjanička purpurová)“, *bulawinkowiec* bot. „grzyb z rodziny Clavicipitales“, *bulawnik* (zried. *bulawka*) bot. rzad. „roślina z rodziny storczykowatych, *Cephalanthera*“ (SL prilbovka). Ako odznak vojenskej moci bol používaný aj *budzogąń/buzdygan* (SL aj *buzogąń*),⁷⁸ slúžil tiež ako zbraň „palcát, krótka palica s hlavicou“, ako veliteľská insígnia v tureckom, poľskom (16. – 18. stor.) a husitskom vojsku, v SL aj ako zbraň v rozprávkach „veľký, ťažký kyjak“. Východiskom výrazu je turecké <bozdoğan> „druh sokola, sokolnicka berla“ (od boz „plavý, brunátny“ a doğan „sokol“), sprostredkované asi cez maď., ukr. alebo rum. v 15. – 16. storočí. Od neho PL *buzdyganek* bot. „roślina z rodziny pralistorowatych, *Tribulus*“ (SL kotvičník).

Turický pôvod má aj pomenovanie niektorých sekier, napr. *balta/balta*, *topor/topór*, *ćakan/czekan*. Výraz *balta/balta*, v PL zachytený iba v BSE, SHTJP, v SL väčšinou slovníkov (s kval.

⁷⁸ V SL aj staršie varianty *budzygan*, *budzygąń*, *bodzogąń*, *podsekąń* a i. (HSSJ), PL staršie *buzdu(c)han* (ESJP).

SSJ nár., SSSJ etnogr.), má pôvod v turkickom <baldak> „rukoväť šable, guľa na konci tej rukoväte“, predpokladá sa, že bol prevzatý cez maďarské <balta> v 17. storočí (BSE, SHTJP, HSSJ). Označuje sekeru na dlhšom porisku, valašku. Od neho SL dem. *baltička*. Výraz *čakan/czekan* má pôvod v turkických jazykoch, presný zdroj nie je známy (porov. džagatajské *čakan* „bojová sekera“⁷⁹) prevzaté možno prostredníctvom maď. <csakany> v 16. storočí. Je aj vo vsl. jazykoch (ukr. *czekan*) a rumunčine (rum. *ciocan*). Výraz *čakan/czekan* má významy: hist. „úderná zbraň s dreveným a okovaným toporom so zahnutou hlavicou, slúžiaca na útočenie z koňa“, v súčasnosti „horolezecký nástroj používaný ako opora pri chôdzi a lezení v teréne“, v SL aj „krompáč“. V poľštine je *czekan* aj „druh flauty“, ktorý ale etymologicky nemá s *czekanom* – „zbraňou“ nič spoločné, je to germanizmus, podobnosť výrazov je iba náhodná. Od neho SL adj. *čakanový*, dem. *čakanček*, fraz. *nos ako čakan* „veľmi krivý“. Výraz *nadziak* je v poľštine zachytený ako druh čakanu. Pôvod výrazu je v tureckom <nacak>⁸⁰ „čakan“, do poľštiny zrejme prešiel cez balkánske jazyky, v ktorých je tiež, alebo priamo z turečtiny v 15. storočí. Tento výraz je zachytený historickými aj súčasnými slovníkmi PL ako historizmus.

Turkické prostredníctvo (BSE, MES1) sa predpokladá pri výraze *topor/topór*, ktorý prešiel do psl. ako *toporъ. Východiskom tohto výrazu sú iránske jazyky, stirán. <*tapara> (porov. perz. *teber*, kurd. *tefer*). Inou možnosťou je domáci pôvod, kde predpokladom je, že ide o derivát od psl. vb. *tepti, *tepo „udierať, tlčiť“, čo však BOSE považuje za menej pravdepodobné. Výraz *topor/topór* označuje druh sekery, v súčasnosti tesárskej, v minulosti slúžila aj ako zbraň. Od neho SL *toporec* „malý topor, s krátkym poriskom“ (SSJ), *toporisko* „porisko sekery“, *toporný* kniž. „meravý, ťarbavý“, *toporne*, *topornosť*, PL adj. *toporowy*, *toporny* „nieforemny, niezgrabný; prostacky, málo zdoľný“, *toporność*, *topornie* „w sposób niedbały“, *topornieć* „o człowieku: stawać się topornym, nieokrzesanym, prostackim“, dem. *toporek*, *toporzec* kniž. „topór“, *toporzysko* „rękojeść topora, siekiery lub młota; książ. duży topór“. Substantívum *topór* v PL vystupuje aj vo frazeologizmoch: *drzewo (dąb, sosna) poszło pod topór* „drzewo zostało ścięte“, *komuś grozi katowski topór* „komuś grozi śmierć“, *od topora* „o kimś roslým, postawnym i silnym“, *coś wygląda jak spod topora* „coś jest wykonane w niedbały sposób“, *wykopać topór wojenny* „wypowiedzieć komuś wojnę“.

Pri výraze *končiar/koncerz* SLSE uvádza: „nie wprost z tur. *chandžar*, *kandžar* – *kindżał*, ale za pośrednictwem romańskim, por. *włos cangiarro* – *kindł*, a *zwł dial canciarru ts.*, *fr. kangiar*“, ale ESJP ako východisko uvádza turecké <hançer>. Existuje ešte aj „domáca etymológia“, ktorá spája výraz s pomenovaním koniec (podobne ako *končiar* „horský vrchol“), pre pomenovanie tejto zbrane býva označovaná ako ľudová (SLSE). Do PL a SL bol výraz prevzatý zo stčes. <končif, končieř> „meč pri sedle“ v 15. storočí, pre stPL je zachytená aj podoba *końcerz*. HSSJ zachytáva toto pomenovanie vo význame „kopija“; v SSJ, KSSJ je iba vo význame „ostré zakončenie vrchu“. V PL ako hist. „broń sieczna s prostą i długą głowicą, używana przez ciężką jazdę polską, węgierską i na Wschodzie w XV – XVIII w.“. Na pomenovanie kopijí boli do poľštiny prevzaté aj výrazy *dzida* a *dzirył*. Výraz

⁷⁹ ESJP turkickú etymológiu neprijíma, predpokladá, že výraz pochádza zo staroruského *čekanъ*.

⁸⁰ Vo výslovnosti *nadžak*.

dzida vychádza z tureckého <džida> „pika“, sprostredkovaný bol jsl. jazykmi a ukr., blr. <džida> v 17. storočí. Výraz *dzirynt* (aj *dzirit*) vychádza z tureckého <džirit, džirid>, to asi z ar. <džarīd>, aj tento výraz bol sprostredkovaný cez balkánske jazyky a ukrajinčinu. Výraz označuje kopiju používanú v poľovníctve aj vo vojne.

Na pomenovanie bičov boli prevzaté výrazy *korbáč/korbacz*, *kaňčuka/kaňczug*, *nahajka*, *basalyk*, *kiścien*. Výraz *kaňčuka/kaňczug* označuje v SL bič, korbáč z remencov, v PL bič z remencov nasadený na krátkom kyju, aj uderenie týmto bičom. Pôvod tohto výrazu je v tureckom <kamçy> „bič“, od neho tur. dem. <kamçyk>. Pre PL sa ako sprostredkujúci jazyk uvádza ukrajinčina, pre SL maďarčina. Poľský variant *kaňczug*, ktorý vychádza z nárečovej podoby výrazu, vytlačil staropoľský *kaňczuk*. V SL sú zachytené aj staršie varianty *kančug*, *kančuga* (HSSJ). Pomenovanie *nahajka* tiež označuje bič z remencov na krátkej rukoväti. Výraz pochádza od vlastného mena jednej z tatárskych hôrd, Nohai, Nogai. Výraz bol prevzatý v 17. storočí, zrejme cez ukrajinčinu (nahájka od bič nahájski). V staršej slovenčine je doložené aj *nagajka*, v poľštine aj *nahaj*. Z tureckého <kirbaç> „bič, korbáč“ bolo v 16. storočí prostredníctvom maďarského <korbács> prevzaté pomenovanie *korbáč/korbacz*. Tento výraz označuje bič zo spletených kožených remienkov na rúčke, v PL hodnotený ako zastaraný, v SL vystupuje ako integrálnejšia súčasť súčasnej slovnej zásoby, aj v špecializovanejšom význame ako „obradový predmet upletený obyč. z čerstvých vrbových prútov a ozdobený stužkami, ktorým mládenci udierajú dievčence na Veľkú noc“. V SL hist. aj ako „telesný trest údermi týmto bičom“. Substantívum *korbáč* má v SL bohaté slovotvorné hniezdo: adj. *korbáčový*, dem. *korbáčik*, aj obyč. v pl. *korbáčiky* „výrobok z pareného syra v podobe spletených tenkých pásov“, aug. *korbáčisko*, vb. *korbáčovať*, *skorbáčovať*, *vykorbáčovať* „zbičovať; vyšibať“. Substantívum vystupuje aj vo frazeologizme (*u*)*pliest' na seba korbáč* „pripraviť, pripravovať si naliehavú povinnosť“. Výrazy *basalyk* a *kiścien* sú iba v poľštine. Pomenovanie *basalyk* (aj *basalyk*) pôvodne označovalo tatársky bojový bič zakončený kovovou guľou, používaný v 15. – 18. stor., ako aj stopy po bití, potom v prenesenom význame aj „swawolne, psotne, żywe dziecko (zwł. chłopiec)“. Pôvod výrazu je v tatárskom <basalik>. Vystupuje aj vo frazeme *sprawić komuś basalyki* „zbič, stluc kohoś“. Výraz *kiścien* pomenúva podobnú tatársku zbraň, bič zakončený kovovou guľou, obyčajne s bodcami. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch, od tat. <küstän>, džagat. <kistan> „kyj“ alebo od turk. <kysa> „krátky“ (ESJP), sprostredkovaný ruským <кыстень, kystenъ> „bič zakončený guľou“. V 15. stor. doložené ako *kieścien*, od 18. stor. *kiścien*.

Ďalšími výrazmi súvisiacimi s bojom alebo zbraňami sú súčasťi zbroje a zbraní všeobecne. So strelnými zbraňami, najmä lukmi, súvisia viaceré výrazy. Iba BSE a SHTJP zachytávajú výrazy *zekier* (z turk. <zejkir, zehkir>) „krúžok na tetive luku slúžiaci k väčšiemu napnutiu luku“; *torkmysz* (tur.) „remeň“; *taftuj* (tat. <tachtuj>) „tulec na šípy“; HSSJ *tegez* (tur./maď.) „tulec na šípy“, *tutiš*, *tötětš* (tur./maď.) „náplň do strelnej zbrane“.

Na pomenovanie tulca boli do PL prevzaté ešte výrazy *kolczan* a *sajdak*, *sahajdak*. Výraz *kolczan* bol na tulec na šípy nosený pri páse používaný v Poľsku do 18. storočia, jeho pôvod je v turkickom

«kolčan» „tulec“, zrejme bol prevzatý z tatárčiny do ruštiny, odkiaľ prešiel do poľštiny. Výraz *sajdak*, aj *sahajdak* označoval puzdro na luk s tulcom na šípy, používaný kozákmi. Pôvod výrazu je v turkickom «sagdak, sajdak» „tulec“, prevzatý bol cez ukrajinčinu spolu s ukr. «sahajdak», s rovnakým významom. Od neho adj. *sajdaczny*, *sahajdaczny* „1. hist. dotyczy kompletu do strzalanía z łuku 2. hist. hetman sahajdaczny – zastępca hetmana, godność i urząd wojskowy u Kozaków w XVII w.“, *sajdacznik*, *sahajdacznik* hist. „żołnierz jazdy lekkiej w XVI – XVII w., łuczniczka“. Poľština prevzala aj výraz *kabura* na pomenovanie koženého puzdra na revolver alebo pištoľ noseného v podpazuší. Jeho východisko je v turkickom «kabur» „tulec“, prevzatý bol cez ruské, ukrajinské «kaburá», ESJP ho datuje r. 1952, ide teda o novšie prevzatie.

S lukmi, šípami a kopijami súvisí aj PL výraz *kibić* s významom daw. „cienka, wiotka częśc przedmiotu zwłaszcza strzał i włóczni; pałak, drzwianka częśc łuku“, potom aj pren. o ženskej postave kšiaz. „największa częśc tułowia kobiecego w pasie ponad biodrami“. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch, porov. tat. «kibit» (BSE, ESJP), prevzatý bol cez ruské «kibitъ» „lučisko, drevená časť luku“ v 17. stor., význam vzťahujúci sa k ženskej postave vznikol až v poľštine. Od neho je staršie adj. *kibitny* „smukły, gibki“. Do poľštiny bol prevzatý aj výraz *temblak*, ktorý pôvodne pomenúval remeň, na ktorom visela šabl'a (v 17. stor.), v súčasnosti sa používa na označenie pásky alebo trojbokej šatky na zavesenie okolo krku na zafixovanie poranenej ruky. Výraz vychádza z tureckého «temlik», ktoré cez ukr. «templák» prešlo do poľštiny ako *templak*, neskôr zmenené na *temblak*.

Ďalšie turkizmy slúžili na pomenovanie častí výstroja na ochranu tela bojovníkov, napr. *kalkán/kalkan*, *bechtyr*. Výraz *kalkán/kalkan* pomenúva orientálny okrúhly štít vyrobený zo zväzkov prútov (obyč. figového dreva) majúci v strede kovovú pokrývku, väčšinou zdobený drahými kameňmi. V slovenčine je tento výraz zachytený iba slovníkmi cudzích slov s pôvodom v arabčine a perzštine, v poľštine je zachytený historickými aj súčasnými slovníkmi a pôvod je uvádzaný z tureckého «kalkan». V Poľsku bol tento typ štítu používaný medzi 16. a 18. storočím. Výraz *bechtyr*, ako pancier aj druh kovového šípu z 16. – 17. storočia, zachytávajú len SHTJP a BSE. V súvislosti s pancierom uvediem aj pomenovanie pre jazdca v pancieri – SL *kyryśnik*, PL *kirysznik*, *kiryszcznik*, ktorého pôvod ESJP, WSWO vysvetľujú od tur. «kiriş» „tetiva luku“, pôvodne *kyryśnik* označoval príslušníka tureckej jazdy lučištníkov, potom jazdcov v brnení, ktorý tiež pôvodne boli ozbrojený lukmi. V poľštine okrem jazdca v pancieri pomenúva aj zool. „ryba z rodziny kirysznikowatych lub kyryśnikowatych lub sumików pancernych“, napr. *Kiryśnik czarnoplamy* (Megalechis thoracata, SL pancierniček kropenatý). Nie je úplne jasné, či je iba formou zblížené ku kiras, kyrys/kirys – „ochranný pancier na prsia bojovníka“ z fr. cuirass „pancier“ (od lat. corium „koža“) alebo, ako by vyplývalo z WSWO, „zam. *kiras*, z niem. *Kürass*, fr. cuirasse „pancerz“, wg st.-pol. *kirysznik*, *kiryszcznik* „półpancerny łuczniczka konny“ (od osm. *kiriş* „cięciwa luku“),⁸¹ že francúzske je od stPL *kirysznik*, a to z turečtiny. Väčšina slovníkov pri pôvode výrazu kyrys/kirys zachytáva iba fr. > nem. Derivátmi od neho v SL sú *kyryśniczy*, *kyryśarski*, „kyryśnik“, *kyryśarski*.

---

⁸¹ Sktatka wg – według „podľa“.

Na pomenovanie pút boli do poľštiny prevzaté dva výrazy, *czynbor*, *cymbory* a *kajdany*. Výraz *czynbor*, *cymbory* „putá, reťaz“ (BSE, SHTJP) bol ruským prostredníctvom prevzatý z niektorého turkického jazyka v 16. storočí, asi od <čenber> „krúžok, obrúčka“. Výraz *kajdany* je súčasťou súčasnej slovnej zásoby poľštiny, jeho pôvod je v ar. <qahdani> pl. „putá“, prevzatý bol cez turecké prostredníctvo (ESJP, BSE, SLSE), alternatívne v turk. <kündeli> „zviazaný“ od künde „putá, reťaz“ (BSE). Slovo bol prevzaté už v 16. storočí, ale jeho používanie sa rozšírilo až v 18. storočí. Výraz *kajdany* označuje okrem kovových pút aj pren. „brak swobody, niewola“, aj „coś uciążliwego dokuczliwego, trudnego dozniesienia“; v slovotvornom hniezde sú deriváty adj. *kajdanowy*, dem. *kajdanki*, *kajdaniarz* hist. „więzień zakuty w kajdany“, *kajdaniarski*, vo fraz. *lepszą żelazną wolność niż złote kajdany* „lepszą ciężką dola na wolności niż dobrobyt w niewoli“.

7.4 Administratívne jednotky, dokumenty a financie

Väčšina lexiky začlenenej do tejto podkapitoly sú historizmy prevzaté z turečtiny v čase tureckých vojen, keď mali stredoeurópske krajiny najširšie kontakty s Osmanskou ríšou, okrem vojenských aj kontakty administratívneho a finančného charakteru.

Na pomenovanie lén sa používali napr. výrazy *náhije* (SvTP) „najmenšia jednotka správy v rámci lénneho systému Osm. ríše“; *timár/tymar* (tur. < perz.) „osmanské léno sipahiov“; *vilájet*, *vilayet/wilajet*, *ejalet* (tur. < ar.) „osmanská provincia; v súčasnosti územno-správna jednotka niektorých turkických a blízkovýchodných krajín“; *sandžak/sandžak* (tur.) „vojensko-administratívna jednotka v Osm. ríše, časť vilájetu; nižší dôstojník v osm. vojsku, aj odznak osm. vojska“; *zeámet* (SvTP) „osm. léno s výnosom 20 – 99 tisíc akče“; *čiftlik* (tur.) „osm. vojenské léno, v 18. stor. veľkostatok v dedičnom vlastníctve“. Na poplatky, dane sa používali pomenovania ako *džizje/džizja* (tur. < ar.); *harač/haracz*, *charádž* (tur. < ar./gréc.) „daň z hlavy, ktorú v rámci Osm. ríše platili nemuslimovia“; *ispendže*, *resm-i kapu*, *resim* (SvTP) „zemská daň“; *kesim* (SvTP) „paušálna feudálna platba“. Výraz *čiftlik*, *timar*, *vilájet*, *vilayet/wilajet*, *sandžak/sandžak*, *džizja*, *harač/haracz* prenikli aj do iných než len historických slovníkov.

Sémantické pole výrazov *sandžak/sandžak* a *harač/haracz* sa v daných jazykoch rozšírilo. Výraz *sandžak/sandžak* ako historizmus označuje aj odznak dôstojníka v tureckom vojsku. Výraz *harač/haracz* má v PL okrem historického významu týkajúceho sa dane aj prenesený význam „opłata wymuszona kimś siłą i grózbami, okup“, v slovenčine je pri ňom zachytený substantívny derivát *haračník* „výberca haraču“ (VSCS).

Na pomenovanie poplatkov rozličného typu boli z turkických jazykov prevzaté aj iné výrazy napr. *lafa*, *ulafa*, *kałym*, *bakšiš/bakszysz*, *borysz*, *jasak*. Výraz *jasak* je v poľštine a slovenčine, SHTJP ho zachytáva ako „1. zakaz 2. danina“, z 18. storočia, v slovenčine je zachytený slovníkmi cudzích slov ako „daň platená povolžskými a sibírskymi národnosťami mong. vládcov, neskôr cárskej vláde“. Poľské výrazy *lafa*, *ulafa* s významom „žold, placa, pensja wojska“ sú v poľštine od 16. storočia. Pôvod majú v tur. <ulufe> z ar. <alafa> „plat cisársky pre vyslancov, poslancov“. Nezachytáva ich

žiaden zo súčasných slovníkov. Súčasné poľské výkladové a slovníky cudzích slov zachytávajú výraz *kałym*, z turkického <kalim>, ktorý označuje veno platené rodičom nevesty pri svadbe u turkických národov. Výraz *borysz*, v poľštine regionálny, označuje oldomáš (peňažný dar alebo pohostenie po uzavretom obchode), prevzatý bol ruským prostredníctvom z turk. <bariš> „zmierenie, pokoj“. Výraz *bakšiš/bakszysz* (PL aj *bakczysz*) pozná súčasná poľština aj slovenčina, prevzatý bol z tureckého <bahşiş>, pôvod má v perz. <bahšiš> „dar“ (od bahšiden „dávať“). Označuje peňažnú odmenu za služby, prepitné alebo iný peňažný dar na podplatenie, úplatok, v SL je hodnotené ako slangové, v PL s dôvetkom „głównie na Bliskim Wschodzie i w północnej Afryce“.

Z turečtiny boli prevzaté aj niektoré názvy peňazí, napr. *kuruš/kurusz* z tureckého <kuruş> „jedna z menových jednotiek v Turecku, minca (100 kurušov je 1 lira)“. Osmanská ríša používala niekoľko typov strieborných mincí, základné peňažné jednotky Osm. ríše: napr. *akče* (SL) tur.; *para* (SL, PL) tur. (tiež egyptská, potom aj juhoslovanská minca); *bešlik* (SL) tur. (aj *bešparalyk*) v hodnote 5 para. Pomenovanie ruskej mince *kopejka/kopiejka* môže mať podľa niektorých etymológií pôvod v turkických jazykoch (vo VSCS tat., SLSE ako málo pravdepodobná etymológia), <dinar köpeji> „druh mince, na ktorej bol vyobrazený pes“ od turk. <köpek> „pes“. Iné zdroje (napr. RČES) uvádzajú pôvod od rus. <kapjó> „kopija“, lebo na minci bol zobrazený cár s kopijou.

Na pomenovanie úradných výnosov boli prevzaté výrazy *ferman*, *bujurdun* a *jarlyk/jarłyk*. Výrazy *jarlyk/jarłyk* a *ferman* poznajú poľština aj slovenčina, sú aj pomerne frekventované v slovníkoch, *bujurdun* je zachytený iba v poľštine. Výraz *jarlyk/jarłyk* je historizmus, jeho pôvod je v turk. <jarlek> „rozkaz“, (VSCS mong.), prevzatý bol z tatárčiny, kde označoval dekrét, písomný rozkaz mongolského chána pre kniežatá dobitých území. Východiskom výrazu *ferman* (PL aj *firman*) je perzské <ferman> „rozkaz“ (od fermudan „rozkazovať“), prevzatý bol cez turečtinu ako nariadenie osm. sultána, veľkovezíra alebo perzského šacha, v SL má aj prenesené významy „2. slang. úradné nariadenie, obežník (SSSJ ako zastar.) 3. záväzný denný rozpis programu divadelného súboru“ (SSSJ, VSCS, ASCS). Výraz *bujurdun*, z turk. <bujurdun>, ktorý zachytávajú iba SHTJP, BSE, bol v PL tiež používaný na pomenovanie písomného rozkazu, aj v podobe *bujurltu* „dokument urzędowy w formie listu otwartego“.

Slovenské slovníky cudzích slov zachytávajú aj výraz *turga* (tur.) pomenujúci sultánov štylizovaný znak (monogram) používaný na štátnych dokumentoch, minciach ap.

7.5 Fajčiarske potreby

Do tematického okruhu potrieb na fajčenie patria turkizmy, ktoré pomenujú niektoré názvy pre tabak, druhy fajok a vriec na tabak. Z fajok napr. *čibuk/cybuch*, *lulka/lulka*, *nargilé/nargile*, *šiša/shisha*. Jedným z pomenovaní vodných fajok v SL aj PL je *nargilé/nargile*, ktoré pochádza z perzského <nargilā>, prevzaté bolo cez turecké <nargile>. Ďalším pomenovaním je *šiša/shisha* (SL aj *šiša*) od slova hašiš (pôvodom asi z Egypta), zrejme prevzatá cez západoeurópske jazyky. Výraz *šiša/shisha* ešte nie je zachytený v slovníkoch. Tento neologizmus ešte nie je v SL a PL stabilizovaný,

v SL sa objavuje vo variantoch s krátkym i aj dlhým í, v poľštine písané anglickým pravopisom. Tento výraz je frekventovaný na internete a v hovorenej reči. Výraz *nargilé/nargile* je v slovenčine zachytený iba v slovníkoch cudzích slov ako orientálna vodná fajka. V poľštine je tento výraz zachytený skôr (podľa SHTJP v PL od 19. storočia).

Východiskom výrazu **čibuk/cybuch** je turecké <çubuk> „rúrka fajky“, prevzaté bolo asi cez juhoslovanské jazyky (srb., chorv. čibuk) a cez rumunské <ciubuc>. Poľské *cybuch* vychádza z nárečovej podoby výrazu (mazovské; BSE), ktorá sa rozšírila aj do spisovného jazyka a nahradila staršie *cybuk, czybuk* (koncové -ch vzniklo asi vplyvom hyperkorektnosti, ako aj pri iných výrazoch napr. nár. *kańczuch* za *kanczuk, kapciuch* za *kapczuk*; SLSE). SSSJ pri výraze *čibuk* uvádza „1. turecká fajka s krátkou rúrkou 2. hovor. zastar. fajka“, v PSWP je *cybuch* zachytený takto „1. české fajki, ktorá łączy ustnik z glówką 2. techn. cienka, stalowa rurka stosowana w hutach szkła do wydmuchiwania wyrobów szklanych 3. środowiskowy – papieros“. Od neho SL adj. *čibukový*, PL dem. *cybuszek*. Výraz **Puľka/lulka** pochádza z tureckého <lüle> a to z perzského <lulä>, z turečtiny sa rozšíril do ďalších balkánskych jazykov, a potom ďalej do stredoeurópskych a východoeurópskych jazykov. V západoslovanských jazykoch je zachytený od začiatku 18. storočia. V slovenčine je *lulka* hovor. „fajka s krátkou vodorovnou trúbekou“, v poľštine je *lulka* arch. „fajka“. Štylisticky sa teda podľa slovníkového spracovania použitie tohto výrazu v poľštine a slovenčine líši. Iba slovenské slovníky zachytávajú aj derivát, adj. *lulkový*, ktorý je v SL homonymný, môže sa vzťahovať k ľulke (fajke) ale aj k ľulku (trvácnej byline).

V turkických jazykoch má pôvod aj poľský výraz pomenúvajúci kožené vrece na tabak (obyč. ozdobné) **kapciuch**, poľština ho pozná od 18. storočia. Výraz vychádza z tat. <kapčuk, kapčyk>, tur. <kapçyk> (dem. od *kap* „vrece, torba“), prevzatý bol cez ukrajinské <kapčuk>. Koncové -ch vzniklo asi ako pri výraze *cybuch, kańczuch, -ciu-* sa prispôsobilo systému mazurenia (zmena *cz-* na *c’-*; SLSE). Zo štylistického hľadiska je tento výraz hodnotený ako zastaraný. PSWP zachytáva dem. *kapciuszek*.

Turkické jazyky sú aj zdrojom dvoch výrazov pre tabak, SL *dohán* a PL *tytoń*. Výraz **dohán** (hist. formy *diháň, dúhan*) „sušené listy tabaku používané ako fajčivo“ bol prevzatý do slovenčiny v 17. storočí prostredníctvom maďarského <dohány> z tureckého <duxan>, tam asi z arabčiny (SSSJ, VSCS, MES1). Zo štylistického hľadiska je výraz *dohán* hodnotený ako zastaraný, vo VSCS ako hovorový. Od neho adj. *dohánový*, v SSSJ aj dem. *dohánik*. Poľský výraz **tytoń** pochádza z niektorého turkického jazyka (tur., tat., kipč. <tütün> „tabak“), väčšina slovníkov uvádza pôvod v osmanskej turečtine, ale je možné že bol prevzatý aj z iných turkických jazykov. V podobe *tytoń* sa presadil v 18. storočí, skôr aj v tvaroch *tytuń, tutuń, tiutuń, tiutiun* a i. Okrem poľštiny sa tento výraz objavuje aj v ukrajinčine a ruštine. V poľských slovníkoch je zachytený takto „1. bot. roślina Nicotiana 2. produkt z wysuszonych i sfermentowanych liści tej rośliny“, deriváty adj. *tytoniowy* a *tytoniówka* pot. „przemysł tytoniowy“.⁸²

---

⁸² V slovenčine tomuto výrazu zodpovedá výraz tabak.

7.6 Hudobné inštrumenty a veci spojené s hudbou

Do tematickej skupiny hudobných inštrumentov patria najmä turkizmy pomenúvajúce rôzne druhy bubnov a dychových nástrojov, z ktorých niektoré predstavujú ľudové nástroje turkických etníc alebo typické vojenské nástroje napr. osmanských vojenských jednotiek, ale aj nástroje zdomácnené v slovenskom a poľskom prostredí, ako napr. *gajdy*. Medzi názvy tancov skôr patria odvodené výrazy od pôvodom turkických slov, napr. *kozáčik*, *čardáš/czardasz*.

Okrem hudobných nástrojov a tancov majú turkický základ aj pomenovania niektorých typov hudby, napr. SL *janičiarska*, *turecká hudba* „vojenská hudba zložená z dychových a bicích nástrojov“ alebo PL *aksanowe rytmy* „typowe dla bułgarskiej a tureckiej muzyki“. Pri adjektíve **aksanowy**, ktoré zachytáva WSWO, sa uvádza zaujímavý „umelý“ pôvod: „termin stworzony przez B. Bartóka, od osm.- tur. aksak – kulawy, chromy“. Ďalším pomenovaním hudby a tanca vytvoreného od pôvodom turkického výrazu je **čardáš/czardasz** „druh párového tanca v 2/4 taktu v synkopovom rytmu a hudobná skladba v jeho rytme“. Do poľštiny aj slovenčiny bol prevzatý z maď. «csárdás», kde bol odvodený od výrazu csarda „krčma“ (v SL aj *čárda*⁸³). *Čárda* je pôvodom iránske slovo, ktoré sa do maďarčiny dostalo tureckým prostredníctvom. Od neho adj. *čardášový/czardaszowy*, v SL vb. *čardášovať* hovor. „tancovať čardáš“. O výraze *kozáčik/kozaczok*, *kazaczek*, *kozak* „ruský alebo ukrajinský ľudový tanec, pôvodne kozácky“ som hovorila vyššie pri derivátoch pomenovania *kozák/Kozak*.

V slovenských slovníkoch cudzích slov sú zachytené dva názvy uzbeckých hudobných nástrojov, *kajrak* a *košnjaj*. **Kajrak** označuje ľudový bicí hudobný nástroj, **košnjaj** ľudový fúkač nástroj, dvojité píšťalu s jednoduchým jazýčkom. Oba výrazy pochádzajú z uzbečtiny (VSCS). V slovenských slovníkoch cudzích slov je zachytený aj výraz **kaval**, ktorý označuje dlhú medenú pastiersku píšťalu používanú na Balkáne. Pri pôvode výrazu *kaval* sa slovníky diferencujú, ASCS uvádza pôvod v tur. a VSCS v tal. Poľština ani jeden z týchto výrazov nepozná.

Z bicích nástrojov sú turkizmami *taraban*, *baraban*, *balt*, *kajrak*, *tolumbas*, *zele*, *zele* a *dawul*. Väčšina tých výrazov sa vyskytuje iba v poľštine. Východisko výrazov PL **taraban** a SL **baraban** je v turkickom «daraban, balaban», ktoré cez ukrajinské «taraban» prešlo do poľštiny. Základným významom tohto slova je hist. „turecki bęben używany w kapeli janczarskiej“, potom hist. „bęben o podłużnym kształcie i membranie napinanej za pomocą sznurów używany w dawnym wojsku“, jeho derivátmi sú *tarabanić* „1. przestarz. bębenić 2. pot. walić, łomotać; dźwigać coś“, *tarabanić się* „1. pot. gramolić się, wchodzić gdzieś z trudem“. V slovenčine zachytáva výraz *baraban* len VSCS, s pôvodom z ruštiny, ako „bubon na navijanie lán a reťazí na lodných zdvihadlách a navijakoch“, čiže nie vo význame hudobného nástroja. Východiskom poľského výrazu **tolumbas**, ktorý označuje „wielki bęben wojenny Turków“, je turecké «tulumbaz». Tento výraz bol prevzatý v 17. storočí. Pomenovaním pre veľký tatársky bubon je výraz **balt**, pôvodom z turkického (asi tat.) «bal» „udierať“. Iba v SHTJP je zachytený výraz **dawul**, ktorý označuje turecký bubon. Do poľštiny bolo z tureckého «zil» „činely“

⁸³ O výraze *čárda* podrobnejšie nižšie (kap. Pomenovania priestoru).

prevzaté aj pomenovanie vo variantných formách *zele*, *zele*, ktoré označuje „instrument perkusyjny skladajúcy sa z dvoch okrągłych, metalowych płyt“, používaný vo vojenskej hudbe.

Zo strunových nástrojov patria medzi turkizmy výrazy *balalajka/balalajka*, *kobza*, *domra*. Výraz *balalajka/balalajka* (PL aj *balabajka*) označuje ruský ľudový brnkací hudobný nástroj s ozvučnou skrinkou trojuholníkového tvaru. Väčšina slovenských slovníkov (okrem VSCS tur. > rus.) uvádza ako východiskový jazyk ruštinu, v poľských slovníkoch sa vo väčšine uvádza cesta z rus. alebo ukr., a tam z turkických jazykov. Predpokladá sa, že výraz *balalajka/balalajka* pochádza z turk. <balalajka>. Inú etymológiu ponúka RČES „nejasného, asi onom. pôvodu [...] složenina z onom. *bala- a *mQiti – kalit, míchat, vlastne tedy asi (neustálým) povídáním kalit, mást mysl“. Poľské a slovenské slovníky zachytávajú adj. *balalajkový/balalajkowy*, SL aj *balalajkár*. Pri pomenovaní *domra* sa v slovníkoch uvádzajú rozličné cesty, z mong. <dombura> alebo z turk. <dombra, dumbra>, s rus. prostredníctvom (WSWO), ako ruské ho uvádzajú PSWP, SWO. V slovenčine SSSJ a ASCS uvádzajú cestu rus. <kazaš. <perz., VSCS tur. > rus. Výraz *domra* pomenúva ruský ľudový strunový hudobný nástroj podobný balalajke, v poľštine známy od 16. storočia. Výraz *kobza* je východiskovo turkický, od <kopuz> „druh jednostrunovej gitary“, prevzatý bol cez ukr. <kobza>, z rovnakého zdroja je aj maď. koboz „lutna, lýra“. *Kobza* v PL aj SL označuje ľudový (najmä ukr., rum.) strunový hudobný nástroj, podobný lutne, v PL aj „2. błędna nazwa dud“ (PSWP), od toho *kobziarz*⁸⁴, v SL aj „2. jednoduchý nástroj na zmäkčovanie usní 3. etnogr. súčasť krosien, zvíjadlo 4. reg. expr. neprímerane sa správajúce dievča, žena s pochybnými mravmi“, v SL sú zachytené aj deriváty *kobzar*, *kobzársky*.

Medzi prevzatú lexiku z hudobnej oblasti patria aj dychové nástroje *surma* a *gajdy*. Oba výrazy sú v daných jazykoch úplne zdomácnené. Východiskom výrazu *surma* je perzské <sūrā(j)> „hoboj“, ktoré bolo zrejme cez turecké <surna> prevzaté priamo do poľštiny a slovenčiny v čase tureckých vojen alebo bolo sprostredkované východoslovanskými jazykmi. Slovenčina pozná aj výraz *surma* v inom význame ako miner. „sírník antimonitý“, aj tento výraz pochádza z perzštiny (VSCS, ASCS), MES1 uvažoval o turkickom pôvode. Výraz *surma* v PL aj SL označuje v základnom význame hist. „vojenská trúbka (drevená alebo slonovinová), dávny dychový nástroj, ktorý používali turecké vojenské jednotky, janičiarske kapely, obyčajne na signalizačné účely“. V slovenčine má aj druhý význam zastar. „zhon, zmätok, trma-vrma; tiež hlučná vrava“, SL adj. *surmový* sa vzťahuje k *surma* (miner.) aj k *surma* (hud.), ďalšími derivátmi sú: *surmia* zastar. „poplach, zhon“, *surmita* „1. trúbka, poľnica 2. zastar. zhon, zmätok“, *surmovat'* „1. trúbiť na surme 2. kniž. lomoziť; pren. burcovať“ aj *trúbiť na surmite* expr. „lomoziť, robiť poplach“, *zasurmovat'*, *zasurmit'* kniž. zastar. „zatrúbiť, zabubnovat' (na poplach)“, zrejme aj *surmovka* zool. „*surmovka obyčajná* – morský slimák s hrubou ulitou živiaci sa slávkami a ustricami, Buccinum undatum“ (PL trąbik zwyczajny). Aj poľština zachytáva výraz *surmia* (od *surma*) ale vo význame bot. „drzewo katalpa, Catalpa“.⁸⁵

⁸⁴ Aj *kobežnik* (SHTJP).

⁸⁵ V PL zachytáva der. SHTJP napr. *suremka*, *surmeczka*, syn.: *surmnik*, *surmiarz*, *surmacz*; *srumactwo*, *surmaczy* (do 17. stor.), *surmowy* (v 20. stor. rzad.).

Z tureckého <gayda> „gajdy“⁸⁶ bolo do poľštiny aj slovenčiny prevzaté slovo **gajdy** (obyč. pl.), zrejme cez rum. <gaidă> v 16. storočí. Výraz *gajdy* označuje „dychový hudobný nástroj pozostávajúci z koženého mecha, využívaný najmä v ľudovej hudbe“, v PL je to ustupujúci výraz, skôr regionálny, bežnejšie pomenovanie nástroja je *dudy*, der. *gajdosz*, v SL je slovo *gajdy* pevnou súčasťou slovej zásoby, čo dokladá aj bohaté slovotvorné hniezdo: *gajdičky*, *gajdoš*, *gajdošík*, *gajdoško*, *gajdošský*, *gajdovať* „1. hrať na gajdách 2. expr. vydávať zvuk podobný zvuku gájd 3. expr. o mačke – priasť“, *gajdovávať*, *gajdový* (všetko SSSJ). Vystupuje vo frazémach *šaty ako gajdy* „rozťahané“, *visí to na ňom ako gajdy* „nesedí mu to, je mu to priveľké“, *spustiť gajdy* „začať plakať“, *naťahovať gajdy* „plakať“ a i.

7.7 Pomenovania zvierat a vecí s nimi spojených

Pomenovania zvierat tvoria pomerne rozsiahlu tematickú skupinu turkizmov. Spolu s nimi som do tejto kapitoly začlenila aj pomenovania predmetov, ktoré so zvieratami súvisia, napr. rozličné postroje, ktoré slúžia na prácu so zvieratami, pokrývky, lovecké nástroje a i. Túto tematickú skupinu som rozdelila do dvoch podskupín. Prvá sa venuje pomenovaniám koní, rozličným druhom konských postrojov, sediel a iných vecí, ktoré s koňmi súvisia. Druhá sa zaoberá ostatnými prevzatými názvami zvierat a predmetmi slúžiacim pri ich chove alebo love.

7.7.1 Kone a pomenovania ich postrojov

V kapitole venovanej etnonymám a ich derivátom som spomenula tri pomenovania pre kone: *arab* (SL, PL) a PL *kalnak* a *turek*, ktoré dostali svoje pomenovanie podľa etník, ktoré ich vyšľachtili alebo používali. Turkizmov – názvov koní je v našich jazykoch zachytených viac. Nie všetky sú však živé, a väčšina z nich je iba v poľštine, napr. *bachmat*, *begir*, *rumak*, v oboch jazykoch iba *bedelia/badawija*.

Výraz **bachmat** zachytáva väčšina poľských slovníkov ako „nieduży, krępy, bardzo wytrzymały koń wierzchowy, używany dawniej przez jazdę tatarską i polską“, zachytený aj ako tatársky kôň (BSE, ESJP). Východiskom výrazu je turecké <bahnat, panhat, bachnat>, ktoré pochádza zrejme zo spojení tur. <at> „kôň“ a perz. <pehn> „široký, zavalitý“ alebo ar. <bahin>, prevzaté bolo ruským prostredníctvom. V poľštine sa tento výraz objavuje od 15. storočia.⁸⁷ Pôvod výrazu **rumak** je v turkických jazykoch (porov. tat. *aryamak* „arabský kôň“, ujur. *aryumak*, tur. *arğımak* „kôň“, aj mong. *argamag*), do poľštiny prešiel ako „piękny, rasowy koń, używany do jazdy wierzchem“, stylisticky je hodnotený ako knižný výraz.

Iba historické slovníky zachytávajú výrazy *bedelia/badawija* a *begir*. Pomenovanie **bedelia/badawija** „arabský kôň alebo kôň ušľachtilej rasy“ je slovenčine v aj poľštine, pri slovenčine ho zachytávajú HSSJ a MES1, pri poľštine SHTJP a BSE (BSE aj v podobe *bedewia*, *dadawia*).

⁸⁶ ESJP, RČES zmienujú aj možnosť, že do turečtiny tento výraz prešiel z arabčiny, a tam by bol zo španielčiny.

⁸⁷ Deriváty tohto výrazu zachytáva iba SHTJP, napr. *bachmatek*, *bachmacik*, adv. *bachmaciego* „powoli a wytrwale“, *bachmacisko*.

Etymológia výrazu je odvodzovaná od mena Beduínov, od <bedu> „pustatina“, z turk. <bedevi>. Výraz *begir* zachytáva iba SHTJP ako „koň wierzchowy“, v poľštine od 19. storočia.

Turkická etymológia prichádza do úvahy aj pri pomenovaniach *kobyła/kobyła*, SL *kobiš* a *hača* a PL *ogier* a *łosza*. Pri výraze *kobyła/kobyła* sa uvažuje o praslovanskom prevzatí z orientálnych jazykov, aj o indoeurópskom pôvode, neistú etymológiu má aj výraz *kôň*. Výraz *kobyła/kobyła* sa dáva do súvislosti s lat. *caballus* „ťažný kôň, valach“ a gréc. *kabálles*, ale pôvodný zdroj nepoznáme, môže byť v turkických jazykoch (MES1). Pri rekonštrukcii praslovanskej podoby *kobyła ako derivátu s postfixom *-la od hypotetického *koby z ie. **kábo(n)* „kôň“ sú problémy z fonetických a morfológických hľadísk.⁸⁸ V základnom význame pomenovanie v oboch jazykoch označuje samicu koňa (aj iných nepárnokopytníkov), v slovenčine ďalej aj expr. „2. neprimerane sa správajúca žena, hlupaňa“, v poľštine pot. „2. čoš wyjątkowo duże, np. o utworze literackim 3. obrazliwy – duża, gruba, brzydka kobieta 4. pot. trudny egzamin“. Z rozsiahleho slovotvorného hniezda tohto výrazu som vybrala len niekoľko príkladov, napr. adj. *kobyli/kobili*, dem. *kobylka/kobylka* „1. malá kobyła „2. skákavý rovnokrídly hmyz 3. saranča 4. hud. súčasť (sláčikových) hud. nástrojov podopierajúca struny“, PL „2. rodzaj kozła w kształcie litery A, ramy itp.“, SL der. *kobylkovité*, *kobylinka*, *kobylôčka* „1. malá kobyła 2. hmyz z čeľade kobylkovitých“, *kobyliniec* „kónský trus“, *kobylkovec* „teplomilný hmyz pripomínajúci cvrčky a koníky“, *kobylkovcovité* a i., PL *kobylasty* pot. „niezwykle duże, wielki, również o tekście, zbyt rozwlekły“ a i. Z frazém napr. PL pot. *znać kogoś jak łysą kobyłę* „znať kogoś bardzo dobrze“, *jechać, jeździć na kimś jak na łysej kobyle* „traktovať kogoś lekceważąco, poniewierać kimś, wykorzystywać kogoś“, SL *darowanej kobyle nepozeraj na zuby* „dar neposudzuj prísne“, hovor. expr. *paźravyj ako kobylka* „veľmi pažravyj“, *vrhnúť sa na niečo ako kobylky* „s pažravosťou“, *je ich ako kobyliek* „veľmi mnoho“ a i. S výrazom *kobyła* zrejme etymologicky súvisí aj výraz *kobiš*, pravdepodobne vychádza z rovnakého východiska ako *kobyła*, od **kob-*. Tento výraz sa vyskytuje iba v slovenských gemerských nárečiach, kde označuje žrebca. Zo časového hľadiska patria výrazy *kobyła/kobyła* a *kobiš* medzi najstaršiu vrstvu prevzatej lexiky.

Výraz *hača*, zachytený v SSJ (nár.) a HSSJ vo význame „žriebä; mladá kobyła“, má pôvod v tureckom <atče> „žriebä“.⁸⁹ SSJ zachytáva aj deriváty *hačiatko*, *hačka* dem., pren. „o mladej, pochabej žene“. Aj PL výraz *ogier* je turkizmus. Označuje nekastrovaného samca koňa, aj iných koňovitých zvierat alebo tiav, nadobudol aj prenesený význam pot. „mężczyzna z wybuchającym temperamentem“. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch (porov. tur. *aygier*, uzb. *ajgir* „žrebec“). Podobne aj PL lexéma *łosza* (reg. *łoszak*) „žrebec, mladý kôň; łow. samica łosia“ má východisko v turkických jazykoch, od <alaša> „kôň alebo zviera, ktoré sa sedlá“, ktoré bolo prevzaté cez ukr. <lošák> „lanské žriebä“ zo strus. <ošakъ> (tam zrejme priamo z čuvaš. <laža, laša> „kôň“). V poľštine je výraz od 19. storočia, pôvodne označoval malého tatárskeho koňa, potom žriebä, mladého koňa. Pomenúva aj losa, synonymum k *łoś* (*łosza*, *łoszak*), *łosza* „samica losa; młody łoś“, *łoszę* „žriebä losa“, st. aj

⁸⁸ V psl. malo by byť *koby*, *kobene*, ako *kami*, *kamene*, ale tak by *-y nemohlo byť koncovkou pomenovania samice; BOSE.

⁸⁹ Podľa MES1 aj PL *haciar* „žriebä“.

loszyca „samica losia“. Podobnosť forem *losza* a *łoś* je zrejme iba náhodná, pomenovanie *łoś* je ie. pôvodu, v psl. *olsъ.

V súvislosti s nimi spomeniem aj výrazy *buhaj* (iba v PL) a *bujak*, ktoré sú v PL synonymami, označujú chovného býka, samca hovädzieho dobytku. Výraz ***buhaj*** (stPL aj *bugaj*) bol prevzatý z ukr. <buháj>, ktoré je pôvodom z turkických jazykov (tur. boğa, tat. buga, stturk. buga „býk“). Od neho dem. *buhajek*. Niektorými etymológmi je aj výraz ***bujak*** (PL aj SL) vyvodzovaný z rovnakého zdroja ako *buhaj*, a prešmyčkou potom priradovaný k adjektívu *bujný* (MES1). Pri tomto výraze sa tiež uvažuje o domácom pôvode od *bujъ „rozvinutý, rýchlo rastúci“, čiže by bolo vytvorené od rovnakého základu ako *bujný* (ESJP). V SL sa uplatňuje aj v pren. expr. význame „o silnom, žiadostivom chlapovi“. SL deriváty sú *bujačí*, *bujačik*, *bujačisko*.

Do tematického okruhu pomenovaní koní patrí ešte PL výraz ***tabun***, ktorý bol do poľštiny prevzatý ukrajinským prostredníctvom z turkického (zrejme tatárskeho) <tabun> „stádo, črieda“. V poľštine sa jeho sémantické pole rozšírilo, k pôvodnému významu sa vzťahuje „1. stado dzikich koní aj iných zvierat 2. arch. koň stepowy“, pren. „3. haľašliwa, niezorganizowana i przemieszczająca się duża grupa ludzi“ aj łow. „4. duże stado dropi lub dzikich gęsi“. V súčasnom jazyku je z derivátov zachytené iba adj. *tabunowy*, v SHTJP aj *tabuńczyk* „człowiek strzegący tabunu koni (lub bydła) w stepie“ a *tabunny*. Homonymným tvarom k nemu je PL aj SL *tabun* „prudko jedovatá neuroparalytická bojová chemická látka“.⁹⁰

Z turkických jazykov boli do poľštiny prevzaté aj špeciálne názvy farieb, ktoré pomenávajú farbu koňskej srsti, *bulany* a *kary*.⁹¹ Východiskom pomenovania ***bulany***, ktoré označuje plavú, žltú farbu koňa aj koňa takej farby, je turk. <bulan, pulan>. V poľštine sa výraz vyskytuje od 18. storočia. Od neho sbst. *bulanek* „koň bulanej maści“, *bulanka* „klacz bułana“. Výraz ***kary*** označuje čiernu farbu koňskej srsti aj koňa takej farby, v starej poľštine mal význam „tmavý“ a používal sa aj na označenie tmavej srsti iných zvierat. Pochádza z tur. <kara> „čierny“, prevzatý bol prostredníctvom ukrajinského <káryj> v 17. storočí, v PL vytlačil pôvodný domáci výraz *wrany*. Na pomenovanie koňa vzniklo PL sbst. *karosz*.⁹²

Z rozličných názvov postrojov, pokrývok na kone a sediel mnohé pochádzajú z turkických jazykov, z pokrývok napr. *čabraka/czaprak*, iba v PL *czoldar*, *derka*, *wojłok*, zo sediel iba PL *jarczak*, *kulbaka*, z postrojov a ich súčastí napr. *chomút/chomąto*, *kantár/kantar*.

Východiskom výrazu ***čabraka/czaprak*** (SL aj staršie *čabrak*⁹³) je turecké <çaprak>, prevzaté bolo zrejme cez maď. <csábrág, csáprág> (aj do iných slovanských aj európskych jazykov, porov. rus. *čaprak*, fr. *chabraque*, nem. *Schabrecke* a i.). V poľštine a slovenčine je tento výraz známy od 16. storočia, jeho sémantické pole sa v oboch jazykoch rozšírilo a diferencovalo. V prvom význame hist.

⁹⁰ Ide o umele vytvorené pomenovanie prevzaté z nemčiny.

⁹¹ V slovenčine im zodpovedá plavý - plavák a čierny, vraný - vraník.

⁹² Porov. kap. Iné slovné druhy.

⁹³ HSSJ zachytáva aj výraz *cafrag* (s pôvodom tur./maď.) s významom „ozdobná prikrývka na koňa, čabraka; kovová ozdoba na kónsky postroj“. Etymologicky príbuzný asi bude výraz *cafrang(y)* (HSSJ, SSSJ) označujúci v HSSJ druh čepca, ozdobnej stuhy, v SSSJ handry alebo ozdobné strapce. HSSJ pri pôvode tohto výrazu uvádza tur./maď.

„okrasná, bohato zdobená prikrývka so strapcami používaná na jazdeckého koňa alebo pod sedlo“, sa SL a PL zhodujú, v PL aj „2. ciepłe okrycie wkładane na grzbiat konia lub psa 3. techn. wyprawiona skóra zwierzęca na podeszwy i fleki“,⁹⁴ v SL aj „2. hrubšia prikrývka na posteľ, odpočívadlo ap. 3. archit. sztukatersky ornament v tvare oblúkovito zriasenej pokrývky so strapcami na štítoch, konzolách, rímsach ap.“, adj. *čabakový*. Iným poľským názvom pre čabraku je *czoldar* daw. „długie, welniane, ozdobe przykrycie na konia“, ktorý pochádza z tureckého <czultar>, prevzatý mohol byť aj cez maďarčinu (maď. <csóltár>), v poľštine je od 17. storočia. PL pomenovanie *derka* aj *dera* (hist. aj *derha*) má význam „1. okrycie na konia, narzuta na tapczan, przykrycie na pościel, koc 2. przestęp. marynarka“. Jeho pôvod je v turkických jazykoch, tat., tur. <çerge> „stan“, prevzaté bolo cez ukr. <dérha, džerha>. Tiež iba v poľštine je výraz *wojlok*. *Wojlok* pôvodne označoval „podklad pod siodło, potnik“, potom „koc, derku z grubego sukna“, teraz slúži na pomenovanie „filcu gorszego gatunku z wełny odpadowej i sierści“. Východisko výrazu je v turk. <ojlik> (asi tat.) „čím sa prikýva“, prevzatý bol cez ruské prostredníctvom. V slovníkoch sú zachytené adj. *wojlokowy* a *wojlokowaty*. Výrazy *czoldar*, *derka* aj *wojlok* sú zachytené historickými aj súčasnými slovníkmi.

Pre názvy sediel boli z turkických jazykov prevzaté výrazy *jarczak* a *kulbaka*. Výraz *jarczak* patrí v PL medzi staršiu lexiku, zachytávajú ho iba SHTJP, BSE a ESJP, čiže historický a oba etymologické slovníky. Pomenovanie *jarczak* „lekkie siodło ozdobne“ alebo „siodło tatarskie“ má východisko v tatárčine, prevzaté bolo cez ruštinu (strus. <jerczakъ>) v 16. storočí. Výraz *kulbaka* je zachytený vo väčšine PL zdrojových slovníkov, označuje vysoké drevené sedlo používané Tatármi. Pôvod výrazu nie je istý, v slovníkoch sa uvádza s ukrajinským pôvodom, ale aj tam bolo prevzaté z niektorého východného alebo orientálneho jazyka (možné turk. <kaltak> „sedlo“). Z derivátov možno uviesť vb. *kulbaczyć* „zakładać kulbakę na konia, siodlać“, *kulbaczenie*.

Pre pomenovanie *chomút/chomaťo* je náročné určiť jasnú etymológiu, jednou z najrozšírenejších, najuspokojivejších hypotéz je, že psl. *xomotъ, *xomotъ je prevzatím z východných jazykov, turkických alebo mongolských (mong. khomut pl., kazaš. kamyt, tat. komyt, čuvaš. khomyt a i.) alebo od psl. *skomiti „napínať, hnieť“, od ie. *(s)kom- „zvierat', sťahovať“ (obidve napr. SLSE, RČES, BOSE). V poľštine aj slovenčine označuje časť postroja, ktorá sa navlieka koňovi, zriedkavo aj hovädziemu dobytku na šiju, a aj pren. expr. „čo obmedzuje voľnosť, slobodu, ťarchu, jarmo“. Jeho derivátmi sú SL adj. *chomútový*, dem. *chomútik/chomaťko*, PL *chomaťko*, okrem dem. aj „2. techn. metalowy pierścień, który usztywnia i chroni pętlę na końcu liny 3. techn. połączenie dwóch elementów przez ściśnięcie kabląkiem ze sworzniem śrubowym i nakrętką“.

Pri pôvode výrazu *kantár/kantar*⁹⁵ sa uvažuje o prevzatí z turkických jazykov (porov. džagat. kantar „krátke opraty“, tur. kantarma „udidlo“), prevzatý bol aj do ďalších jazykov, napr. maď. kantár, nem. Kandare. Maďarčina bola zrejme pre SL aj PL sprostredkujúcim jazykom. Iná etymologická teória uvádza pôvod v lat. cantherium (tam z gréc.). Pomenovanie *kantár/kantar* označuje časť

⁹⁴ Deriváty zachytáva iba SHTJP: *czapraźka*, *czapraszek* „pętlíce srebrne przyszyte na żupanach“.

⁹⁵ V staršej poľštine bol aj homonymný výraz *kantar* označujúci jednotku váhy, ktorý pochádza z tur. <kantar> „druh wáh“, z gréc. <centear> z lat. <centanarium>. Obdobný výraz *kantar* zachytáva VSCS vo význame „hmotnostná jednotka v Egypte, s pôvodom lat. < ar.“

konského postroja vkladaneho na hlavu, ohlávku so zubadlami. SSJ uvádza aj pren. význam „(o človeku) byť prísny k niekomu, držať ho nakrátko“, PSWP pri PL *kantar* tiež uvádza druhý význam rzad. „stalowe wędzidło ułatwiająca okielzanie konia“. V SL je v slovtvornom hniezde dem. *kantárik*, SSJ zachytáva aj vb. *okantáriť* hovor. „dať, vložiť kantár“.

Poľština pozná ešte dva výrazy, ktoré je možné dať významovo do súvislosti s koňmi a konskými postrojmi, *tebinki* a *janczary*. Výraz ***tebinki*** (pl.) pochádza z turkického <tebāngi>, do poľštiny bol prevzatý v 14. storočí a stylisticky patrí už do historickej roviny jazyka. Slúžil na označenie kožených (aj iných) ozdôbok visiacich pri sedle a prenesene označoval zadok. Pôvodne to boli kožené pláty, ktoré viseli pri sedle a slúžili na ochranu nôh. V poľštine sa na pomenovanie ozdobnej zložky konského postroja používa výraz ***janczar***, obyč. v pl. *janczary* (podrobnejšie o tomto výraze vyššie – kap. Hudobné inštrumenty; Pomenovania osôb), ktorý označuje malé zvončeky na konskom postroji.

7.7.2 Ďalšie pomenovania zvierat (loveckých a iných) a vecí s nimi spojených

Medzi turkizmy patria pomenovania rozličných zvierat, cicavce, ryby, vtáci aj hmyz, tiež pomenovania vecí, ktoré sa používajú pri chove a love týchto zvierat.

Turkický pôvod sa predpokladá u týchto psovitéch šeliem: *korsak*, *šakal/szakał*, *ogar*. Výraz ***korsak*** je zachytený v PL aj SL (tam iba ASCS) ako stredoázijská psovité šelma, príbuzná líške, zool. *Vulpes corsak*. Východiskovo je výraz turkický, z tat. alebo kirk. <korsak>, predpokladá sa ruské prostredníctvom. Pri výraze ***šakal/szakał*** bola turečtina iba sprostredkujúcim jazykom, jeho pôvod je perzský (z perz. <šāgāl>, tam možno z indických jazykov), ktorý prešiel do turečtiny ako <čakał>, odkiaľ bol prevzatý do francúzštiny (fr. <chacal>) a odtiaľ prešiel do ďalších jazykov. Okrem základného významu zool. „psovitý mäsožravec rodu *Canis* podobný vlkovi“ označuje prenesene aj človeka pejor. „chamtivý, dravý človek, vykorisťujúci iných, podliak“. Adjektívny derivát je *šakali/szakali*. Výraz ***ogar*** sa okrem poľštiny vyskytuje aj v iných slovanských jazykoch, v rumunčine a maďarčine. Do slovenčiny bol tento výraz prevzatý z poľštiny, kde pomenúva poľovníckeho psa, (rasa *ogar polski*) (VSCS). Existuje niekoľko jeho etymológií: a) domáci výraz, b) výraz maďarský, c) výraz turkický, d) výraz kaukazský s turkickým prostredníctvom, e) kontaminácia domácich a orientálnych prvkov. Pre potreby tejto práce je dôležitá najmä etymológia turkická, pri ktorej sa uvažuje o prevzatí z čerkeštiny alebo iného turkického jazyka (ujgur., kirk. <ägär, igär> „pes“) cez starú bulharčinu alebo z osmanskej turečtiny (<zagar> „veľký, poľovnícky pes“) cez balkánske jazyky (ako pôvodný turkický výraz alebo prevzatý z gréčtiny).⁹⁶ V V slovenčine je homonymný k slovu *ogar* „chlapec“ tak isto turkického pôvodu (pozri. kap. Ďalšie pomenovania osôb), v poľštine je formou blízky výrazu *ogier* „nekastrovaný samec koňa“ (pozri kap. Kone a pomenovania ich postrojov).

Z ďalších pomenovaní zvierat je turkizmom výraz ***borsuk*** „jazvec, *Meles meles*“, ktorý v poľštine vytlačil domáce pomenovanie jaźwiec, v slovenčine je regionálnou (východoslovenské, gemerské,

⁹⁶ Pozri *Problem orientalnych etymologii polskiego ogar i węgierskiego agár* (Stachowski, 1995). Väčšina poľských slovníkov výraz zachytáva s maďarským pôvodom.

liptovské nár.) obmenou domáceho jazvec (zachytený v SSJ, KSSJ a slovníkoch cudzích slov).⁹⁷ Východiskom tohto výrazu je zrejme tur. <porsuk, borsuk> „jazvec“, je to pôvodne turkický výraz (porov. tat. bursyk, barsyk, stturk. borsuq). Prenesene význame označuje v PL „człowiek ponury, skryty, lubiący samotność“, v slangu „złodziej, który okrada piwnice“ (PSWP). Od neho PL *borsuczyca* „samica borsuka“, *borsuczę*, *borsuczy*, *borsukowaty* „przypomina borsuka; niezgrabny, lubiący samostność, ponury“, *borsukowy* „wykonany ze skóry borsuka“, SL *borsući*, *borsućiak*. Z tureckého <tumak> („kožušinová čiapka“ WSWO, SWO) cez ruské <tumák> prešiel do poľštiny v 19. stor. Výraz **tumak** označujúci kunu lesnú (*Martes martes*) a tiež aj kožušinu z tohto zvierat'a, od neho *tumaki* pre kožuch z tejto kožušiny, aj adj. *tumakowy*. Do poľštiny a slovenčiny prešiel výraz **burunduk** pomenúvajúci drobného hlodavca, veverice žijúceho v Severnej Amerike a Sibíri, zool. *Eutamias sibiricus*, tiež pre pomenovanie jeho kožušiny. Tento výraz bol prevzatý z ruštiny, kde je z tatárčiny. Turkický pôvod sa predpokladá aj pri pomenovaní **sobol'**/**soból**, ktoré je vo väčšine európskych jazykov, kde je, ako zrejme aj v PL a SL, z ruštiny. MES1 uvádza pôvod z turkického <sumur> „sobol'“. BSE uvažuje o ugrofínskom pôvode (u Slovanov z maďarčiny), SL a PL výkladové slovníky uvádzajú ruský pôvod. Lexéma okrem zvierat'a „kunovitá sibírska šelma, *Martes zibellina*“ označuje aj jeho kožušinu, deriváty sú v SL *sobolí*, *sobolina* „sobolia kožušina“, v PL *sobolowy*, *sobolowaty*, *soboli*, *sobole* „futro sobolowe“, spojenie *sobolowe brwy* „brwi ciemne i gęste“. V PL vystupuje aj vo frazéme *wstydzi się baraniego runa, a pnie się do soboli* „o zbyt wysokich aspiracjach“ či v citátovej fráze *tobie zając i sarna, a mnie soból i panna* „fragment pieśni myśliwskiej“.

O turkickom pôvode sa uvažuje pri výrazoch *kaban* a *kanec*. Výrazy *kaban* (PL) a *kanec* (SL) označujú rovnaké zviera – samca divej aj domácej svine, ale ich štylistická hodnota je rozdielna. SL *kanec* je neutrálne, PL *kaban* je zastarané, regionálne. Východiskom výrazu **kaban** je turkické <kaban> „kanec“, ktoré bol prevzatý cez vsl. jazyky (<kabán>). Jeho derivátmi boli výrazy *kabanina* „wieprzowina“, od neho *chabanina* „liche mięso“, niektoré slovníky uvádzajú aj *kabanos* „druh klobásy“, ale jeho pôvod nie je jednoznačný (RČES, SLSE uvádzajú, že priama súvislosť výrazov *kaban* – *kabanos* je málo pravdepodobná, pri *kabanose* sa predpokladá pôvod v rum. *cabanós* „druh klobásy“). Ako východisko výrazu **kanec** sa tiež uvádza turkický <kaban>, ktoré prešlo v *kabanec*, z ktorého skrátením vznikol *kanec* (MES1), iná interpretácia počíta s maďarským <kan> „samec“, v SL ako *kan* zachytené aj v HSSJ. *Kanec* prenesenom význame označuje pejor. „neprimerane sexuálne aktívneho muža“. Deriváty sú *kanček*, *kančisko*, *kanča*, *kančí* a i.

Pri PL výraze **koczkodan** zool. „mala opica, *Cercopithecus*“ (SL mačiak svetlobruchý⁹⁸) sa turkický pôvod uvádza ako jeden z možných, pri ktorom sa vychádza z tur. <kosko-ca-dana> – <kosko-ca> „gigantický, monštruózny“ a <dana> „teľa“, ktoré slúžilo na pomenovanie prírodného divu, monštra teliat ukazovaného na jarmokoch, potom prešlo aj na označenie exotickým opičiek privázaných valašskými a tureckými Cigánmi, v rum. *coșcodán* (ESJP). Inú etymológiu uvádza SLSE,

⁹⁷ Zachytáva ho aj HSSJ s dvoma významami „1. jazvec 2. chrček roľný“.

⁹⁸ České pomenovanie *kočkodan* bolo prevzaté z poľštiny Preslom (RČES).

pomenovanie hodnotí ako kalk nem. Meerkatze (opička podobná mačke). Výraz *koczkodan* má aj prenesený význam pogard. „osoba brzydak, dziwacznie ubrana lub uczesana“.

Pre antilopu zool. Saiga tatarica existujú v poľštine a slovenčine rôzne pomenovania. V slovenčine je to *sajga*, pomenovanie je prevzaté z ruštiny, ktorého pôvod je v turkických jazykoch. Zachytené je iba v slovníkoch cudzích slov V poľštine sa pre túto antilopu vžilo pomenovanie *suhak* (zried. aj *sumak*). Výraz *suhak* prevzala poľština z ukrajinčiny (⟨suhak⟩) v 17. storočí, pochádza z niektorého z turkických jazykov (BSE uvádza, že pri zmene formy vychádza z tat. ⟨sajgak, sajga⟩, PSWP uvádza ako východisko turk. ⟨sukag⟩). Turkizmom je aj pomenovanie pre druh stredoázijského somára žijúceho v stepiach *kulan/kuľan* (zool. Equus hemionus), pôvodom je asi z džagatajského ⟨kulan⟩. Tento výraz je novodobým prevzatím, v slovenčine ho zachytávajú iba slovníky cudzích slov, v poľštine okrem SWO, WSWO aj výkladové slovníky. Slovenské slovníky cudzích slov zachytávajú aj výraz *kabar* „druh jeleňa žijúceho v lesoch na vysokých vrchovinách Strednej Ázie“, výraz bol prevzatý z ruštiny, tam z tatárčiny.

Turkickú etymológiu má aj výraz *mamut*. Prevzatý bol z nem. ⟨Mammut⟩, kde je z ruského ⟨mámmont⟩, no východisko sa hľadá vo východoturkických jazykoch, v jakutčine alebo tunguzštine. Najčastejšie sa ako zdroj uvádza jakut. ⟨mamma⟩ „zem“ (názov vznikol zrejme od toho, že ich kostry boli vykopávané zo zeme⁹⁹). Výraz *mamut* je súčasným prevzatím (z 20. storočia), rozšírený je do väčšiny európskych jazykov (fr. mammoth, angl. mammoth a i.). Označuje vyhynutého obrovského cicavca podobného slonovi (zool. Mammuthus primigenus), v SL prenesene „vec, predmet, prístroj veľkých rozmerov; pejor. nádvka neohrabenému, ťarblavému človeku“, v PL „2. odmiana zóltej fasoli 3. sport. skocznia mamucia 4. pot. przen. o kimś ze starszego pokolenia; obraźliwy (o człowieku) starym i zacofanym“. Deriváty *mamutí/mamuci*, SL *mamutový – mamutové čerpadlo, mamutka* techn. „čerpadlo vybavené chobotovitou rúrou, používané na čerpanie nečistej vody, kalov ap.“, *mamutka* aj „druh křmnej repy“, *mamutovina* archeol. „kosti mamuta, ktoré sa používali na výrobu ozdób a nástrojov“, PL *mamutowy - drzewo mamutowe, mamutowiec* bot. „Sequaladendron giganteum“, v spojení *mamutí strom/drzewo mamutowe* v SL (SSJ) a PL, v SL na internete aj bot. *Sekvojovec mamutí*.

Ďalšiu skupinu turkizmov predstavujú pomenovania s morférou kara-, výrazy *karakal; karakurt; karakan, karakon, karaluch, karakul/karakul*. Turk. ⟨kara⟩ je pomenovaním pre čiernu farbu. Tento výraz, ako som už spomínala, bol prevzatý aj samostatne v podobe PL adjektíva *kary*, ale významovo sa zúžil iba na označenie čiernej farby koňa.

Poľské výrazy *karakon* (zastar.; zried. *karakan*), *karaluch* (zool. Blatta orientalis; SL šváb obyčajný), *karaczan* (zool. Blattaria; šváb) sú vlastne synonymami, pomenávajú druh hmyzu z rodu Blattodea (PL *rząd karaczanów, karaczany*), súvisí z nimi aj stPL výraz *tarakan* „šváb“. Pôvodom výrazov *karakon, tarakan* je asi turk. ⟨tarakon⟩, prevzaté do strus. ako ⟨tarakanъ⟩, odkiaľ ako *tarakan* do poľštiny, pričom pri výraze *karakon* sa uvádza turk. zloženie ⟨kara tarakan⟩ „čierny šváb“ a od

---

⁹⁹ Vraj podľa ľudovej viery v to, že žijú pod zemou ako krty (RČES).

neho skrátením vznikol *karakan* (WSWO). Výraz *karaczan* je označovaný ako nejasný, možno vychádza z (mazovskej) nárečovej podoby *karacan* „od robak karaczany, tj. pancerny, od karacena“ (ESJP, WSWO), pričom by nešlo o turkizmus, ale pôvodom tal. *carazzina*, od *carazza* „pancier“, z lat. *corium* „koža“.¹⁰⁰ Výraz *karaluch* vznikol zrejme skrátením *karakuluch*, ktoré je derivátom pomenovania *karakuł* (s postfixom *-luch*¹⁰¹) s významom „druh ovce“. ESJP uvádza, že švábov tak označovali vzhľadom na podobnosť krdľa čiernych karaluchov s karalukovou kožušinou alebo preto, že je importovali spolu s týmito kožušinami. Štylisticky je výraz *karaczan* neutrálny, v podobe *karaczany* pomenúva rod, druh švábov, výraz *karaluch* je tiež neutrálny, označuje švába obyčajného, „owad z rzędu karaczanów“, výrazy *karakon*, *karakan* sú hodnotené ako zastarané, v prenesenom význame označujú pot. „mały chłopiec, dziecko“.

O pomenovaní ovce *karakuł/karakuł* bola už reč pri *karaluchoch*, tento výraz pozná aj slovenčina. Tieto ovce, chované pre kožušinu jahniat, dostali svoje meno podľa miestneho názvu, dediny Karakuł (pri Bachare v Uzbekistáne), od turk. <kara köl> „čierne jazero“. Výraz okrem ovce pomenúva aj kožušinu jej jahniat, v PL pl. *karakuły* označuje kožuch z tejto kožušiny. Der. *karakulový/karakulowy*, SL aj *karakulský*. Formant *kara-* sa nachádza aj v pomenovaniach iných zvierat, sú to v SL aj PL *karakal*, z turk. <karakulak> „čierne ucho“ cez fr., angl. <caracal>, ktoré označuje mačkovitú šelmu podobnú rysovi, zool. *Felis caracal*, a *karakurt* – pomenovanie jedovatého čierneho pavúka. Výraz *karakurt* (zool. *Latrodectus*) pochádza z turk. <karakurt>.

Okrem poľského pomenovania švábov bol na pomenovanie hmyzu z turkických jazykov prevzatý aj výraz *saranča/szarańcza*. Presný zdroj výrazu nie je istý, ale zrejme ním boli polov. <sarynčqa> alebo kipč. <sarynčqan> alebo tur. <sarynča>, od <sara(g)> „žltý“ alebo <sarydža> „žltavý“, prevzaté bolo cez rus. <saranča>. V poľštine a slovenčine tento výraz označuje skákavý a lietajúci hmyz, koník (zool. *Locusta*), v PL aj „2. chmara tych owadów; przenn. pejor. z niechęcią o dużej liczbie kogoś, tłumie, szczególnie o tłumie nieszczącym coś“. Deriváty sú v SL *sarančí*, PL *szarańczyn* bot. „drzewo, chleb świętojański, *Certonia siliqua*“ (SL rohovník obyčajný, svätotojaňský chlieb), *szarańczak* zool. „roślinożerny owad, np. szarańcza, pasikonik, świerszcz“, *szarańczowate* zool. „rodzina z rzędu szarańczaków“.

Z názvov vtákov majú v turkických jazykoch pôvod výrazy *krahulec/krogulec* a *berkut*. Výraz *krahulec/krogulec* „dravý vták žijúci v stredných lesných polohách, zool. *Accipiter nisus*“ je starým, praslovanským prevzatím (psl. *korgujь, *korgulь) z turkických jazykov (porov. kumán. korguj, tat. kyryyi, stturk. qurquj a i.). Deriváty sú *krahulčí/krogulczy*. Iba do poľštiny bol prevzatý výraz *berkut*, *birkut* (v podobe *berkut* je frekventovanejší), pri významoch tohto výrazu sa v PL slovníkoch objavujú diferencie, vo význame zool. „duży ptak drapieżny, *Aquila chrysaetus*“ (SL orol skalný) v PSWP, ako zool. „duży ptak drapieżny z rodziny sokołów, *Haliaeetus albicilla*, bielik“ (SL orliak morský) (SJP, PSJP, SWO, WSWO). Okrem tohto významu aj „2. daw. strzała opatrzona orlimi piórami“ (SWO, WSWO). PSJP zachytáva aj význam „2. choroba roślin wywoływana przez pasożytniczy grzyb“.

¹⁰⁰ Podobnosť *karaczan* ku *karaluch*, *karakon* bola by iba náhodná.

¹⁰¹ Tento formant je napr. vo výrazoch *maluch*, *ospaluch* ap.

Pôvod výrazu je v tat. <birkut>, prevzatý bol zrejme cez ukr. <berkut>. Do poľštiny prenikol aj jedno pomenovanie pre rybu – *sazan* zool. „dziky karp, *Cyprinu carpio*“ (SL kapor obyčajný). Pôvod výrazu je v turkickom <sazan> a prevzatý bol cez ruštinu.

Turkický pôvod majú aj niektoré pomenovania vecí spojených so zvieratami, sú nimi *kapkan* „pasca na chytanie zvere“ a *arkan* „laso na chytanie zvere“, *juk* a *samár/samar* „nákladné kožené vrece“. Z týchto výrazov je v SL *samár* ako nárečové slovo. Výraz *kapkan* pochádza z turkického <kapkan> „pasca, slučka“, v PL označuje pascu s návnadou na vlky, lišky a kuny, hodnotený je ako zastaraný (PSWP, WSWO). *Arkan* je laso obvyčajne používané na chytanie zvierat (najmä koní) alebo vo vojne na sťahovanie nepriateľov zo sedla. Pôvod výrazu je v turkickom <arkan> „povraz“ (ESJP, PSWP, WSWO a i.). Na pomenovanie kožených vriec používaných na prevážanie tovarov nakladaných na chrbát zvierat boli prevzaté výrazy *samár/samar* a *juk*. *Samár/samar* pochádza z tureckého <samer> (tam je asi z gréčtiny alebo latinčiny), v poľštine predstavuje historizmus zo 17. storočia (iba v SHTJP a BSE), v slovenčine tento výraz zachytáva iba SSJ ako nárečový. Východiskom výrazov *juk(i)*, *juczny*, *juczyć* je výraz *juk* z turkického <jük> „náklad“, ktoré označovalo tatárske sedlo používané na prevážanie batožiny, potom „skórzany worek sluzący do transportu ładunku, bagaż, na grzbiecie osła, konia, muły itp.“, dnes hodnotené ako zastarané. Poľština tento výraz zrejme prevzala ruským alebo ukrajinským prostredníctvom v 17. storočí. Výrazy *juczny*, *juczyć* sú derivátmi od *juk*, v súčasnej poľštine sú frekventovanejšie ako *juk*. Adjektívum *juczny* označuje „1. zwierę używane do przenaszania ładunków 2. ten, który jest załadowany bagażami, tobołami, towarami“, vb. *juczyć* „zakładać skórzane worki, torba zawierające bagaż, ładunek“, *juczenie*, *juczeny*, *juczność* „właściwość zwierząt, dzięki której mogą one nosić juki“.¹⁰²

7.8 Nadprirodzené bytosti

V turkických jazykoch majú pôvod aj niektoré výrazy pomenúvajúce nadprirodzené bytosti, ako *upír/upiór*, *vampír/wampir*, *bosorka*, *šarkan*, *obor/olbrzym*. O výraze *obor/olbrzym* označujúcom nadprirodzenú neobyčajne vysokú a silnú bytosť, prenesene aj o človeku, som písala v kap. Etnonymá. Východiskom tohto výrazu je zrejme staré slovanské pomenovanie Avarov. Jedným z jeho derivátov je v SL výraz *zlobor* (ktorý ešte nezachytávajú slovníky) pomenúvajúci nadprirodzenú bytosť, obýč. negatívnu a nebezpečnú. Tento výraz je frekventovaný najmä vo fantasy literatúre a filmu (spojovaný s knihami J. R. R. Tolkiena alebo s filmami o Shrekovi).

Východisko výrazov *upír/upiór*, *vampír/wampir* je rovnaké, líšia sa cesty ich prevzatia. Pri etymológii týchto výrazov sa uvádzajú rôzne teórie, za hlavé možno považovať domácu a orientálnu. Pri domácej etymológii sa ako východisko výrazu uvádza rekonštruované psl. **Q*pirь alebo **Q*pirь „upír“, ale presný pratvar nie je istý, môže vychádzať z psl. *в-pirati, *в-pъrati „tlčiť, vraziť“, s výmenou *в- na *Q-, v pôvodnom význame „ten, ktorý vráža“ (do tela, aby vypil krv), variant s u- ako prevzatie z východoslovanských jazykov, alebo psl. **v*Qpirь, **u*pirь (BOSE). RČES uvádza, že

¹⁰² SHTJP zachytáva aj ďalšie deriváty: *juczki*, *jukowy*, *najuczony*, *objuczony*, *ujuczyc*, *ujuczony* a i.

„rozmanitosť forem i nejasná motivácia pojmenovania neumožňuje presvedčivý výklad“. Ani pri psí alternatívne nie je vylúčené, že ide o prevzatie (aj z orientálnych jazykov). Pri orientálnej etymológii sa uvádza ako východisko turk. <obur> „démon“ alebo pochádza z perzštiny, a bolo turečtinou sprostredkované (MES1). Výraz *vampir/wampir* vychádza z srb. podoby výrazu <vampir>, ktoré bolo v 18. stor. prevzaté do západoeurópskych jazykov vďaka dvom upírkym aféram v rokoch 1725 a 1731, ku ktorým došlo v Srbsku (nem. Vampir, fr., angl. vampire), neskôr slovo prešlo späť do slovanských (aj iných) jazykov. Z angličtiny bol prevzatý výraz *vamp/wamp* (skrátene od vampire), označenie pre démonickú, zvodnú ženu, ktorá vykorisťuje mužov. SL slovníkoch je výraz *upír* zachytený ako „1. zool. druh malého bezchvostého netopiera; *Vampyrus spectrum* (SSJ), *Desmodus* (KSSJ) 2. neľútostný, ukrutný človek, tvor; pren. niečo spôsobujúce veľké trápenie“ (SSJ, KSSJ) a *vampir* „1. mytol. duch zomretého, ktorý v noci vstáva z hrobu a vyciciava krv, upír 2. zool. druh hmyzožravého a plodožravého netopiera, vampír nosatý, *Vampyrus* (VSCS, ASCS, SSJ), od *vampir* adj. *vampirsky*, *vampirovsky*, *vampirizmus* „1. mytol. predstava o upíroch 2. zastar. nevedecký smer v medicíne používajúci metódu púšťania krvi zo žíl“, od *vamp* *vampovský*, *vampský*, deriváty od *upír* nie sú zachytené v slovníkoch, iba na internete¹⁰³ *upírsky*, *upírsky*, *upírovský* *upírka*, aj *vampirka*, *upírismus*, *upírstvo* a i. V poľštine je *upiór* zachytené takto: „1. mytol. zmarlý, ktorý nocą wstaje z grobu, dusi ludzi i wypija z nich krew 2. środowiskowy – ilość bielizny wypranej w ciągu pewnego czasu w pralni miejskiej 3. minione, przerażające wydarzenia lub zjawiska, które znowu zagrażają“, s derivátmi *upiorny* „1. nieludzki, budzący grozę 2. przypominający upióra“, *upiornie*, *upiorzyca* przestarz. „kobieta upiór“, *wampir* má popri 1. význame zhodným s *upiór* ďalšie významy „2. przen. ktoś, kto zyskuje siłę, energię, bogactwo itp. kosztem innych ludzi 3. przen. seryjny morderca napadający zwłaszcza na kobiety i zabijający je w okrutny sposób 4. zool. nietoperz *Desmodus*“, deriváty sú *wampirowy*, *wampiryczny*, *wampirzyca* „1. kobieta wampir 2. kobieta o ekscentrycznym wyglądzie, uwodząca mężczyzn i doprowadzająca ich do zguby“, *wampiryzm* „1. działalność wampirów 2. bezwzględnie wykorzystywanie innych“, v PL od *wamp* *wampowaty*.

Aj východisko SL pomenovania *šarkan* sa hľadá v turkických jazykoch, MES1 uvádza „z maď. sárkány, ktoré je z osman.“, turkický pôvod uvádzajú aj ASCS, VSCS, HSSJ. *Šarkan* označuje nadprirodzenú obludu majúcu podobu okrídleného jaštera, draka, pren. pejor. zlého človeka, tiež detskú hračku z papiera púšťanú na špagáte do vzduchu; vystupuje vo frazeologizme expr. *letieť, utekať ako šarkan* „prudko, rýchlo“. Deriváty: adj. *šarkanový*, *šarkaní*, dem. *šarkaník*, aug. *šarkanisko*, *šarkanica* „samica šarkana; pren. pejor. zlá žena“.

V turkických jazykoch je pôvod slovenského výrazu *bosorka*. Tento výraz bol prevzatý cez maďarčinu, kde je v podobe <boszorkány> „pôv. duch zosnulého, potom čarodejnica“, východiskom je tur. <basirgan>¹⁰⁴ „mora“, od <bas> „tlačiť, dušiť, gniaviť“, ktorý je aj v maď. slovese *baszik* „jebať“, v slovenčine v slovese *basovať*, *basomovať* „hrešiť“ a v spojení *basom ti* „jebem ti“. Výraz *bosorka*

¹⁰³ Slovo tvorné hniezdo výrazov *upír* a *vampir* nie je v SL veľmi zachytené slovníkmi, ale vzhľadom na súčasnú veľkú popularitu upírkej tematiky v popkultúre sa rozvíja a žije v rozličných textoch, napr. aj na internete.

¹⁰⁴ Zmema bas- na bos- v maďarčine ako pri iných prevzatiach, napr. arislan > oroslán (OTS).

v SL označuje ženu s nadprirodzenými schopnosťami, upísanú diabľovi, aj zlú, škaredú rozprávkovú bytosť, ktorá vie čarovať, pren. expr. ide o nadávku zlej alebo prefikanej žene. Deriváty: maskulínium *bosorák*, *bosorácky*, *bosoráctvo* „čarodejníctvo“, *bosorovať* „čarovať“, *bosorkárstvo*, *bosorkánstvo*, v SSJ ako nár. *bosoráčiť*, *pobosoráčiť* (komu).¹⁰⁵ Slovesá *basomovať* a *basovať* nie sú v súčasných slovníkoch zachytené (iba *basovať* v inom význame súvisiacim s hudbou), SSSJ zachytáva iba *basom*, *basomti*, *basom ti* „kliatba a zahrešenie vyjadrujúce hnev, rozhorčenie“. V súvislosti s týmto výrazom sú aj z maď. prevzaté *basorkáňoš* zastar. „mierne zahrešenie vyjadrujúce nevoľu, podráždenie“, *basordyka*, *basordyka-motyka* „zahrešenie vyjadrujúce rozličné pocity, napr. prekvapenie, ľútosť, hnev“.

7.9 Pomenovania rastlín

O niektorých pomenovaniach rastlín som hovorila už v pri derivátoch etnoným Turek a Tatár, najmä adj. *turecký/turecki* sa objavuje, alebo skôr objavovalo v mnohých botanických názvoch. Aj iné názvy rastlín majú pôvod v turkických jazykoch, napr. rozličné druhy tekvič a melónov, ovocia, zeleniny, korenín ale aj iných rastlín, stromov, kríkov a kvetov.

Pomenovanie vodného melóna *arbus/arbus* (PL aj st. *harbuz*, *karbuz*, *garbuz*, od 15. stor., *arbus* od 18. stor.) má pôvod v tur. <kapruz> „melón“, a to v perz. <harbuza>. Pri poľskom výraze SLSE uvádza dve rôzne chronológie výrazu, mladšiu z ukr. <harbúz> z kumánskeho <charbuz>, staršiu priamo z tur. <karpuz>. Slovenské slovníky zachytávajú iba význam „zelenina rodu *Citrullus* aj jej plod vodný melón, *Citrullus vulgaris*“, sémantické pole slova zachytené v poľských slovníkoch je širšie. V prvom význame sa zhoduje zo SL, ďalej „2. daw. dynia 3. pot. żart. głowa 4. uczniowski – otyły człowiek“, pomenovanie sa objavuje aj vo frazémach: *dostać*, *uderzyć kogoś w arbus(a)* „udrieť niekoho, dostať po hlavu“. Deriváty: *arbusiarz* „1. złodziejski – bandyta, który bije ofiary w głowę 2. uczniowski – człowiek wysportowany i dobrze zbudowany (PSWP). Iným poľským názvom pre vodný melón je *kawon* (bot. *Citrullus vulgaris*), známy od 18. storočia, jeho východiskom je tur. <kavun> „melón, dyňa“, prevzatý bol zrejme cez ukrajinské <kuvún>, zmena u > o prebehla na uľahčenie artikulácie (SLSE). Turecký pôvod má aj poľský výraz *kabaczek* „roślina o wydłużonych, jasnożółtych owocach, też owoc tej rośliny, bot. *Cucurbita pepo*“ (SL tekvica). Východiskovým výrazom je tur. <kabak> „tekvica“, ktoré bolo prevzaté cez rus. <kabaczók> (dem. tvar od kabak). Tento výraz sa objavuje aj v pomenovaní rastliny *kabaczek* vyšľachtenej v Poľsku: *kabaczek krzaczasty bezrozłogowy*.

Pomenovanie *baklažán/baklažan* „rastlina príbuzná zemiaku a rajčiaku pestovaná pre tmavofialové plody vajcovitého tvaru používané ako zelenina, tiež jej plod; *Solanum melongena* (SL bot. *lul'ok baklažánový*, inými PL názvami sú: oberżyna, gruszka miłosna)“ bol prevzatý ruským prostredníctvom (rus. <baklažán>) z tureckého <patlican>,¹⁰⁶ a to z perz. <bādinjān> (ASCS, SSSJ uvádzajú pri ceste výrazu východiskové ind., z indických jazykov). ESJP (aj WSWO) uvádza iný

¹⁰⁵ V HSSJ aj *bosorál*, *bosorník*, *bosorský*.

¹⁰⁶ Výslovnosť patlidžan.

pôvod, z rus. <baklažan>, od <baklága> „druh oválnej nádoby s šijou“, vzhľadom na podobnosť tvaru, zblížením s tureckým názvom baklažánu. Od neho adj. *baklažánový/baklažanowy*. Do slovenčiny prešiel názov sladkej tmavočervenej papriky *kapia*. Východiskom tohto výrazu je bulh. <kapija>, od <kapi> pl. „papriky, struky“ a to z tur. <kap> „obal, puzdro“. Od neho adj. *kapiový*.

O praslovanskom prevzatí z turkických jazykov sa uvažuje pri pomenovaní *chren/chrzan* „1. trváca rastlina s veľkými zelenými listami, burina pestovaná pre koreň 2. dlhý koreň tejto zeleniny; bot. Armoracia“. Východiskové je psl. *chrěнь, ktoré je iste neidoeurópskeho pôvodu (BOSE), sa uvažuje o prevzatí z čuvašského <cheren> (MES1, RČES), zo slovanských jazykov sa šírilo ďalej (lit. krienas a i.; RČES). V poľštine aj slovenčine sa význam tohto výrazu preniesol aj na označené ľudí a ľudských vlastností. SL *chren* „3. pejor. neprimerane (veku) sa správajúci starší muž, hlupák“, v PL vo frazeologizmoch *ktoś zły jak chrzan* pot. „bardzo zdenerwowany, wściekły“, *ktoś, coś jest do chrzanu, do chrzanu tarcia* „ktoś jest niezdolny do niczego, coś jest kiepskie“. Deriváty: adj. *chrenový/chrzanowy*, PL dem. *chrzanik*, vb. *chrzanić* „1. mówić głópstwa; kłamać 2. robić coś złe“, *chrzanić się* „1. psuś się 2. robić coś zbyt długo, bez rezultatu 3. mieszać się, plątać się w czyimś umyśle“, SL *chrenovisko* „miesto, kde rastie chren“.

Z názvov drevín, stromov a kríkov boli z turkických jazykov prevzaté napr. PL *rzewień, lilak, karagana, kulczyba, kitajka*, SL *orgován a tavoloňnik*, v oboch jazykoch napr. *bergamot(a), hurma, saxaul/saksaul, tavolo/a/tawuła*.

V poľštine je aj výraz *kitajka*, ktorý pomenúva druh tkaniny (pozri kap. Textil), ale okrem neho aj „dzewo o białych kwiatach i małych żółtych lub czerwonych owocach, z północno wschodniej Azji, Chin i Japonii, bot. Malus prunifolia“¹⁰⁷ (PSWP). Pôvod výrazu je v turkickom označení pre Čínu *Kitaj*. Tento význam výrazu zachytáva iba PSWP.

Poľské pomenovanie *karagana* (SJP, WSWO aj *katarana*), ktoré má východisko v turk. <karagana>, označuje „ozdobny krzew kolczasty podobny do akacji, rośnie na Syberii, bot. Caragana“. ¹⁰⁸ Z tatárčiny pochádza výraz *kulczyba* „krzew, liana lub drzewo o drobnych, rurkowatych kwiatach, bot. Strychnos“, najznámejším druhom tejto rastliny je *kulczyba wronie oko* (bot. Strychnos nuxvomica). Slovenčina aj poľština prevzali pomenovanie kríka alebo malého stromu *saksaul* (bot. Haloxylon) rastúceho v Strednej Ázii. Bol prevzatý z turkického <säksäül> (z niektorého z východoturkických jazykov) cez ruské <saksaul>. V SL ho zachytáva iba ASCS.

Názvom okrasného kríka s vonnými kvetmi, bot. Syringa je v poľštine *lilak*, v slovenčine mu zodpovedá výraz *orgován*. Výraz *lilak* východiskovo pochádza z arabského alebo perzského <lilak, lailak>, prevzatý bolo z tur. <leylak> cez západoeurópske jazyky (porov. šp. lilac, fr. lilas, nem. Lilak), označovaný aj ako *bez* alebo *bez turecki*. Slovenský výraz *orgován* má tiež východisko v perzštine, prevzatý bol cez turečtinu a maďarčinu. Slovníky zachytávajú aj adj. *orgovánový* „1. týkajúci sa kríka 2. fialový“.

¹⁰⁷ Druh jablone.

¹⁰⁸ V SL nie je názov tejto rastliny zachytený slovníkmi, ale na internete sa pomenovanie *karagana* objavuje aj v SL.

V poľštine a slovenčine sa objavuje názov kríka *tavoľ'a/tawuľa*, ktorý ale v daných jazykoch neoznačuje rovnaký krík. V slovenčine výraz *tavoľ'a* označuje „ozdobný amer. a ázij. opadavý ker rodu *Physocarpus* s metlinami drobných bielych kvetov, dekoratívnymi červenými plodmi, bot. *tavoľ'a kalinolistá*, *Physocarpus opulifolius*“ (PL *pečcherznica kalinolistna*). V poľštine *tawuľa* označuje „krzew o drobnych kwiatach z rodziny różowatych, bot. *Spiraea*“ a objavuje sa v mnohých poddruhoch, napr. *tawuľa japońska* (bot. *S. japonica*), *tawuľa ostrolistna* (bot. *S. arguta*), *tawuľa ożankolistna* (bot. *S. chamaedrifilia*), *tawuľa średnia* (bot. *S. media*) a i., aj v tvare *tawolec*. V slovenčine je táto rastlina (*Spiraea*) pomenovaná *tavoľ'ník*, v obmenách *tavoľ'ník brestolistý* (*Spiraea ulmifolia*), *tavoľ'ník prostredný* (*Spiraea media*), *tavoľ'ník slivkolistý* (*S. prunifolia*), *tavoľ'ník vláknitý* (*S. filipendula*). Deriváty PL: *tawuľka* „bylina z rodziny skalnicowatych, bot. *tawuľka Arendsa*“, adj. *tawuľowe*. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch, prevzatý bolo zrejme cez rus. alebo ukr. <távolha>. Názov tropického stromu *hurma* (bot. ebenovník rajčiakový/hurma hebanowa, *Diospyros*) je v poľštine aj slovenčine, okrem stromu označuje aj jeho plody. V SL je aj v podobách *churma*, aj *hurmakaki*, *hurmikaki* (všetky ASCS, VSCS), pri ktorých VSCS uvádza pôvod zo zloženia perz.-tur.-alb. a jap. výrazu (v podobách *hurma*, *churma* má základ v perz. <chroma> „datľ'a“) s tureckým a ruským prostredníctvom. V poľštine je k nemu homonymum *hurma* „dav“ (tiež turkického pôvodu; pozri vyššie kap. Pomenovania skupín osôb).

V turkických jazykoch má pôvod pomenovanie stromu *bergamot(a)/bergamota*. Východisko výrazu je v turk. <bergamodi> „begovská panská hruška“ (MES1), prevzatý bol cez tal. <bergamotta>. V poľštine sa pomenovanie vyskytuje v podobe *bergamota* a označuje „1. dzewo cytrusowe, pokrewne pomarańczy, bot. *Citrus bergamia* 2. odmiana gruszy, też owoc tej gruszy“, deriváty: dem. *bergamotka*, adj. *bergamotowy* V slovenských slovníkoch sú pomenovania *bergamota*, *bergamotka*, *bergamot* významovo diferencované. SSJ pri hesle *bergamota*, *bergamotka* uvádza „druh hrušiek“. VSCS pri hesle *bergamot* uvádza bot. „druh citrónovníka s aromatickými plodmi; *citrónovník bergamotový* 2. druh likéru z čerstvej citrónovej kôry“,¹⁰⁹ SSSJ zachytáva *bergamot* ako „1. menší subtropický strom, bot. citrónovník horký bergamotový, *Citrus aurantium bergamia* 2. éterický olej získaný z listov a plodov tohto stromu“ (*bergamot(k)u* ako hrušku už nezachytáva), od neho adj. *bergamotový*.

Východiskom výrazu *badián/badian* je perzské <bādiān> „aníz“, pri ktorého ceste do poľštiny a slovenčiny sa uvažuje o prostredníctvach niekoľkých jazykov. Tento výraz je rozšírený aj v iných európskych jazykoch. Predpokladá sa, že bol prevzatý z fr. <badiane> alebo z turečtiny. Slovníky pri jeho pôvode uvádzajú buď perz. alebo tur. pôvod (perz. SSSJ, VSCS, ASCS, WSWO, PSWP, tur. SWO, SJP). Výraz *badián* označuje (SL, PL) „1. druh tropického stromu alebo kríka; bot. anízovec pravý/badian włościwy, *Illicium verum* 2. plody tohto stromu, obyč. sušené, používané ako korenie,

¹⁰⁹ Na porovnanie uvediem aj heslá v ASCS: heslo *bergamotka* „1. hruška guľovitého tvaru s aromatickou rozplývavou dužinou 2. likér s bergamotovou silicou“, zachytáva aj adj. *bergamotkový*. Heslo *bergamot* bot. „strom rodu *Citrus*, menšieho vzrastu, s čisto bielymi kvetmi a stredne veľkými hruškovitými plodmi, pestovaný hlavne v Taliansku; silne aromatický plod tohto stromu“, aj adj. *bergamotový*. Ukazuje sa rozdiel v zachytení významu „bergamotový likér“ – ASCS ho uvádza pri hesle *bergamotka*, VSCS v hesle *bergamot*.

hviezdicovitý aníz/anyż gwiazdkowy, anyż gwiaździsty“. Od neho adj. *badiánový*, dem. *badiánik/badianek* „plod badianu v hviezdovitého tvaru“, v PL aj s druhým významom daw. „kruche cuasteczko anyżowe w kształcie gwiazdki“. V poľštine sa vyskytuje aj výraz *ajer*, je regionálnym pomenovaním rastliny *Acorus calamus*, PL aj *tatarak zwyczajny*, st. *tatarske zelie* (SL puškvorec obyčajný). Pôvod výrazu je v tureckom <agyr> „puškvorec“, ktorý bol prevzatý prostredníctvom ukr. <ajer> do poľštiny (východiskovo výraz pochádza z gréc. <akoros>), od neho adj. *ajerowy* a *ajerówka* „druh pálenky“. Pôvod poľského výrazu *rzewień* je v perz. <rāwend>, ktoré prešlo cez tur. <rāvānd> a rus. <revěň> alebo z gréc. <rheion> (odkiaľ je aj PL syn. rabarbar a SL rebarbora). Označuje „rošina o dužých lísciacich osadzoných na dlhých, mäsitých, jasnoczerwoných, jadalných ľodygach, inaczej rabarbar, bot. Rheum“.

Turkizmom je poľský a slovenský výraz *tajga*, ktorý označuje „lesnú formáciu s prevahou ihličnatých stromov“, prevzatý bol z jakutčiny (jakut. <tajoga> „prales“) alebo mongolčiny (mong. <tajga> „horský les“) cez ruštinu. VSCS v slovenčine zachytáva aj pomenovanie *tugaj* turkického pôvodu, ktoré označuje „komplex lužných lesov, krovitých spoločenstiev a lúk v riečnych dolinách strednej Ázie“.

Poľské pomenovanie *komysze* pl. (aj *komysz*, *komesz*) pomenúva „1. reg. gęstwina, zarośla, krzaki, sitowie, przy brzegach, na terenach podmokłych 2. legowisko zwierza w gęstwinie“. Pôvod výrazu je v turkických jazykoch (porov. tur. <komiş> „trstina“), prevzatý bol prostredníctvom ukr. <komyś> „sitina“. V starej poľštine existovalo aj *komeszyzna* „trstina“, z ukr. <komyšana>, *komysznik* „bandita kryjúci sa v trstine“ a i., dnešný výraz *komysze* má skôr regionálny charakter. Významovo blízky mu je výraz *czahary* (aj *czahar*, *czahor*) „zarośla na mokradłach“, tiež uvádzaný z kval. regionalny. Východiskovo tento výraz pochádza z perzštiny, prevzatý bol prostredníctvom tureckého <čajer> „lúka“ cez rus. alebo ukr. <čahar>. VSCS zachytáva výraz *kendir* „viacročná rastlina z čeľade zimozeleňovitých (psojed konopovitý), poskytujúca kvalitné lykové vlákna (ruskú jutu)“ s cestou výrazu tur. > rus. Do poľštiny bol prevzatý výraz *kendyr*, ktorý pomenúva vlákno, z rastliny Toiny weneckej (bot. *Apocynum venetum*), z ktorého sa vyrábajú povrazy (PSWP, WSWO). Zdrojom oboch výrazov je turecké <kendir> „konope“.

Z názvov kvetov pochádzajúcich alebo sprostredkovaných turkickými jazykmi sú v poľských a slovenských slovníkoch zachytené *kandik*, *katrán/katran* a *tulipán/tulipan*.

Výraz *kandik* je zachytený slovenskými slovníkmi cudzích slov s pôvodom v turkických jazykoch s ruským prostredníctvom, rovnakú cestu uvádza aj MES1, ktorý uvádza, že výraz bol prevzatý Preslom do češtiny, ktorá ho mohla sprostredkovať slovenčine, z rus. <kandyk> (turk. pôvodu) pre rastlinu rodu *Erythronium* (PL *psiząb liliowy*). ASCS, VSCS uvádzajú, že ide o nízku trvácnu bylinu rodu *Erythronium* (*kandik psí zub* je chránený). Názov rastliny *katrán/katran* má pôvod v ruskom <katran>, ktoré zrejme pochádza z turkických jazykov (MES1). Vo VSCS je *katrán* zachytený s ruským pôvodom ako bot. „rod dvojklíčnolistých jednoročných alebo trvalých rastlín z čeľade kapustovitých“, známy je najmä druh *katrán tatársky* (*Crambe tataria*). V poľských

slovníkoch je výraz *katran* zachytený s ukrajinským pôvodom ako „roślina oleista o wysokiej, rozgałęzionej łodydze i białych kwiatach zebranych w groniaste kwiatostany, bot. *katran abisyński*, *Crambe asyssinica*“. Východiskom výrazu **tulipán/tulipan** je turecké <tülbend> „turban“, vychádza teda z rovnakého zdroja ako výraz *turban*¹¹⁰ – pomenovanie kvetu je metaforické, na báze podobnosti s turbanom. Pomenovanie bolo prevzaté prostredníctvom západoeurópskych jazykov, cez nem. <Tulipan> z tal. <tulipano>. Lexéma *tulipán/tulipan* okrem pomenovania kvetu, bot. Tulipa, označuje aj „2. chem. špeciálny lievik určený na zasadzovanie téglíkov do odsávačky pri filtrácii“ (VSCS, PSWP)¹¹¹. Deriváty: adj. *tulipánový/tulipanový*, SL dem. *tulipánik*, *tulipánok*, *tulipánovka* bot. „druh huby z čeľade čiaškovitých; *tulipánovka fialová*, *Sarcosphaera coronaria*“ (VSCS) (PL koronica ozdobna). V PL má *tulipán* aj ďalšie významy „3. film. rodzaj niewielkich rozmiarów przenośnego dźwigu operatorskiego zamontowanego na wózku 4. przestępczy – stłuczona butelka trzymana za szyjkę i używana jako narzędzie okaleczeń“; deriváty *tulipanek* „1. dem. mały tulipan 2. bot. gatunek szachownicy dziko rosnącej, *Fritikaria melegris* (SL korunkovka strakatá) 3. tech. rodzaj lampy oświetleniowej z wysięgnikiem przymocowanym do ściany lub mebli“, *tulipanowiec* bot. „drzewo z rodziny magnoliowatych, *Liriodendron*“ (SL ľaliovník), adj. *tulipanowcowy*.

7.10 Pomenovania jedál a nápojov

Do tejto skupiny patria najmä tradičné pokrmy a nápoje Strednej Ázie, ale aj Balkánu, kde sa začali používať vplyvom blízkeho susedstva s Tureckom. Okrem pokrmov tradičnej kuchyne sem patria aj jedlá a nápoje už zdomácnené v poľských a slovenských kuchyniach alebo bežne používané pochutiny ako jogurt alebo klobása, ale aj nové jedlá a nápoje, ktoré do slovnej zásoby slovenčiny a poľštiny práve pribúdajú. Iba niektoré z nich sú zachytené aj v slovníkoch, zachytené je napr. pomenovanie *kebab*, ale *burek*, *bulgur* ešte nie.

V strednej Európe sú známe najmä sladké maškrtky ako *baklava/baklawa*, *chalva/chałwa*, *tatla* a *bakalie*.¹¹² Tradičným sladkým produktom Osmanskej ríše je ***baklava*** – sladké cesto z tenkých plátkov cesta ***jufka*** (z tur. <yufka>¹¹³) plnené orechami a medom, dnes rozšírené do celého sveta. Výraz *baklava* (v PL dvojtvar *baklava* aj *baklawa*) nie je zachytený žiadnym zo slovenských slovníkov, v poľských ho zachytáva PSJP a WSWO, kde sa pri pôvode uvádza tur. <baklawa>, ar. <baqlāwa>. Ďalšou tradičnou cukrovinkou je ***chalva/chałwa***¹¹⁴ „druh sladkej vláknitej masy zo sezamovej, slnečnicovej alebo inej olejnatej múky“. Pôvod výrazu je v ar. <halva>, ktoré prešlo cez tur. <halva>

¹¹⁰ Pozri nižšie v kapitole venovanej pomenovaniu pokrývk hlavy.

¹¹¹ V SSSJ aj pren. expr. „hlúpy človek, hlupák“.

¹¹² Z menej známych, ale typických tureckých maškrtiek by som spomenula *lokum* a *muhallebi*, ktoré majú svoje zastúpenie na internetových stránkach, ale ich rozšírenie nie je také, aby už bolo možné uvažovať o ich preniku do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny, slovníky ich zatiaľ nezachytávajú. Výraz *lokum* pomenúva cukríky rozšírené najmä v Turecku a na Balkánskom polostrove, ide o mäkké želatínové cukríky posypané práškovým cukrom najčastejšie s ružovou, mentolovou alebo citrónovou príchuťou. *Muhallebi* je druh tureckého dezertu, pudingu zo škrobovej, kukuričnej, ryžovej múky alebo ryže aromatizovanej citrónom, pomarančom alebo ružovou vodou.

¹¹³ Tento výraz nie je zachytený v žiadnom zo slovníkov, no objavuje sa na internetových stránkach pojednávajúcich o *baklave* a *bureku*, jedlách z nej pripravených.

¹¹⁴ Objavuje sa aj v podobe *halva*, ktorú ale slovníky nezachytávajú, v PL iba SHTJP *halwa* s tým istým významom.

(WSWO uvádza cez rus. alebo ukr. <chalva>).¹¹⁵ V slovenčine tento výraz zachytávajú iba slovníky cudzích slov, v poľštine je v slovníkoch oveľa frekventovanejší (zachytávajú ho takmer všetky uvedené zdrojové slovníky).

V poľštine sa vyskytuje aj výraz *bakalie* (pl., nemá tvar sg.), ktorým sa označuje južné sušené ovocie (figy, mandle, hrozienka, datle) a orechy. Tento výraz pôvodne (v 18. stor.) označoval zahraničné ovocie a koloniálne zbožie. Pochádza z tur. <bakkaliye> (to isté), od <bakkal> „kupec predávajúci potraviny“, a to z arabčiny, je možné, že bol sprostredkovaný ukr. <bakalija> (sg.). Od neho adj. *bakaliowy*. Aj výraz *tatla* definovaný poľskými slovníkmi ako „rodzaj wschodniego słodkiego przysmaku, deser“, pochádza z turečtiny, tur. <tatly> „sladký“. Zachytené výkladovými slovníkmi a SWO, WSWO.

Z pokrmov uvediem vzorku zo slovníkov, čiastočne aj z internetu, ale nenazdávam sa, že by to bol úplný prehľad jedál prevzatých z tureckej (turkickej) a vlastne celobalkánskej kuchyne. Medzi tradičné pokrmy prevzaté z tejto oblasti alebo oblasti strednej Ázie patria: *pilaf/pilaw*, *šašlik/szaszłyk*, *džuvec*, *bograč/bogracz*, *burek*, *čuburek*, *čevapčiči*, *kebab*, *čorba/czorba*, *čufly* a i. Nie všetky pomenovania uvedených pokrmov sú v oboch jazykoch.

Do poľštiny a slovenčiny bol prevzatý názov jedla, SL *pilav* aj *pilaf*, PL *pilaw*, ktoré je rozšírené na Blízkom Východe a Balkánskom polostrove. Je to jedlo z dusenej ryže so zeleninou, koreninami a baraním mäsom. Výraz pochádza z tur. <pilav> (a to pravdepodobne z perz. <pilāv>).¹¹⁶ Podobným typom jedla je *džuvec* (zachytený iba v slovenčine) – baranie alebo bravčové mäso dusené z ryžou, zeleninou a koreninami; výraz pôvodne pochádza z tur. <güvec> „hlinený pekáč“, do slovenčiny prešlo srbským a chorvátskym prostredníctvom.

V súčasnej dobe je veľmi rozšírené jedlo *kebab*, ktoré v posledných rokoch získalo veľkú popularitu najmä v rýchlom občerstvení. *Kebab* sú kúsky pečeného mäsa na ražni (pôvodne na pahrebe z borovicových šišiek) podávané rôznymi spôsobmi, napr. v chlebe pita so zeleninou alebo s ryžou. Výraz *kebab* pochádza z tur. <(döner) kebab> od osm.-tur. <kebab> „pečienka“. O postupnom udomáchnovaní výrazu v slovenčine aj poľštine svedčí jeho zastúpenie v slovníkoch, okrem slovníkov cudzích slov ho zachytáva PSJP, PSWP v poľštine a SSSJ v slovenčine, kým žiaden zo starších slovníkov (spred 90. rokov) ho nezachytáva. S výrazom *kebab* etymologicky súvisí aj názov jedla *čevapčiči*, tieto opečené šišky z mletého mäsa sú ďalším tradičným balkánskym jedlom. Výraz *čevapčiči* pochádza zo srbského a chorvátskeho <čevapčić>, to, ako uvádza RČES, je dem. od <čevap> pochádzajúceho z tur. <kebab>, ktoré bolo prevzaté z ar. <kabāb> „pečený“.¹¹⁷ Pokrmom zloženým z kúskov mäsa, húb, slaniny, zeleniny a i. je *šašlik/szaszłyk* (SL aj *šašłyk*), ktorý sa pečie na ražni na kovových špízoch. Tento výraz pochádza z tureckého <şişlik> (od şiş „ražeň“) a pravdepodobne sa cez

¹¹⁵ VSCS uvádza bulharský pôvod.

¹¹⁶ Perzský pôvod zo zdrojov uvádzajú ASCS, VSCS, RČES, čiže české a slovenské slovníky, v poľských je uvádzaný iba turecký (turkický) pôvod.

¹¹⁷ Zaujímavé je, že arabský pôvod je v slovníkoch zachytený iba pri výraze *čevapčiči* a nie aj pri *kebab*, hoci oba výrazy zachytáva ASCS – *kebab* s pôvodom <tur>, *čevapčiči* s pôvodom <srb, chorv < tur < arab>. Pri *čevapčiči* zachytáva arabský pôvod aj SSSJ (druhý diel slovníka ešte nie je dokončený, neviem ako tam bude slovo *kebab* etymologicky spracované).

krymskú tatárčinu dostal do ruštiny, stadiaľ sa slovo rozšírilo do Európy. Od neho adj. *šašlikový*, *šašlykový/szaszlykowy*, PL aj sbst. *szaszlykarnia* „placówka gastronomiczna, w której przyrządzano szaszlyki“ a *szaszlykarz* „sprzedawca, przyrządca szaszlyków“ (PSWP).

Iba v slovenčine je zachytené ďalšie jedlo balkánskej proveniencie *čufy*, tento výraz pochádza z tur. <köfte> a to z perz. <küfte> (od kü ften „zomlieť, roztláčať“), prevzatý bol zrejme srbským alebo chorvátskym prostredníctvom. *Čufy* sú korenené jedlo pripravené zo zomletého mäsa podávaného v opekaných šúľkoch s paradajkovou omáčkou. Typickým tureckým jedlom, ktoré pomaly preniká aj do krajín strednej Európy, je *burek*. Tento výraz ešte nezachytáva žiaden zo slovníkov, ale na internete (v poľských aj slovenských vyhľadávačoch) je pomerne živé. Objavuje sa najčastejšie v podobe *burek*, ale žije aj v tur. podobe *börek*; podľa internetových zdrojov¹¹⁸ pochádza od koreňa slova bur- „skrútiť“. Toto slané pečivo, pirôžok sa skladá z cesta *jufky* (ako *baklava*) a plnky z mäsa, syra a zeleniny (napr. špenátu).¹¹⁹ V slovenčine sa objavuje aj výraz *čuburek*, zachytený vo VSCS s otáznikom pri pôvode, vo význame „vyprázaný pirôžok s plnkou z hovädzieho a bravčového mäsa (na Kaukaze a Kryme)“, ktoré by mohlo, vzhľadom na podobnosť formy (ču – burek) ako aj sémantickú blízkosť, byť derivátom výrazu *burek*. V slovenčine už úplne zdomácnený výraz *lokša* „osúch zo zemiakového cesta“, v SSJ aj kraj. „druh jedla z pokrájaného navlhčeného koláče“, má pôvod v turečtine a tam asi z perzštiny (MES1 z osm. <lakše>, MES2 z osm. <lakče> a to z perz. <lakče, lakše>), ktoré bolo prevzaté asi prostredníctvom ukrajinčiny (maďarské *laksa* asi z ukr. alebo SL), od neho adj. *lokšový*.

V slovenských slovníkoch je zachytený výraz *čorba*, v internetových zdrojoch aj PL *czorba*¹²⁰ „druh polievky zo zeleniny, húb, rýb, hydínového a bravčového mäsa a fazule“, na tureckom pôvode tohto výrazu sa zhodujú SSSJ, VSCS a ASCS, ktoré ho zachytávajú. Poľské slovníky uvádzajú výraz *bogracz* vo význame „węgierska zupa gulaszowa“. Pomenovanie *bogracz* slovenské slovníky nezachytávajú, ale na internete je v nevelkom počte zastúpený (aj v maď. podobe *bogrács*). Pri pôvode uvádza WSWO „węg. zupa; kociołek do jej przyrządzenia; prawdopodobnie z tur. lub z serb.-chorw.“, čiže je možný jeho turecký pôvod. Cez gréčtinu (τζατζίκι) z tureckého <cacik> bol prevzatý do poľštiny a slovenčiny výraz *tzatziky* (PL aj SL, tiež aj *dzadziki*, *caciki*, PL aj *tzatzyki*, SL aj *tsatsiki*) „omáčka z jogurtu, uhoriek, tvarohu a cesnaku“.

Tureckého pôvodu je aj pomenovanie *kaviár/kawior* „solené ikry jeseterovitých a lososovitých rýb, považované za pochúťku“. Toto európske slovo pochádza z tur. <havyar>,¹²¹ ktoré cestou cez grécke <chaviar> alebo tal. <caviario, caviale> prešlo do ostatných európskych jazykoch, z ktorých bolo prevzaté do poľštiny a slovenčiny. Tento europeizmus, známy už v neskorom stredoveku, má v jednotlivých jazykoch podobnú formu fr. *caviar*, nem. *Kaviar*, angl. *caviare* atď., ktoré sú blízke

¹¹⁸ Odkazujúcich sa na „Tietze, Türkisches etymologisches Wörterbuch, Band I, Ankara/Wien“.

¹¹⁹ V poľštine sa v podobe *burek* stáva homonymom k domácomu *burek* „1. pot. nierasowa pies 2. pogard. o człowieku pochodzącym ze wsi“.

¹²⁰ V poľských slovníkoch som výraz *czorba* našla iba v SHTJP s významami „1. zupa, strawa cesarska dla janczarów“ s dokladmi z 17. a 18. stor. „2. zupa z baraniny“ s dokladmi z 19. stor.

¹²¹ Pri tomto výraze inú etymológiu podáva iba ASCS <t < tur < irán>. Všetky etymologické slovníky, ktoré zachytávajú tento výraz (ESJP, BSE, RČES, SLSE), udávajú iba turecký pôvod.

slovenskej podobe slova, v poľštine bola podoba *kawiar* do pol. 18. stor. Deriváty sú adj. *kaviárový/kawiorowy* a PL dem. *kawiorek* (PSWP), na webe žije SL dem. *kaviárik*. V slovenčine má výraz *kaviár* aj druhý význam text. „vzor vlnenej tkaniny so svetlými bodkami na tmavom podklade, používaný na obleky“ (zachytený SSSJ, VSCS, ASCS).

Podľa jednej z možných etymológií je turkického pôvodu aj pomenovanie *klobása/kielbasa*, ktoré ale tiež môže byť domáceho alebo iného pôvodu, jeho etymológia nie je istá a v slovníkoch sa diferencuje. SLSE¹²² uvádza ako najpravdepodobnejší turkický pôvod (výraz by pôvodne vychádzal z turk. <külbasty> „pečienka z ražňa“ (od kül „popol“), na to, že ide o prevzatý výraz, môžu poukazovať aj formálne rozdiely v rôznych slovanských jazykoch (RČES to ale nepovažuje za dostatočný dôvod). Pomenovanie je vo všetkých slovanských jazykoch (aj s rozličnými sémantickými posunmi) v rozličných podobách, na základe ktorých boli zrekonštruované pratyváry *klbasa, *kolbasa, *klobasa, *кѡlbasa a i.,¹²³ ale ani v praslovančine by nebol jeho pôvod jasný. Ako kulinársky termín mohlo pomenovanie cestovať z jazyka do jazyka.¹²⁴ V poľštine pochádza jeho najstarší doklad z 15. storočia. V slovenčine má výraz aj prenesený význam hovor. „stopy po úderoch na tele“. Od neho adj. *klobásový/kielbasiany*. V PL adjektívum vystupuje v spojení *jad kielbasiany* „Clostridium botulimum, med. *choroba kielbasiana* – botulizm“. Ďalšie deriváty sú dem. *klobáska/kielbaska*, adj. *klobáskový/kielbaskowy*, PL aug. *kielbacha*, vb. *kielbasić się* pot. „komplikovať sa, gmatovať sa 2. psuť sa lub pogarszać się“, *kielbaśnica* daw. „1. osłonka z celofanu, papieru itp. lub jelito zwierzęcie do napychania mięsem, na kielbasy 2. przyrząd służący do wyrabiania kielbas“. V PL pomenovanie vystupuje aj vo frazeológii: *nie dla psa kielbasa* „to nie dla ciebie, nie zasługujesz na to“, daw. *jeszcze się tobie kielbasą golić* „o człowieku młodym bez zarostu“, *kielbasa z ogrodu, rosyjska kielbasa przestępczy* „cebula“, *żydowska kielbasa przestępczy* „zosnek“, *kielbasa z oczami* przestępczy „śledzie“, *kielbasa wyborcza* „obietnice składane przez kandydatów stających do wyborów od r. 1997, także gatunek kielbasy sprzedawany w sklepach“.

Turcizmom je výraz *jogurt* „zakvasený a zahustený výrobok z pasterizovaného mlieka“. Tento výraz, rozšírený do väčšiny európskych jazykov, má pôvod v tur. <yoğurt> (to isté), ktorý vznikol od vb. *yoğurmak* „hniest“, do jazykov strednej Európy prešiel cez nemčinu, francúzštinu alebo angličtinu. Pomenovanie *jogurt*, ktoré patrí medzi prevzaté výrazy 20. storočia, rýchlo zdomácnelo, o čom svedčia aj deriváty zachytené v slovníkoch, adj. *jogurtový/jogurtowy*, SL aj sbst. *jogurtovač* „zariadenie na výrobu jogurtu v domácnosti“, *jogurtáreň* „továreň na jogurty“, na internete môžeme stretnúť aj SL, PL dem. *jogurtik/jogurtek*.

Z pomenovaní mliečnych produktov boli z turkických jazykov prevzaté aj ďalšie názvy potravín a nápojov. Medzi menej exotické a zdomácnené (prevzaté do väčšiny európskych jazykov) patrí pomenovanie *kefir/kefir* „kyslomliečny výrobok skvasený určitými zmesovými kultúrami baktérií

¹²² Z výkladových slovníkov ho zachytáva PSWP „može z tur. külbasty“.

¹²³ BOSE uvádza (opakuje podľa BSE) „jeśli pierwotna jest prapostać kłbasa, to może od psł. dial. *kłbъ – coś wypukłego, napychanego, ale niezbyt jasna budowa (przyp. *-osa)“.

¹²⁴ Ako ďalšie teórie, ktoré reprodukuje, ale zároveň odmieta, SLSE uvádza, že výraz pochádza z hebr. <kol-bāšār> „mäso rôzneho druhu“ alebo fr. <calebasse> „tekvica“, a tiež domáci pôvod považuje za menej pravdepodobný.

mliečného kvasenia“, ktoré sa pôvodne vzťahovalo iba k podobne skvasenému kobyliemu mlieku (pôvodne nápoj elity, huby na jeho prípravu sa uchovávali ako kmeňové bohatstvo). Pôvod tohto výrazu sa lokalizuje do kaukazskej oblasti, vo väčšine prameňov sa uvádza, že presný zdroj je neznámy, ale niektoré slovníky ho lokalizujú do turečtiny (VSCS, PSWP, SJP). Výraz bol pravdepodobne prevzatý prostredníctvom niektorého z východoslovanských jazykov, ktoré ho prevzali z niektorého jazyka kaukazskej oblasti. Adjektívny derivát *kefirový/kefirowy* žije aj v spojení *kefirová huba/grzybek kefirowy, grzybki kefirowe, tibetská kefirová huba/ tybetańskie grzybki kefirowe (tibetská huba/grzybek tybetański)* a *kefirowé zrná/ziarna kefirowe*, všetky tieto pomenovania označujú skupinu mikroorganizmov veľkosti 0,3 až 2 cm pripomínajúcich tvarom varenú ryžu alebo karfiol, ktoré slúžia na fermentáciu mlieka, na výrobu kefiru. Iným typom nápoja z kvaseného kobyliého mlieka používaného v strednej Ázii je **kumys** (PL aj *kumysz*). Pomenovanie *kumys* pochádza z turk. <kumyz> (porov. tur. kumyz, ujugur. kymys), od vb. kymmak „triast“ (ESJP). Slovo bolo prevzaté prostredníctvom ruského <kumys>. Adj. *kumysowy/kumyszowy* zachytávajú iba poľské slovníky.

Pomenovanie tureckého jogurtového nápoja **ajran** je zachytené iba v poľských slovníkoch (PSJP, WSWO) ako „turecki napój ze słonego jogurtu, lodu i wody“. Výraz pochádza z tur. <ayran>, je to osviežujúci jogurtový nápoj, ktorý sa pije najmä za horúcich letných dní, v slovenčine sa objavuje na internete v podobe *ayran*. Z turečtiny pochádza aj výraz **kajmak**, v SL vyložené ako „navrstvené presolené kože z prevareného ovčieho alebo kravského mlieka nahradzujúceho na Balkáne maslo, srbská špecialita“ (ASCS, VSCS, SSSJ), v PL „1. masa sporządzana z mleka lub śmietany, cukru i masła z dodatkiem wanilii, czekolady, kawy lub karamelu 2. wypitek obłany lub przełożony taką masą 3. owczy ser produkowany w Serbii“ (PSWP). Pôvod oboch výrazoch je zrejme v tur. <kaymak> „smotana“, poľské slovníky pri pôvode slova uvádzajú ruské prostredníctvo, slovenské iba turecký pôvod. Sémanticky sa oba výrazy v poľštine a slovenčine rozchádzajú, podobnosť s významom zachyteným v SL možno vidieť iba pri 3. poľskom význame. Derivátom v PL je adj. *kajmakowy*.

Do nápojov balkánskej proveniencie patria¹²⁵ **boza** (PL aj *buza*) „osviežujúci nápoj z kvasenej pšenice, prosa alebo ovsu, ochutený škoricou a zázvorom“, pomenovanie má v poľštine aj druhý význam reg. „coś ruzgowatego, najczęściej gęsta zupa o nieokreślonym składzie i smaku“. Tento výraz pochádza z tureckého <boza>.

Z turečtiny (cez jsl. jazyky) boli prevzaté dva výrazy pomenúvajúce pálenky z hroznových výliskov alebo z kôstkovíc, ktoré sa pijú riedené vodou, čo spôsobuje, že priezračná tekutina nadobudne mliečnobielu farbu, *rakija* a *raki*. Etymologicky obidva výrazy vychádzajú z tur. <rakı>, a to z ar. <araq>, výraz **raki** bol prevzatý z turečtiny, výraz **rakija** z južnoslovanských jazykov. Zo sémantického hľadiska je medzi nimi rozdiel, *raki* je „turecká pálenka zo sfermentovaných hrozienok“,¹²⁶ *rakija* „balkánska pálenka“. Od neho SL adj. *rakijový*, PL *rakijowy* iba na internete.

¹²⁵ V slovenčine je tento výraz doložený iba v ASCS.

¹²⁶ Slovenčine výraz *raki* zachytáva iba VSCS, ktorý *raki* a *rakija* diferencuje pôvodom, *raki* podáva s pôvodom <orient.> a *rakija* <tur.>, čím sa líši od ASCS, ktorý pri *rakija* podáva pôvod <tur < arab>, a od poľských slovníkov, ktoré pri *raki* podávajú pôvod <tur.> alebo <tur. < arab.> a pri *rakija* <serb.-chorw.> alebo <południowosłowiański z tur.>. V poľštine je výraz

V poľštine existuje aj homonymný tvar *raki* (asi domáceho pôvodu) „1. wiersz palindrom 2. ramki z metalowymi kolcami przymocowywane do butów, ułatwiające poruszanie się po stromych zboczach pokrytych śniegiem i lodem 3. pl. rak“.

Do poľštiny a slovenčiny bolo prevzaté slovo *šerbet/sorbet*, *serbet* (PL staršie *szerbet*), ide o sladký, osviežujúci orientálny nápoj z ovocia a cukru, aj s alkoholom. Výraz pochádza z arabčiny a do poľštiny a slovenčiny bol prevzatý cez turečtinu, možno aj prostredníctvom západoeurópskych jazykov. Pretože tento výraz nezachytávajú etymologické slovníky, vychádzam z etymológie podanej vo WSWO, kde sa uvádza fr., z tal. < sorbetto >, z osm. < serbet > „ovocný nápoj“, z ar. < sarab > „nápoj“; SWO uvádza osm.-tur. < szerbet >, z ar. < szariba > „pit“, ASCS < tur < arab > a VSCS < arab > – v pôvode slova sa teda zhodujú, len poľské slovníky nepodávajú úplne zhodne zdrojové slovo. Derivátom je adj. *šerbetový/sorbetowy*. Podobným nápojom, ktorého pomenovanie je zachytené iba v historickej poľštine, je *ciurba*, ktorú uvádza BSE ako výraz prevzatý v 17. storočí (z tohto obdobia pochádzajú aj záznamy výrazov *sorbet* SL, *sorbet*, *szerbet* PL) z tur. < çorba >, a to z ar. < sorbet >. V slovenčine HSSJ zachytáva výraz *borožufa*, prevzatý z turečtiny cez maďarčinu ako „nápoj z vareného vína, žltka, cukru a smotany“. V staršej poľštine sa vyskytoval aj výraz *masłok* „turecki napój narkotyczny z wywarów roślinnych“, ktorý pochádza z tur. < maslak, maslyk >, a to z arabčiny. V súčasnej poľštine nie je živý, o čom svedčia aj doklady z SHTJP, BSE a ESJP, ktoré ho datujú medzi 16. – 17. storočie.

Ďalším pomenovaním, ktoré sa vzhľadom na turecké prostredníctvo radí medzi turkizmy, je *káva/kawa*. Nápoj sa rozšíril do Európy v čase tureckých vojen prostredníctvom Turkov a Arménov. Etymologické slovníky (ESJP, SLSE)¹²⁷ uvádzajú „osm. kahve, arab. qahwa, od kraju Etiopskeho (Kaffa), gdzie rośnie, wcześniej pol. *kafa* (2. p. XVII w.)“,¹²⁸ -f- je podľa tohto zdroja pôvodne pod vplyvom arménčiny, -v- pod tureckým vplyvom. Tvar slova s -f- *kafe* (aj najnovšie *café* „kaviareň“ alebo botanický názov *Coffea*) bolo prevzaté neskoršie zo západoeurópskych jazykov (porov. nem. Kaffee, fr. café z tal. caffè). O úplnom zdomácnení týchto výrazov v SL a PL svedčí množstvo derivátov, z ktorých spomeniem iba niektoré: v SL od *káva* – *kávička*, *kávový* (aj vo význame farby), *kávovo*, *kávičkár* hovor. „kto rád a často pije čiernu kávu“, *kaviareň*, *kaviarnička*, *kaviarenský*, v spojení *kaviarenský povaľač* pejor. „zaháľač“, *kávovník*, *kávovina* „melta“ a i.; z šp. *kafeteria* „kaviareň, bufet“; z fr. *café* – *café* „kaviareň“, od značky Nescafé – *nescafé*, *neska* hovor. „označenie pre všetky typy instantnej kávy“; od *kofeín*¹²⁹ – *kofeínový*, *kofeínista* „kto chorobne užíva drogy s kofeínom“, *kofeinizmus*, *kofeínistický* a i.¹³⁰; PL od *kawa* – *kawka*,¹³¹ *kawunia*, *kawusia*, *kawcia*, *kawowy*, *kawiarnia*, *kawiarenka*, *kawiarniany*, *kawiarniowy*, *kawowiec* „drzewo lub krzew, z którego

---

raki v slovníkoch frekventovanejší ako v slovenčine, zachytáva ho PSJP, PSWP, WSWO. Výraz *rakija* je zachytený takmer všetkými slovníkmi, s ktorými som pracovala.

¹²⁷ Podobne aj BSE, MES1, MES2, RČES.

¹²⁸ Pôvodný tvar s -f- bol v staršej češtine, poľštine a slovenčine neskoršie nahradený tvarom s -v-, ktoré znelo slovanskejšie (RČES, MES1). Výraz *káva* bol v strednej Európe najskôr doložený v čes. z r. 1669, v HSSJ je najstarší doklad z r. SL 1689, v PL od 18. storočia.

¹²⁹ Chem. alkaloid nachádzajúci sa v mnohých rastlinách, najmä v kávových zrnách a čajových listoch, nazvaný r. 1821 nem. objaviteľom Rungom – Caffein, na prelome storočia potom zmenený podľa angl. vzoru na coffein (RČES).

¹³⁰ V HSSJ aj *kafésider* (cez nem.) „predavač kávy, kavárnik“, *kavéhaus* (cez nem.) „kaviareň“ a *kafésálka* „hrnček na kávu“.

¹³¹ Jeho homonymným tvarom je v PL *kawka* „druh vtáka“.

nasion robi się kawę“, *kawiarka* „kobieta zajmująca się etatowo parzeniem kawy“, *kawiarz*, *kawiara*, *kawiarka*, *kawosz*, *kawoszka* „osoba lubiąca kawę i pijąca ją często“, *kawsko* pot. „żartobliwie albo z niechęcią o kawie, często źle przyrządzonej, bardzo słabej itp.“; od *kafe* – *kafejka* „mała kawiaren“, *kafeja*, *kafejkarz* „właściciel kafejki“; z fr. *café* – *café*, *cafeteria*, *kafateria*; *kofein*, *kofeizm*.¹³²

V polštine sa vyskytuje aj výraz *pasturma*, *pastrami*, v stPL aj *bastramy*, zo 17. storočia. Výraz označuje údeninu z ľavieho mäsa alebo sušenú baraninu, novšie aj údeninu z hovädzieho mäsa. Zdrojom týchto výrazov je tur. <basterma, pasterma> (to isté), novšie výrazy *pasturma*, *pastrami* prešli do poľštiny asi cez taliančinu. Turkizmom je aj výraz *kurdiuk*¹³³ „złogi tłuszczowe gromadzące się u nasady ogona i na zadzie owiec niektórych ras azjatyckich, zużywane przez zwierzę w okresach głodu, przysmak potrawowy“, ktoré pochádza z turk. <quyruy> „chvost“, do poľštiny prešlo cez rus. <kurdiúk>. PL slovníky zachytávajú aj adj. *kurdiuczny*.

Výraz *orkisz*, staršie *jarkisz* (bot. *Triticum Spelta*; SL špalda) pomenúva druh hrubého zrna jačmeňa alebo pšenice. Pravdepodobne pochádza z turk. <ukrusz> „divoký jačmeň“, prevzatý bol priamo z niektorého z turkických jazykov alebo cez ukrajinčinu. Výraz *jarkisz* vznikol zo spojenia výrazov *jary okrisz* „mladé žito, pšenica atď“ (SL *jarka*), v PL od 16. do 18. stor., od neho adj. *orkiszowy*. V súčasnosti preniká do slovnej zásoby poľštiny aj slovenčiny výraz *bulgur*, kulinársky termín označujúci tzv. pšeničnú lámanku (druh predvarenej nadvrenej celozrnnnej pšenice), rozšírený do svetových jazykov z tur. <bulgur>, z ar. <búrġul> a to z perz. <barġul>.¹³⁴

7.11 Textil a oblečenie

Do tejto kapitoly som začlenila pomenovania rozličných druhov tkanín, dekoračných materiálov, kožušín, nití a štýlov vyšívania, odevov, obuvi a i. Vo väčšine ide o staršie prevzatia, ktorých používanie kontinuuje aj v súčasnej slovnej zásobe poľštiny a slovenčiny. Okrem zdomácnenej historickej alebo súčasnej lexiky početnú skupinu prevzatí tvoria výrazy pomenújúce orientálne alebo moslimské typy odevov, ktoré v slovnej zásobe SL a PL predstavujú skôr vrstvu cudzích slov – aj keď sú zachytené vo viacerých slovníkoch, ich podoba a zriedkavosť derivácie ukazujú na ich slabú adaptovanosť.

Pri preberaní pomenovaní tkanín a kožušín bola pre stredoeurópske jazyky turečtina často (ale nie vždy) iba sprostredkujúcim jazykom, pôvod týchto výrazov býva v arabčine, perzštine (aj iných jazykoch) alebo vznikli od miestnych názvov geograficky alebo jazykovo spätých s turkickými krajinami a jazykmi. Názvami tohto typu sú napr. *kamluk/kałmuk* „hrubá bavlnená tkanina na prikrývky, kabáty ap.“ od Kalmykov/Kalmukov (pozri vyššie – kap. Etnonymá); *bagária* (SL) „juchta“ od mena Bulharov (pozri vyššie – kap. Etnonymá); *angora* od mesta Angora (Ankara, pozri nižšie); *karakul/karakuł* od mesta Karaköl (pozri nižšie); *kitajka* od Kitaj „Čína“ (pozri nižšie).

¹³² V hist. rovine jazyka aj *kaffehauz* (z nem.) „kaviaren“.

¹³³ Výraz *kurdiuk* je zachytený vo viacerých poľských slovníkoch (WSWO, USJP, PSJP, SWO, SJP).

¹³⁴ Zdroj <http://en.wiktionary.org/wiki/bulgur> (2.6.2010).

Pomenovanie *atlas/atlas*¹³⁵ vo význame „hodvábná alebo bavlnená tkanina s hladkým lesklým povrchom“, pochádza z ar. <atlas> „hladký“, ktoré bolo prevzaté prostredníctvom tur. <atlas>. V staršej poľštine sa objavoval aj v podobe *atlasz*, v PL od 14. storočia, v SL od 16. storočia. Od neho SL adj. *atlasový*, aj pren. „lesklý ako atlas“, adv. *atlasovo* „ľahko a lesklo ako povrch látky“, *atlaska* „1. potrav. plnené cukrovinky z kanditovej hmoty 2. text. stuha tkaná alebo pletená atlasovou väzbou“, v PL *atlasowy*, *atlasowo*, *atlasiek* „1. gatunek nici bawełnianych używanych do haftu 2. haft wypukły“ (PSWP), *atlasowy*,¹³⁶ aj frazéma *szkoda czasu i atlasu* vo význame „nie oplaca się“. Z arabčiny pochádza aj výraz *bagázia/bagazja*. Tento výraz v slovenčine zachytáva iba HSSJ ako „druh farebného plátna“, prevzatý z turečtiny cez maďarčinu. V poľštine je zachytený aj súčasnými slovníkmi PWSP, SWO ako „wzorzysta, drukowana tkanina bawełniana lub jedwabna, sprowadza do Polski w XVI w. ze Wschodu, następnie z Francji“, pôvod sa vidí v arabčine, turecké prostredníctvo uvádzajú BSE a SHTJP (tam „zwana też płótnem tureckim“), zachytený je aj adj. derivát *bagazyjowy*. Pomenovaním podobného typu tkaniny je v slovenskej slovnej zásobe zachytený (HSSJ, SSJ, VSCS, SSSJ) *baršún* zastar. „tkanina s lesklým hustým vlasom, zamat“, pri ktorom až na SSSJ všetky slovníky uvádzajú pôvod v maďarčine. SSSJ uvádza iránsky pôvod s tureckým a maďarským prostredníctvom, zachytáva aj adj. *baršúnový*. Druh hodvábanej tkaniny bola aj *kamuka/kamcha*, tento výraz bol zrejme prostredníctvom maď. <kamuka> prevzatý z turečtiny (BSE uvádza tur. <kamka, kemcha>), tam asi z perzštiny alebo z čínštiny. Pomenovanie bolo používané do 19. storočia, nezachytáva ho žiadny zo súčasných slovníkov. Ďalším typom hodvábanej tkaniny je *taft/tafta*. Hoci väčšina zdrojov uvádza pôvod výrazu z perz. cez fr., tal., je zachytený v SHTJP, preto ho začleňujem do spracovanej lexiky tejto práce. Jeho východiskom je perzské <tāftā> „tkanina“, prvé záznamy v PL sú zo 14. storočia. Skôr sa objavoval aj v slovenčine v podobách *tafata* (tal. taffeta), *tafat*. Slovenské *taft* asi z nem. <Taft>, PL *tafta* asi z tal. <taffeta>. Zachytený je aj adj. *taftový/taftowy*. Výraz *kitajka* (PL) bol prevzatý prostredníctvom ruštiny, tento výraz vznikol podľa turkického mena krajiny *Kitaj* „Čína“, skadiaľ bola táto tkanina exportovaná. Tento výraz, zachytený väčšinou PL slovníkov označuje „gładka, cienka tkanina jedwabna albo bawełniana“, PSWP aj „2. daw. laska nabijana krzemieniami 3. dzewo o białych kwiatach i małych żółtych lub czerwonych owocach, bot. Malus prunifolia“ (PSWP; SL jabloň slivkolistá). Poľské slovníky zachytávajú aj výrazy *Kitaj*, *Kitajec* s kvalifikátorom lekcew.¹³⁷ „Chiny, Chińczyk“, tiež adj. *kitajkowy* (od *kitajka*), *kitajski* (od *Kitaj*).

¹³⁵ Pomenovanie sa vyskytuje v niektorých slovanských jazykoch (ukr., čes. a i.) a rumunčine, akou cestou bol výraz prevzatý, nie je úplne jasné. Je možné, že cez nem. <Atlas>. V ostatných európskych jazykoch už nie je živý, napr. vo fr., angl. bol nahradený pomenovaním *satén* (ESJP). V SL a PL fungujú *atlas/atlas* a *satén/satyna* synonymá (pôvod výrazu *satén/satyna* je ar. > fr.).

Pomenovanie *atlas* predstavuje homonymum k ďalším výrazom v oboch jazykoch. V slovenčine je úplným homonymom pomenovanie *atlas* „1. súbor máp, obrazov, schém (podľa mauretánskeho kráľa Atlanta) 2. anat. prvý krčný stavec, na ktorom spočíva lebka, nosič 3. druh motýľa žijúceho v Indii, južnej Ázii, 4. americká kozmická raketa (podľa mýtického obra Atlasa)“ (VSCS). V poľštine sú čiastočné homonymá *atlas* – *atlas*, *atlas* „1. súbor máp, obrazov, schém 2. anat. prvý krčný stavec, na ktorom spočíva lebka, nosič 3. architektonická podpora v tvare mužskej postavy (podľa mýtického obra Atlasa)“ (SWO).

¹³⁶ V stPL boli aj tvary *hatlasowy*, *pólatkasie*, *pólhatlas*, *pólhatlasowy* a i. (SHTJP).

¹³⁷ Lekceważące – neúčtivé.

Vyššie uvedené výrazy sa vo väčšine vyskytujú alebo kedysi vyskytovali aj v ďalších európskych jazykoch a pri ich preberaní zohrala turečtina iba úlohu prostredníka. V ďalšom odseku sa budem venovať názvom tkanín pochádzajúcich už priamo z turkických jazykov. Do PL boli prevzaté názvy hodvábných tkanín, *altembas* a *dyma*, ktorých cesta do poľštiny bola odlišná. Oba výrazy zachytáva väčšina slovníkov, s ktorými som pracovala. Výraz *altembas* „ciężka jedwabna tkanina przetykana złotymi nićmi, złotogłów“ pochádza z tur. <altyn basz>¹³⁸ „zlatá hlava“ (turk. <altyn> „zlatý“) alebo turk. <altyn bez, baz> „zlaté plátno“ (z ar. <bez>). Od neho adj. *altembasowy* (stPL aj *altembaszowy*).¹³⁹ Výraz *dyma* (aj *dymka*)¹⁴⁰ pochádza z tureckého <dimi barchan> (WSWO), pomenúva bavlnenú alebo ľanovú tkaninu, obyč. bielu, v poľštine je od 17. storočia. V staršej slovenčine sú v HSSJ zachytené názvy bielych pláten *buľavas* a *dôč, dôľš*. Druh jemného bieleho plátna *buľavas* sa do slovenčiny dostal cez maď., zo srb., chorv., tam z turečtiny. Výrazy *dôč, dôľš* vo význame „tenké biele bavlnené plátno“, pochádzajúce z turečtiny, zachytáva aj MES1 ako „slc. turecké plátno“.

Ďalšie výrazy pomenávajú vlnu alebo kožu, kožušinu zvierat používanú na výrobu odevov a iných produktov. Výrazy *angora* a *karakul/karakul* slúžia na pomenovanie vlny zvierat a zároveň na pomenovanie zvierat'a, z ktorého táto vlna pochádza. Výraz *angora* označuje priadzu z vlny aj vlnu angorského králik, angorskej kozy používanú na výrobu tkanín, pletenín, plstí, kobercov ap., tiež tkaninu z tejto vlny, v slovenčine aj plyšovú napodobeninu tejto kožušiny. Pomenovanie *angora* vzniklo podľa staršieho mena tureckého hlavného mesta <Angora>, dnes Ankara, do PL a SL prešlo cez fr. <angora>. Adjektívum *angorský/angorski* (tiež *angorový/angorowy*) má aj pren. význam *angorský* „majúci dlhú srst“, typicky vystupuje v spojeniach *angorský zajac, angorský králik/królik angorski* (SL tiež *angorák*, PL *królik angora*), *angorská mačka/kot angorski, kot angora, angorská koza/koza angorska, koza angora* ap., *angorák* môže byť angorský králik aj sveter z tejto vlny. Z angorskej vlny sa vyrába *dyftyk* (aj *tyftyk, dywdyk*), pomenovanie má v PL význam „1. cienka tkanina pochodenia tureckieho, z rôznoobarwnými oranmentami 2. długie jedwabne, haftowane, szarlatowe przykrycie na konia“. Výraz bol do poľštiny prevzatý v 17. storočí z tur. <difitik, tiftik> „angorská koza, jej vlna“ (tam asi z perzštiny). Pomenovanie *karakul/karakul* vzniklo podľa miestneho názvu osady Karaköl v Uzbekistáne, od turk. <kara-köl> „čierne jazero“ (porov. osm. göl „jazero“). V slovenčine je zachytené v SSJ ako zriedkavé vo význame „kožušina karakulskej ovce, perzián“ a v oboch slovníkoch cudzích slov s podrobnejším výkladom „koža alebo kožušina z jahňat'a karakulskej ovce usmrteného pre vzácnu kožušinu“, aj s adj. *karakulský*. V poľštine ho zachytávajú viaceré slovníky. Od neho *karakuly* „futro ze skór jagniąt karakułów“, adj. *karakulowy* a sbst. *karaluch* „šváb“.

Ďalším pomenovaním tohto typu je *juchta/jucht*, ktoré sa rozšírilo do všetkých slovanských jazykov a pomenúva špeciálne upravenú baraniu, hovädziu alebo inú kožu nafarbenú na červeno. Ako zdroj výrazu sa uvádza turk. <ufti, üfti> „mech, kožušinová kapsa“, to z iránskych jazykov (porov.

¹³⁸ Doslovný preklad v poľštine je złotogłów.

¹³⁹ SHTJP zachytáva aj výrazy *burunczuk* „tatárske plátno“ a *japrahly* „druh tkaniny z listovým vzorom“, ktoré sa v iných zdrojových slovníkoch nevyskytujú.

¹⁴⁰ V podobe *dymka* tvorí homonymum k *dymka* „drobna cebulka“.

perz. <džuft> „koža“, av. <yuxta> „záprah“), ktorý bol prevzatý cez nemecké <Jucht, Juchten> z ruského <juchta> (zo strus. jucht, juft). Od neho SL adj. *juchtový/juchtowy*, sbst. *juchtovina* „juchtová koža“, stPL aj *juchtować* „vyrábať juchty“.

Cez turečtinu bol prevzatý pôvodom perzský výraz *safián, satián/safian, saffan* „jemne vypracovaná kozľacia, teľacia, ovčia koža farbená do jemných pestrofarebných odtieňov“. Tento výraz pochádza z perz. <sachtijān> „kozia koža“ (ETČ) alebo perz. <sächtijān> (od <sächt> „mocný“ WSWO,¹⁴¹ SWO), do PL a SL prešiel cez turecké <satian>,¹⁴² asi aj ukrajinským prostredníctvom. Iným výkladom je odvodzovanie tohto výrazu od názvu mesta Safa/Safia v Maroku (VSCS, BSE). Od neho adj. *safiánový/safianowy*. Z tureckého <sagry> bol cez fr. <chagrin> a asi aj tal. <zigrino> prevzatý výraz *šagrén/szagryn*, v SL hovor. aj *šagrín* „teľacia, kozia, ovčia koža s ozdobným hrboľatým povrchom, pôvodne z kože koňa alebo somára“, ktorý je v PL synonymum k *jaszczur* „škóra cieľca, kozia lub owcza, užívaná do výrobu galanterii kaletniczej“; adj. *šagrénový/szagrymowy*. V SL sa pomenovanie vyskytuje aj v spojení *rybí šagrén* (vyrábaný zo žraločej kože).

Na pomenovanie nití a typov vyšívania boli z turkických jazykov prevzaté napr výrazy *pamuk, kofium, japrak*. Výraz *pamuk*, aj *pamuka* (KSSJ zastar.) bol do slovenčiny prevzatý cez maďarčinu z tureckého <pamuk> „bavlna“. *Pamuk* označuje „1. bavlnenú, obyč. farbenú niť 2. zastar. bavlnu“, deriváty v SL sú adj. *pamukový* (aj v spojení *pamukový strom* bot. „bavlník barbadoský, *Gosypium barabdense*“), *pamutkovica, pamutka* (HSSJ).¹⁴³ HSSJ zachytáva aj výraz *kofium* prevzatý z turečtiny, ktorý označuje zlaté a strieborné nite používané na turecké vyšivky. V slovenských slovníkoch cudzích slov je zachytené aj slovo *japrak* „štylizované listy rastlín a stromov ako vzor viazaný zo zelenej, modrej, červenej a oranžovej vlny zdobiaci smyrnianske koberce“, s pôvodom v turkických jazykoch.

7.11.1 Dekoračné tkaniny, koberce

Dekoračné tkaniny a koberce predstavujú jeden z najznámejších vývozných artiklov orientu, z turkických jazykov, najmä z turečtiny bolo prevzatých niekoľko výrazov, ktoré ich pomenúvajú.

Pri výraze *koberec/kobierzec*¹⁴⁴ sa uvažuje o starom prevzatí z niektorého turkického jazyka (porov. kipč. köver, köbez, tat. köbes „koberec“; BOSE, SHTJP), ale nie je to jediná teória jeho pôvodu. RČES uvádza, že zrejme ide o prevzatie z niektorého románskeho jazyka s pôvodom v lat. <cooperire> „prikrývať, pokrývať“, (porov. fr. *couvert* „prestieranie“, angl. *cover* „prikrývka“). Tento výraz je vnímaný ako úplne zdomácnený, preto slovníky (okrem HSSJ <fr/tal.>) pôvod neuvádzajú. Výraz *koberec/kobierzec* označuje „tkaný, pletený al. viazaný výrobok, ktorý pokrýva podlahu alebo stenu“, v PL sa vzťahuje k orientálnym kobercom, skôr dekoračným než spotrebným. V SL má aj pren. význam „súvisle a husto pokrytá plocha“ (SSSJ), napr. *trávnatý koberec, kvetinový koberec*,

¹⁴¹ S ďalšou cestou cez západoeurópske jazyky, nem. *Saffan*, angl. *saffian*.

¹⁴² StSL *satián* ukazuje na možnosť priameho alebo aj sprostredkovaného prevzatia tur. <satian> (podobu *satián* zachytáva napr. HSSJ s definíciou „druh jemnej kože vyrábanej v Turecku“.

¹⁴³ BSE v poľštine zachytáva výraz *bamuga* ako názov bavlny, z perz. <panba>, ktoré vychádza z ind. <pambale> „bavlna“.

¹⁴⁴ Porov. stPL *kobierz*, stčes. *kobeřec, kober* „tenký plášť“, stchorv. *kober* „deka“, rus. *kover* „koberec“ a i.

v PL *dywan kwiatowy*. SSJ uvádza aj význam voj. slang. „spôsob bombardovania lietadlami, pri ktorom sa na súvislú plochu zhodí veľké množstvo bômb“. Z významovej konfrontácie vyplýva, že postavenie pomenovania v SL *koberec* a PL *kobierzec* nie je rovnaké, SL *koberec* zodpovedá v PL výraz *dywan*. Vidno to najmä na rozličných slovných spojeniach tvorených, porov. SL *lietajúci koberec*, PL *latający dywan, orientálny koberec, perzský koberec/dywan orientalny, dywan perski* a i. Pri adjektívach *kobercový, kobercovitý/kobiercowy, kobierniczy* sa tiež, vzhľadom na vyššie povedané, prejavujú rozdiely vo význame a frekvencii výrazov v daných jazykoch. SL adj. *kobercový* „vzťahujúci sa na koberec“ má aj druhý význam „pokrývajúci súvisle (celú) plochu niečoho; celoplošný“ (SSSJ); SSJ, KSSJ zachytávajú aj spojenie *kobercový nálet* „súvislé bombardovanie“. Ďalšie deriváty v SL sú *kobercovito, kobercovo, kobereček*, v PL napr. *kobiernictwo*. Pomenovanie sa uplatňuje aj vo frazeologizmoch, v SL *ísť na koberec, kobereček* „ísť sa zodpovedať (k vedúcemu ap.)“, v PL *stanąć na ślubnym kobiercu* „vydať sa“.

Polysémicky výraz *diván/dywan* je vo svojom v daných jazykoch najpoužívanejšom význame (PL „koberec“, SL „pohovka, kanapa“) medzijazykovým homonymom. Sémantický vývoj tohto výrazu bol veľmi zaujímavý, bol prevzatý z tur. <divan> (odkiaľ aj do iných európskych jazykov), v turečtine je z perz. <dīvān> „kniha“ cez ar. <diwan>. Pôvodný význam tohto slova v perzštine „kniha“, sa v tur. rozšíril na zbierka básní, dokumentov, potom na úradnú miestnosť, radu ministrov, audienčnú sálu (vybavenú poduškami), niektoré z týchto pôvodných významov zachováva aj poľština a slovenčina. Poľský výraz *dywan* I. označuje „1. wzorzysta jednobarwna, tkanina wykonana z wełny, włókien sztucznych, do udekorawania podłogi lub ściany 2. hist. urząd dworski w krajach muzułmańskich 3. hist. rada przyboczna sułtana, w XVIII-XIX w. faktycznie rządząca państwem 4. pokryte kobiercami podium, na którym zasiadał sułtan turecki wraz ze swoją radą przyboczną“, od tur. *divan* „rada“, *dywan* II. „w literaturze muzułmańskiej zbiór wierszy jednego poety“, od tur. *divan* „zbierka diel básnika“ (WSWO, PSWP, SWO). Oba výrazy ale majú rovnaký etymologický pôvod. V slovenčine sú pri výraze *diván* zachytené tieto významy „1. nízka pohovka na ležanie alebo na sedenie 2. turecká štátna rada 3. zbierka orientálnych básní“. Sémantické pole slovenského *diván* je užšie ako poľského *dywan*. Prvý význam oboch sa vyvinul od pôvodného tureckého významu „rada sultána“ cez „pódium pokryté kobercami, na ktorom táto rada zasadala“ k PL významu „koberec“ a SL „pohovka“. Vo význam „pohovka“ poznajú tento výraz aj iné jazyky, porov. čes. *divan*, fr., angl. *divan*, nem. *Diwan*, tal. *divano* a i. Deriváty sú napr. SL *divánový, divánik, divánček*, PL *dywanik* „1. dem. od *dywan* 2. warstwa betonu lub asfaltu ścieralna nawierzchu drogi“, *dywanowy, dywaniarz, dywaniarka* „vyrobcovia dywanov“, *dywaniarski*.

Tureckého pôvodu je aj výraz *kelím/kilim*, „orientálny tkaný hrubý koberec, prikrývka al. záves, obyč. s dekoratívnym geometrickým vzorom“. Pochádza z tur. <kilim> „kobereček“, a to asi z perz. <gilim>.¹⁴⁵ V oboch jazykoch je zachytený s rovnakým významom, no rozličná je miera derivácie,

¹⁴⁵ PSWP uvádza pôvod z perz. <gilim>. Ďalšie slovníky, napr. BSE, SLSE, BOSE uvádzajú iba turecký pôvod.

v SL adj. *kelímový*, v PL okrem adj. *kilimový*, aj *kilimiarka* „tkáčka kelímov“, *kilimiarz*, *kilimiarski*, *kilimiarstwo*, dem. *kilimek*, od neho adj. *kilimkowy*, *kilimkarski*, *kilimkarz*, *kilimkarstwo*, *kilimkarnia*.

V poľštine sa vyskytujú aj ďalšie tri výrazy pomenúvajúce dekoračné tkaniny: *makat(a)*, *makrama* a *bisior*. Pomenovanie ***makat(a)*** bol nejasnou cestou prevzaté z tur. <makat> „vankúš na sedenie, sofa“, to z ar. <makad> „koberec“, v slovníkoch je definované ako „rodzaj kilimu“ (ESJP, SWO a i.) alebo „tkanina dekoracyjna zawieszana na ścianach lub rozkładana na meblach itp.“ (UJSP, WSWO a i.), nie sú to rovnaké významy, ale sú si veľmi blízke. Deriváty sú adj. *makatowy*, dem. *makatka* a *makatkowy*, staršie aj *makacik*, *makatny*. Výraz ***makrama***¹⁴⁶ pochádza z tur. <makrama> „kúsok tkaniny na prikrytie niečoho, obrus atď.“, a to z ar. <miqram>. Výkladová perifrása je „dekoracyjna tkanina ażurowa z nici lub sznurków wiązanych w supły lub plesionych“. Širšie sémantické pole má výraz ***bisior*** „1. biol. szybko krzepnąca wydzielina specyficznych gruczołów niektórych małży morskich, mający postać jedwabnistych nici 2. daw. cienka, lśniąca tkanina wyrabiana w starożytności i w średniowieczu z wydzieliny niektórych morskich małż 3. daw. delikatna tkanina lniana, bawełniana lub wełniana 4. daw. lśniący dęty koralik“. Pôvod výrazu vychádza z kontaminácie výrazov – ar. <busr, busra> „korále“ a lat. <byssus> (z gr. <býssos>) „ľan, plátno“, ktoré bolo prevzaté prostredníctvom tur. <büstre> (SLSE, SWO) alebo z strus. <biser> „perlový náhrdelník“ (WSWO), od neho adj. *bisiorowy*.

7.11.2 Časti odevov

Nielen rozličné typy tkanín a ich pomenovania, ale aj viaceré pomenovania odevov, najmä kabátov, boli importované z orientu. Názvy niektorých z nich boli sprostredkované turkickými jazykmi alebo pochádzajú z turkických jazykov. Patria medzi ne pomenovania tradičných orientálnych, ale aj iných druhov odevov, ktoré v SL a PL zdomácnili. V prvej časti sa budem venovať pomenovaniam tradičných moslimských typov odievania a v druhej časti pomenovaniam rôznych druhov odevov, ktoré tvoria (viac či menej) zdomácnenú súčasť slovnéj zásoby poľštiny a slovenčiny v jej historickej aj súčasnej vrstve.

Tradičným odevom moslimských žien je ***čador***, ***čadra/czador***, ***czadra***, obe podoby sú zachytené podobne vo väčšine poľských slovníkov, v SL iba v SSSJ. Pôvod tohto výrazu je v perzskom <čadār>, ktoré bolo do poľštiny prevzaté cez turecké <čadyr> ukrajinským alebo ruským prostredníctvom, v slovenčine je zachytené s arabským pôvodom. Tento výraz pomenúva typ ženského odevu, ktorý zakrýva celú postavu aj s tvárou, ponechávajúc iba otvory na oči. Od neho adj. *czadorowy*. Poľské aj slovenské slovníky zachytávajú výraz ***ihram/ihram***, ktorý bol z ar. <ihram> prevzatý cez turečtinu, v slovenčine výraz uvádzajú oba slovníky cudzích slov s pôvodom v arabčine, v poľštine okrem WSWO (ar.) aj PSJP; pretože výraz *ihram* zachytáva SHTJP, počítam aj s turkickým prostredníctvom pri preberaní výrazu. *Ihram* v pôvodnom význame označuje posvätný biely odev moslimských pútnikov, aj stav, do ktorého sa veriaci dostáva počas hadždža alebo umry a počas modlitby, tieto

¹⁴⁶ V SL ako makramé s pôvodom ar. > tal. (VSCS, ASCS).

významy sa v rozličnom stupni prejavujú aj v poľských a slovenských významoch. ASCS a VSCS uvádzajú „1. odev mohamedánskeho pútnika v Mekke 2. pokrývka hlavy indických žien“, v PL je zachytený takto „1. stan uświęcenia, w jakim znajduje się muzułmanin w czasie pielgrzymki do Mekki 2. biały, bawelniany ubiór pielgrzyma“.

Sémanticky zaujímavý je výraz *burka*. Slovenské *burka* je „plstený nepremokavý plášť, nosený na Kaukaze a kozákmi“ (SSJ, ASCS, VSCS) a „tradičný odev žien v niektorých arabských krajinách zahaľujúci postavu od hlavy po päty so sieťkovým otvorom na oči“ (SSSJ). Pravdepodobne ide o dve rozdielne pomenovania prevzaté v rozličnom čase a zrejme i z iného zdroja. ASCS a VSCS uvádzajú pôvod slova v ruštine, SSSJ v arabčine. Pri ruskom pôvode výrazu *burka* vo význame „plášť“ MES1 uvádza rus. <burka> od buryj „hnedý“, čo uvádza aj BSE, alebo ar. <burnus> „zimník“. BSE pri výrazu *burka* „plášť“ uvádza „wywód je ze wschodu jak i kierejce, na Rusi udaje się z koloru, z tur. a pers. bur (o rudym, lisim), mong. būrj (ciemny)“. Pri prijatí tejto etymológie nie je turkický pôvod vylúčený (o výraze *burj/bury* nižšie kap. – Iné slovné druhy). Tiež nie je podľa mňa dobré obísť etymológiu výrazu *burka* uvedenú v ESJP (nižšie). Pri druhom význame výraz *burka* pochádza z arabského <burqa>, podobnosť týchto výrazov je iba náhodná. V PL má pomenovanie *burka* zachytený význam „okrycie wierzchnie w formie peleryny z kapturem, peleryna“ a hist. „pilśniowa opończa tatarska“. Medzi významami je tu zo sémantického hľadiska vývinová súvislosť. Poľský výraz má pôvod v turkických jazykoch, porov. tur. bürgü „prikrývka“, bürümeğ „zakryt“ (ESJP), prevzatý bol cez ukrajinské <burka> „tatárska pelerína“, PL slovníky cudzích slov WSWO, SWO a PWSWP uvádzajú pôvod v turk. <bürük> „fałda, płaszcz od deszczu“.

Pomenovanie *kieraja* môže pochádzať z turk. <küreğe> „kožušiny“ (WSWO, ESJP) alebo turk. <kerege> „široký plášť“, od turk. ker- „rozložiť“ alebo kyr- „šedý, popolavý“ alebo z turk. <kürdijé> „krátka kabát“ (všetko SLSE). Do poľštiny bol prevzatý ukrajinským prostredníctvom (ukr. <kereja>). *Kieraja* je podľa PL slovníkov „płaszcz, szuba podbite futrem“, PSWP uvádza aj druhý význam przestępczy „płaszcz więzienny“.

Do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny boli prebrané aj ďalšie pomenovania pre vrchné oblečenie, napr. *kabát/kabat*, *dolomán/dolman*, *chalát/chalat*, *kaftan*, *kontuš/kontusz* a i. Výraz *kabát/kabat*, rovnako ako SL *kabaňa*, *kabanica*, zrejme pochádza z perz. <kāba> „plášť“, ktoré bolo prevzaté prostredníctvom turečtiny (tur. <kabā> „plášť, kaftan“).¹⁴⁷ Pri výrazoch *kabaňa*, *kabanica* bola zrejme sprostredkujúcim jazykom rumunčina v čase valašskej kolonizácie. Výraz *kabát/kabat* nie je v oboch jazykoch rovnako hodnotený, ani zo sémantického ani frekvenčného hľadiska. Poľský *kabat* je zachytený v slovníkoch cudzích slov, vo výkladových s pôvodom. V slovenčine je zachytený iba vo výkladových slovníkoch bez uvedenia pôvodu, pretože je považovaný za úplne zdomácnený. SSSJ pri výraze *kabát* uvádza význam „vrchný odev zahaľujúci trup, ruky a časť dolných končatín, zvrchník, plášť“. PSWP zachytáva výraz *kabat* takto „wychodzący z użycia – wierzchnie, zwykle krótkie, rodzaj

¹⁴⁷ Turecké prostredníctvo uvádza napr. HSSJ, MES1. Pri poľštiny sa uvádza aj maďarské a ukrajinské prostredníctvo (WSWO, PWSP, SJP, SWO). Proti maďarskému prostredníctvu argumentuje Š. Ondruš, vzhľadom na to, že výraz *kabát* bol do slovenčiny prevzatý v 15. storočí (v poľštiny sú doklady už zo 14. storočia), ale v maďarčine až v 17. storočí (OTS).

zakietu, surduta“, zachytáva aj dem. *kabacik* s kvalifikátormi potoczny, żartobliwy. Rozdiel medzi PL *kabat* a SL *kabát* nie je iba v dĺžke odevu, ale aj v postavení a vo frekvencii výrazu v súčasnej slovnej zásobe. O väčšej začlenenosti slovenského *kabát* do slovnej zásoby svedčí aj spektrum derivátov zachytených slovníkmi, napr. adj. *kabátový*, *kabátovitý* „pripomínajúci kabát“, *kabátovina*, *kabátik* „1. dem. malý kabát 2. krátky kabát, (dámske) sako“, aug. *kabátisko*, *kabátec* „krátky kabát, bunda“, vb. *kabátiť* „podvádzať, klamať“, *okabátiť*, *prekabátiť* „oklamať, podviesť“, *okabátiť (sa)*, *prekabátiť (sa)* „zle obísť, oklamať sa“. Zo staršej vrstvy slovnej zásoby zastar. *kabátnik* „krajčír kabátov“, zastar. pejor. *kabátoš* „pán, človek z mesta“, zastar. *salónkabát* „parádny kabát“, *čiernokabátnik* „kto nosí čierne šaty, obyč. kňaz, mních, vzdelanec“, ako aj frazémy: *prevracať*, *obracať kabát* „meniť presvedčenie“, *podľa kabáta* (napr. *hodnotiť niekoho*) „podľa toho, ako je oblečený, podľa majetku“, *vyprášiť niekomu kabát* „zbiť ho“, prísl. *bližšia košeľa ako kabát* „vlastné záujmy sú prednejšie než cudzie“. Výraz *kabaňa* zachytáva HSSJ, SSJ (aj *kabanka*), výraz *kabanica* (aj *kabanička*) je aj v najnovšom výkladovom slovníku (SSSJ, s kval. etnogr.) ako „široký, obyč. kratší zimný kabát ako súčasť ľudového vrchného odevu“.

Výraz *dolomán/dolman* bol prevzatý z turečtiny (tur. <dolama(n)> „odev janičiarov alebo tat. dôstojníkov“), do poľštiny a slovenčiny prešiel cez maďarské <dolmány>. V staršej slovenčine aj *dolman*, dem. *dolománik*, v staršej poľštine aj *doloman*, *doloman*. Tento výraz je historizmus, označuje v SL „pôvodne vojenský kabát zdobený šnúrami, neskôr pánsky kabát“, v PL „1. turecki długi ubiór męski z jedwabiu lub sukna 2. węgierski strój narodowy w postaci kurtki obszytej barankiem“. Pomenovanie *chalát/chalat* má východisko v tureckom <halat> (ESJP „povraz, lano“, MES1 „kaftan“), prevzaté bolo pravdepodobne cez rum. <halat> „prepásaný župan“ prostredníctvom rus. alebo ukr. <chalát>. Niekedy býva uvádzaný aj arabský pôvod, ar. <hilat> (ktorý ESJP odmieta). Výraz *chalát/chalat* označuje „voľný dlhý pánsky plášť niektorých východných národov“ aj „pohodlné oblečenie, voľný plášť, kabát; župan“ v poľštine aj pot. „3. o zniszczonym lub zbyt obszernym ubranium“. Od neho adj. *chalátový/chalatowy*, dem. *chalátik/chalacik*.

Výraz *kaftan* je prevzatím z tureckého <kaftan> „druh dlhého vrchného odevu“, jeho pôvodným východiskom je perz. <chāftan>. Pomenovanie je rozšírené v mnohých európskych jazykoch. V poľštine má výraz *kaftan* širšie použitie než v slovenčine, v PL „1. luźna kurtka, powszechnie noszone w dawnych wiekach, obecnie używana jako ubranie robocze lub część stroju ludowego 2. hist. ubranie ochronne wkładane pod pancerz przez rycerstwo 3. długa wierzchnia szata noszona przez ludy Bliskiego Wschodu“, v spojení *kaftan bezpieczeństwa* „bluza z długimi rękawami wiązanymi na plecach, służąca do obezwładniania chorych psychicznie“, od neho *kaftanik* „1. koszulka niemowlęca 2. górna część regionalnego stroju ludowego 3. dawny nocny strój kobiecy“, *kaftaniczek*. V slovenčine označuje iba „dlhý vrchný orientálny plášť so širokými rukávami, obyč. vpredu otvorený al. odev jemu podobný; expr. dlhé voľné oblečenie“, adj. *kaftanový*.¹⁴⁸

¹⁴⁸ HSSJ zachytáva aj der. *kaftánok*, *kaftanik*.

Výraz *kontuš/kontusz* bol do slovenčiny a poľštiny prevzatý z tureckého <kontoš> „vrchné šaty“ (tam asi z irán. alebo gréc., presný zdroj nie je známy) cez maďarské <köntös>, pričom pre slovenčinu mohla tento výraz sprostredkovať aj poľština (VSCS). Tento výraz je v oboch jazykoch historizmom. V poľštine s významom „staropolski stroj męski wkładany na żupan, sięgającej poniżej kolan, z rozciętymi rękawami“, od neho *kontuszowiec* hist. „w okresie oświecenia, przywiązany do tradycji sarmackiej, szlachcic w kontuszu, hołdujący dawnym obyczajom i poglądom“, *kontuszowy* hist. „kto jest związany z kontuszem“, *pas kontuszowy* „dekoracyjny pas, noszony w Polsce do kontusza, w XVIII w.“, *literatura kontuszowa* „literatura opisująca środowisko starszlacheckie“, *kontusik* „1. hist. kontusz żeński 2. dawny stpol. męski ubiór“, *kontuszówka* daw. „gatunek wódki“. Slovenské *kontuš* má tieto významy (s kvalifikátorom zastar.) „1. dlhý kabát s rozstrihnutými rukávami, časť poľského národného odevu 2. vpredu roztvorené, naberané, ozdobné renesančné ženské šaty“, ¹⁴⁹ v SL je derivát *kontušovka* (SSSJ zachytáva iba tento výraz, *kontuš* nie) „mierne osladená silná liehovina“ (ASCS s pôvodom tur <perz) alebo „druh poľskej ražnej pálenky“ (SSJ; VSCS s pôvodom PL).

Výraz *kepeň/kopieniak, kiepieniak, kепień* bol do slovenčiny a poľštiny prevzatý cez maďarské <köpönyeg> z turkických jazykov (porov. tur. kepäňäk „pelerína“, kirg. kebänäk). Pôvodné koncové -ek bolo pri niektorých variantoch tohto výrazu odstránené (asi bolo vnímané ako koncovka pl.). Tento výraz sa objavuje vo väčšine slovanských jazykov (porov. ukr. kepenjak, kepeň, rus. kebenjak, slovin. kepenjak, bulh. kepeneg, stčes. kepenik a i.). V poľštine je toto pomenovanie iba v nárečiach (napr. na Podkarpatí), zachytávajú ho iba staršie etymologické slovníky (SLSE, BSE) a SHTJP ako „krótkie, luźne okrycie wierzchnie męskie z rękawami; płaszcz do deszczu bez rękawów“. V slovenčine ho zachytávajú SSSJ, KSSJ aj SSSJ ako „dlhý teplý kabát alebo plášť bez rukávov“, od neho dem. *kepienok* „malý kepeň“, pren. *pod kepienkom spravodlivosti, pokory ap.* „pod zámienkou“.

Poľský výraz *kiecka* pot. „sukienka“ bol prevzatý z tur. <keçe> „filc, plst“ prostredníkom prevzatia bolo buď maď. <kacse> alebo ukr. <kéca>. V starej poľštine výraz *kiecka* alebo *kiecek* označoval dlhé vrchné šaty, potom plátennú šatku, objavoval sa aj v tvaroch bez *-ka* (dial. *keca* „sukienka dziecinna“) *kiecza* „druh vojenského plášťa vkladany pod brnienie“, *kieca* „huňa, prikrývka“ a i. V poľštine je aj výraz *opończa* „obszerny płaszcz bez rękawów, z kapturem, noszony dawniej jako strój podróżny, w XIV – XVIII w.“, tureckého pôvodu. Ako východisko sa uvádza tur. <japundža>, prevzatý bol prostredníctvom ukrajinského <oponča>. Od neho adj. *opończowy*, stPL aj *opończany*. Oba výrazy, *kiecka* aj *opończa* sú zachytené historickými aj súčasnými slovníkmi.

Z etymologického hľadiska môžu byť previazané výrazy *sukman(a)*, *czekman (czechman)* a *czekmen*. Ako ich zdroj sa uvádza pri *sukman* turk. <čekmana> „súkno“ (SWO), turk. <čukman> cez maď. <szokmány> (PSWP), pri *czekman (czechman)* z turk. <czekmen> „súkno, dlhé šaty“ (WSWO, SWO, PSWP,¹⁵⁰ BSE), pri *czekmen* z turk. <czekmen> (PSWP). BSE pri výraze *czekmen* uvádza „z tur. *czekmen* (z pokrewnego *sükman, suchman* u Czuwaszów, ruska i nasza *sukmana*)“. SHTJP zachytáva výrazy *sukman(a)* aj *czekman*. Sémanticky sú v poľských slovníkoch zachytené takto:

¹⁴⁹ HSSJ zachytáva iba význam „ženský dlhý kabát“ s pôvodom v turečtine.

¹⁵⁰ PSWP v hesle *czekmen* odkazuje k heslu *czechman* a naopak, oba majú rovnaký pôvod aj význam.

*sukmana*¹⁵¹ „męskie wierzchnie okrycie, płaszcz, zwykle z sukna lub wełny, dawniej noszony przez mieszkańców wsi“, *czekman (czechman)* hist. „ubiór męski pochodzenia wschodniego, blizki do kontusza, w Polsce XVIII w.“¹⁵² aj „spodnia szata noszona przez mężczyzn w krajach Blizkiego Wschodu“ (iba SWO). PSWP zachytáva aj výraz *czekmen* hist. „1. ubiór męski noszony przez Tatarów 2. rodzaj czechmana“. Z uvedených výrazov je iba výraz *sukmana* viac začlenený do slovnej zásoby, PSWP pri ňom zachytáva der. *sukmanczyzna* „wychodzący z użycia – zniszczona, stara sukmana“, aj príslovia: *bliższa koszula ciału niż sukmana*; *dobra rzecz sukmana, ale niepożyczana* „ceni się to, co jest własnością, nie cudze, pożyczone“, *lepiej stracić guzik niż całą sukmanę* „o zapobieganiu wielkim stratom z poświęceniem dobr cenionych nisko“. V slovenčine sa objavuje iba výraz *sukman* „časť sedliackeho odevu, sedliacky kabát“, ktorý zachytáva iba HSSJ s pôvodom v poľštine.

Etymologicky sú spojené poľské výrazy *cuha (czuha, czucha)* a *ciuch*. Výraz *cuha* (aj *czuha, czucha*) je v poľských slovníkoch hodnotený ako „1. reg. rodzaj luźnego okrycia z samodziawej tkaniny wełnianej, noszonego przez górali 2. daw. długa suknia podszyta futrem“. Východiskom výrazu je turk., tur. <čuha> „súkno“, sprostredkované cez maď. <csuha>. V slovenčine zachytáva výraz *čuha* iba HSSJ ako „dlhý kabát z hrubého súkna alebo ovčej kožušiny“ s pôvodom v turečtine s maďarským prostredníctvom, s derivátom *čuhár* „kto šije čuhy“; MES1 uvádza aj možnosť prevzatia výrazu z poľského <czuha>. Pri výraze *ciuch* hodnotenom slovníkmi ako pot. „część ubrania“ SLSE uvádza „może od ciuchać, obciuchać – okradać, odbierać z ubrania“¹⁵³ [...] bardziej prawdopodobny związek z *cuha, czuha*“ s predpokladom, že výraz *ciuch* môže mať súvislosť s výrazom *cuha, czuha* (aj SLSE má východisko *cuha, czuha* v turk. <čuha>). S kval. pot. zachytáva aj deriváty *ciuchowy* a *ciuchy* „1. pl. ciuch 2. bazar, na którym handluje się odzieżą“. Poľskému *ciuchy* v slovenčine zodpovedá výraz *háby*. Výraz *háby* (pomn., aj *háb*¹⁵⁴) hovor. expr. „vrchné oblečenie, šaty, šatstvo“ bol prevzatý z tureckého <aba>, a to z ar. <abā> „súkno“ (BSE), „odev“ (MES1). Začlenenosť pomenovania do SL slovnej zásoby dokladajú deriváty dem. *hábočky, hábky*, aug. *hábiská*, SSSJ aj *hába, hábka* hovor. zastar. „človek zlých vlastností, naničhodník, podliak“. V poľštine je tento výraz zachytený iba v BSE v podobe *chaba* „grube sukno“ a v STHJP v podobe *haba* „1.gruba tkanina wełniana 2. szata z tego sukna 3. przen. bieda, nędza, ubóstwo“, aj s adj. *habiany* „uszyty z haby“.

Jeden z možných pôvodov výrazu *halena/halka* (uvedené v MES1, RČES, SLSE¹⁵⁵) je v tureckom <chali> „koberec“, ktorý bol prevzatý prostredníctvom južnoslovanských jazykov (porov. srb., chorv. *haljina*, bulh. *chalena*, sln. *halja*). BOSE však uvádza ako východisko výrazu psl. *chala „to, co ogarnia, osłania, okrycie“, substantívum od verba *choliti „otaczać, ogarniać“.¹⁵⁶ Turecký

¹⁵¹ SHTJP zachytáva aj v podobe *sukman*.

¹⁵² SHTJP ako „rodzaj kontusza na wzór tatarski“.

¹⁵³ „Na początku XX. w. języku złodziejskim u Estreichera i po wojnie „iśc na ciuchy“ – iśc na szaber“ (SLSE).

¹⁵⁴ V SSSJ ako kniž. zastar. „veci ušité z rozličného materiálu slúžiace na pokrytie, prípadne ozdabu ľudského tela, odev“.

¹⁵⁵ Tam je táto orientálna etymológia uvedená iba ako možná.

¹⁵⁶ Tiež uvádza „pisownia z h- błędna, na jej przyjęcie mogło oddziałać imię bohaterki popularnej opery Moniuszki Halka“, čo nepovažujem za možné, lebo tvary z h- sú rozšírené aj v iných jazykoch. Iné etymologické slovníky vyvodzujú zmenu ch- na h- takto: „h místo ch, podle haliti“ (MES1).

pôvod nepovažuje za pravdepodobný ani Š. Ondruš, ktorý uvádza, že pomenovanie, do slovenčiny prevzaté v 16. stor., je v južnoslovanských jazykoch doložené spreď tureckých čias (OTS). Výraz môže súvisieť s gréc. <chlaina> „vrchná prikrývka, vrchné oblečenie“ (OTS). V slovenských slovníkoch je výraz *halena* uvedený ako „1. v minulosti – vrchný odev vidieckeho obyvateľstva rozšírený najmä na juhu západného a stredného Slovenska, dlhý plášť z hrubého bieleho súkna s rukávami na konci zapnutými, aby sa mohli používať ako kapsa či vreca 2. expr. vrchné oblečenie voľného strihu vôbec“, od neho sú v SL deriváty adj. *halenový*, dem. *halenka*, *halienka*,¹⁵⁷ *halenár* „1. kto zhotovoval haleny 2. pejor. zastar. kto nosí halenu, sedliak“, *halenársky*, *halenárstvo*. Poľské slovníky pri výraze *halka* uvádzajú „rodzaj damskiej bielizny noszonej bezpośrednio pod suknią“, od neho *haleczka*.

Výraz *sarafán/sarafan* bol turečtinou iba sprostredkovaný, ďalej aj cez rus. <sarafan>, jeho východiskom je perzské <sārāpā> „šaty od hlavy po päty, slávnostné šaty“ (WSWO). V slovenčine označuje „tradičný ruský ženský odev (obyč. bez rukávov)“, v poľštine má širšie sémantické pole, okrem uvedeného má aj významy „3. hist. długa, luźna siknia kobieca, modna w Europie w XVII-XVII w. 4. hist. sukmana chłopów rosyjskich 5. hist. rodzaj damskich i męskich szlafroków noszonych na Wschodzie“. Poľský výraz *tulup* (aj *tulub*) „ubiór wierzchni w postaci szerokiego, długiego futra, niepokrytego tkaniną“ bol prevzatý v 15. stor. z ruštiny alebo ukrajinčiny, pôvod má v turkických jazykoch (turk. <tulup>). Od neho *tulubowyty* „pozbawiony kształtu, nieforemny, niezgrabny“.

Ďalšie pomenovania predstavujúce synonymá k výrazom kabát a plášť predstavujú v daných jazykoch skôr historickú slovnú zásobu. Takými výrazmi sú v poľštine napr. *tuzluk* „rodzaj kontusza“ (v SHTJP, BSE) z tur. <tuzluk> „pás“; *jalowaty* (BSE) „czerwony kontusz“ z tur. <al> „czerwony“. SL pomenovania *servianka* (SSJ, MES1) nár. „kabátik“ z tur. <särpänek> „ženská pokrývka hlavy“; SL *čachol* (HSSJ), dem. *čechlik* „rubáš“ s uvedeným pôvodom maď. <tur. Do súčasných slovníkov prenikol v poľštine výraz *ferezja*, hodnotený ako zastaraný „początkowo okrycie wierzchnie kobiet tureckich, później rodzaj płaszcza męskiego“. Jeho pôvod je v tureckom <feredže, ferece> „druh kabátu“, prevzatý bol zrejme cez strus. <ferez> z ukr. <ferezija>.

Okrem pomenovaní rozličných kabátov boli prevzaté aj názvy iných odevov, napr. SL *kazak* a *futa*. Výraz *kazak* prešiel z turkických jazykov cez ruštinu ako „voľná blúza siahajúca na boky nosená na sukni alebo nohaviciach“, zachytený je v KSSJ, SSSJ a v slovníkoch cudzích slov; adj. *kazakový*. Výraz *futa* (aj *futka*) „hrubá konopná zástera“, ktorý zachytávajú SSJ a HSSJ, pochádza z tureckého <futa>, prevzatý bol cez maďarčinu (MES1) alebo nemčinu (HSSJ).

Poľština aj slovenčina poznajú pomenovanie *šaraváry/szarawary* (pomn.), v SL sú zachytené aj tvary *šaravary*, *šarovary*, *šarováry*. Tento výraz je zachytený historickými slovníkmi a slovníkmi cudzích slov, v poľštine aj súčasnými výkladovými slovníkmi, v SL z nich iba SSJ. Výraz *šaraváry* v SL označuje „široké dlhé súkenné nohavice, podkasané nad členkami, súčasť mužského ľudového

¹⁵⁷ Iba v SSJ *halenka*, *halienka* s významami „1. dem. malá halena 2. zastar. blúzka“.

odevu aj pracovné nohavice, pôvodne u niektorých ázijských národov¹⁵⁸, v poľštine ako „1. długie, bufiaste spodnie, marszczone w pasie i w kostkach, pochodzące ze Wschodu, w Polsce w XVI – XVII w. 2. rodzaj szerokich spodni 3. łow. długie, kosmate klaki obrastające uda drapieźników, zwł. niedźwiedzia“. Východiskom je perz. <szálwār> „nohavice“, prevzaté cez turecké <šelvar, šalvar> a zrejme cez maď. <salavári>, pri poľštine sa uvádza aj cez ukr. <šaraváry>. Iným staropolským názvom nohavíc prevzatým z turečtiny sú **czechczery**, **czekczery**. Pomenovanie zachytáva BSE v tvare **czekczery** a SHTJP v tvare **czechczery**. Pôvod výrazu je v tur. <čakszer, čachczyr>, a to z perz.

7.11.3 Pokrývky hlavy

Do slovenčiny a poľštiny prenikli pomenovania tradičných orientálnych pokrývok hlavy, ale aj ďalšie pomenovania pokrývok hlavy, ktoré tvoria súčasť bežnej slovnej zásoby, sú považované za domáce.

Typické orientálne pokrývky hlavy sú *turbna* a *fez*. Výraz **turban** (v PL aj SL) pochádza z tureckého <tülbend>, a to z perz. <dülbänd> (údajne od dil „srdce“ a bändän „viazať“; RČES), ktorý prevzali západoeurópske jazyky (porov. nem. Turban, angl., fr. turban asi z tal. turbante). Výraz *turban* pôvodne označoval iba „mužskú pokrývku hlavy zo zvinutého kusu látky“, časom sa v Európe vplyvom módy význam posunul aj na „druh dámskeho klobúka podobného turbanu“. Od neho adj. *turbanový/turbanowy*, SL *turbanovitý*, adv. *turbanovite*, *turbanovka* zool. „morský predožiabry slimák, ktorého kužeľovitá ulita tvarom pripomína turban“¹⁵⁹ (VSCS), PL dem. *turbanik*. Pomenovanie *fez* bolo prevzaté z turečtiny podľa miestneho názvu marockého mesta Fez. Výraz *fez* pomenúva typickú tureckú červenú čiapku v tvare kužeľa so strapcom. Od neho SL adj. *fezový*, vo VSCS aj *fezáreň* „továreň na čiapky na fezy“, v PL iba PSWP zachytáva ženskú podobu výrazu *fezka*. HSSJ zachytáva aj výraz **feredža**, **feredže** ako pomenovanie turbanu pochádzajúce z turečtiny.

Medzi ďalšie pomenovania pokrývok hlavy patria pomenovania ženských súčastí tradičného odevu, ako sú rozličné typy šatiek a závojov. V staršej poľštine napr. **serpanka**, **serpanek** „závoj, chustka na głowę“ z tur. a **machram**, **machrana** „chustka“ z tur. <machrama> (obe BSE, SHTJP). Do poľskej a slovenskej slovnej zásoby prenikol výraz **jašmak/jaszmak** pomenúvajúci „obyč. čierny závoj, ktorým si moslimské ženy zakrývajú tvár“, z tur. <yačmak>. Ďalším typom závoja, ktorý nosia moslimské ženy je **czarczaf**. Tento výraz je iba v poľštine, do ktorej bol prevzatý z tur. <čaršaf> „prestieradlo“ z perz. <čar-šāb>. Iba v poľštine je aj výraz **kefia** (*kefija*) „barwne tureckie nakrycie głowy“. Tento výraz pochádza z arabčiny (<kerefije>), môže pochádzať od mena mesta Kufa) prevzatý bol cez turecké <kefije>.

Výraz **jarmulka/jarmulka** bol prevzatý z turkického <jamurluk> „kapučňa“ (BSE, SWO, SLSE, PSWP)¹⁶⁰ cez ruštinu. V slovenčine je tento výraz zachytený iba ASCS ako prevzatie z poľštiny¹⁶¹ vo

¹⁵⁸ HSSJ zachytáva aj druhý význam „črievica, topánka“, pri ktorom sú aj tvary *šalavarda*, *šalavárka*. Pri tomto hesle neuvádza pôvod.

¹⁵⁹ Zrejme ide o *Crysomallon squamiferum*, PL pancerný slimák.

¹⁶⁰ Pri tomto výraze ESJP uvádza neznámy pôvod, WSWO „z niejasného zdroja zach.-eur.“

význame „zamatová čiapka Židov“. PSWP pri tomto výraze uvádza „noszona – głównie przez żydów – rytualna bardzo obcisła, zakrywająca czubek głowy czapeczka sukienka lub z adamaszku, którego atlasowe tło zdobi się haftami“. V starej poľštine slovo v rôznych podobách, napr. *jałmurka*, *jamulka*, *jarmulak* a i., pomenovalo aj čiapku do rytierskej helmy, bola to aj čiapka doktorov a starších ľudí. Do slovenčiny bol prevzatý výraz *tubetejka*, *tubetejka* „pestro vyšívaná alebo tkaná, obyč. okrúhla čiapka stredoázijských národov, nosená mužmi aj ženami“. Pôvod tohto výrazu je v turkických jazykoch, prevzatý bol cez ruštinu (VSCS, ASCS). VSCS zachytáva výraz *bašlik* na označenie čiapky na zimu s dlhými koncami na zaviazanie okolo krku, s pôvodom tur. > rus. Iba v poľštine je výraz *tarbusz* „czerwona czapka filcowa noszona przez muzułmanów w krajach śródziemnomorskich“, prevzatý z tureckého <tarbuš>, tam z perzského <terpuš>.

Z turkických jazykov boli prevzaté aj názvy rôznych typov kožušinových čiapok, napr. *papacha*, *kučma/kuczma* a *kolpak/kołpak*. Výraz *papacha* sa vyskytuje v poľštine aj slovenčine, do ktorých bol prevzatý cez ruštinu, asi z azerb. <papax> (RČES), je to typ vysokej kožušinovej baranice nosenej najmä na Kaukaze aj u kozákov. Zastarávajúcim výrazom je *kučma/kuczma* „kožušinová čiapka, baranica“, jeho etymológia je v SL slovníkoch uvádzaná z maďarčiny (SSJ, VSCS, HSSJ),¹⁶² ale SLSE maďarskú etymológiu neprijíma (pretože v poľštine je pomenovanie doložené od 16. storočia a v maďarčine až od r. 1682), skôr uvažuje o domácej etymológii (z psl. *kučьma).¹⁶³ Do svojej práce som tento výraz začlenila preto, lebo ho zachytáva SHTJP s významami „1. czapka tatarska, (w ogóle) gatunek czapki 2. rozczochrane włosy na głowie“, ale bohužiaľ bez etymológie. Pri poľštine ešte spomeniem výraz *kiwior*, z výkladových slovníkov zachytený iba v SJP a v etymologických slovníkoch vo význame „wysoka spiczasta czapka, kołpak“, spomínaný najmä ako čiapka Turkov a Tatárov (v stPL aj ozdobná kráľovská al. biskupská čelenka, potom vojenská čiapka, janičiarska, turecká čiapka). BSE pri pôvode uvádza „pochodzenia wschodniego jak kłobuk, kołpak“, SLSE uvádza, že výraz pochádza z orientálnych jazykov, ale z neznámeho zdroja, SJP pri pôvode uvádza <tur.>; pomenovanie zachytáva aj SHTJP.

Z vývinového hľadiska sú zaujímavé prevzaté výrazy *klobúk/klobuk* a *kalpak/kołpak*, ktoré pochádzajú z rovnakého zdroja. Výraz *klobúk/klobuk* je dávny praslovanským prevzatím (z psl. *klobukъ, tento výraz sa vyskytuje vo všetkých slovanských jazykoch) z turkických jazykov a výraz *kalpak/kołpak* je mladším prevzatím, preto sa hláskovo viac podobá zdrojovému slovu (porov. tur. kalpak „druh čapice“), ako zdrojové sa rekonštruje nedoložené *kalbuk, presná doba prevzatia ani zmena kalb- > kolb- nie je známa (BSE, RČES).¹⁶⁴ Zdrojom neskôr prevzatého výrazu *kalpak/kołpak* je turecké <kalpak, kalpag> „vysoká čapica obšitá kožušinou“, pri poľštine sa uvádza ruské prostredníctvom, pri slovenčine maďarské. V slovenčine sa tento výraz objavuje v podobách *kalpak*,

¹⁶¹ ASCS <pol' < r < turk>.

¹⁶² Zachytáva ho aj SSSJ, tiež s kvalifikátorom zastar.

¹⁶³ Za vylúčenú nepovažuje ani maďarskú etymológiu, pri ktorej by bol do maď. z psl. prevzatý výraz *kučьma (maď. kucsma) a následne opätovne prevzatý do slovanských jazykov.

¹⁶⁴ Turkický pôvod týchto výrazov potvrdzujú takmer všetky etymologické slovníky, s ktorými som pracovala, iba ESJP uvádza „prasl. požyczka z neznámeho zdroja (jak późniejszy kalpak)“.

kalpag aj *kolpak* (nár.) a zachováva pôvodný význam, od neho dem. *kalpaček, kolpačok* (HSSJ). V poľštine sa sémantické pole výrazu rozšírilo, popri pôvodnom má aj pren. význam „2. techn. vypukla oslona piasty koła samochodowego, piasty śmigła w samolocie itp., dekiel“. Tento výraz sa objavuje aj v ustálených spojeniach *kolpak górniczy* „galowe nakrycie głowy górników“, *kolpak parowy* „urządzenie z przepustnicą w kotle parowozu, służące do zbierania pary wodnej przed doprowadzeniem jej do silnika parowego“, dem. *kolpaczek*.

Výraz *klobúk/klobuk* prešiel viacerými hláskovými, ale aj sémantickými zmenami, a ani jeho postavenie v SL a PL nie je rovnaké. SL *klobúk* zodpovedá v PL výraz *kapelusz* (z lat.). SSSJ pri pomenovaní *klobúk* uvádza „1. odevný módný doplnok rozličných tvarov slúžiaci na pokrytie hlavy a ochranu pred nepriaznivými vplyvmi počasia 2. vrchná časť huby najčastejšie pologuľovitého, zvonovitého al. lievikovitého tvaru 3. čo vzhľadom, tvarom pripomína odevný doplnok na pokrytie hlavy“. V poľských slovníkoch je zachytené s týmito významami „1. nakrycie głowy, wysokie, cylindryczne, z welonem, który zakrywa ramiona i plecy, noszone przez wyższych duchownych i mnichów w kościołach wschodnich 2. plišniowy kapelusz góralski 3. reg. w bajkach ludowych: zły duch 4. daw. futrzana wysoka czapka bez daszka, w kształcie cylindra lub stożka“. V slovenčine je tento výraz považovaný za zdomácnený, o čom svedčia aj jeho početné deriváty, napr. adj. *klobúkový, klobúkovitý*, dem. *klobučik, klobúčikový, klobúčikovitý*, aug. *klobúčisko, klobučnícky, klobučníctvo, klobučnička*, alebo frazémy *klobúk dolu (pred ním)* „zasluhuje uznanie“, *to si nedáš za klobúk* „nebudeš sa tým chváliť“, *mať pod klobúkom* „byť podnapitý“, *nosiť klobúk na hlave* „rozhodovať“. V PL *klobuczka – klobuczka pospolita* bot. „roślina o białych lub czerwonych kwiatach i wysokiej rozgałęzionej łodydze, *Torilis japonica*“ (SL *torica* japonská).

V poľštine sa objavujú aj dva výrazy pomenúvajúce kapucne: *baszłyk* a *kaptur*. Výraz ***baszłyk*** „kaptur z filcu alebo grubego sukna, z długimi końcami do wiązania wokół szyi lub pasa, noszony dawniej w Rosji“ pochádza z tur. <baszłyk> (od *basz* „hlava“), prevzatý bol ruským prostredníctvom. Výraz ***kaptur*** „1. nakrycie głowy w kształcie stożka 2. osłona w kształcie stożka, na narzędzie, na głowy ptaków używanych do polowań 3. arch. inaczej konfederacja kapturowa 4. arch. inaczej sąd kapturowy 5. niewielki daszek nad kominem w dawnych kuchniach“ nemá ustálenú jednu pevnú etymológiu. Môže mať pôvod v turkických jazykoch (turk. <kaptur> „vrece“, z mong. <kaptyrga, kapturga> „veľké, hlboké vrece“), s ruským prostredníctvom, ktoré uvádza WSWO. Inú etymológiu podávajú BOSE a SLSE. SLSE odmieta turkický pôvod a prikláňa sa k lat. <captura> „chytanie, lov“ (tak aj PSWP, SWO, SJP). BOSE obe etymológie vyvracia, ale iný pôvod výrazu neponúka. Turkický pôvod odmieta vzhľadom na morfológické ťažkosti (zdrojom je <kaptyrga, kapturga>, pričom nejasné by bolo odstránenie koncovky -ga; podávaný zdrojový výraz turk. <kaptur> je slovesná forma), latinský pôvod zmieta zo sémantického hľadiska vzhľadom na vývin pomenovania v poľštine. Deriváty sú napr. adj. *kapturowy* (lexikalizované spojenia: *konfederacja kapturowa* „w dawnej Polsce w czasie bezkrólewie“, *sąd kapturowy* „sądy szlacheckie w czasie bezkrólewia; przen. skrycie i nieoficjalnie działające sądy“) *kapturowaty, kapturek* „1. dem. 2. dupochowy środek

antykoncepcyjny osaniający szyjkę macicy“, *kapturnica* bot. „ozdobna roślina, *Sarracenia*“, *kapturnicowate*, *kapturnik* zool. „1. zwierzę podobne do foki, *Cystophora cristata* (SL tuleń mechúrnatý) 2. chrząszcz, większy od kornika, żyjący w krajach tropikalnych i subtropikalnych 3. inaczej bazyliszek hełmiasty, *Basiliscus basiliscus*“ (SL jašterica bazilišok), vb. *kapturzyć* „nakrywać kapturem głowy ptaków używanych do łowów“.

7.11.4 Tašky, puzdrá a mechy

Z turkických jazykov boli prevzaté aj niektoré bežne používané názvy tašiek a puzdier, vo väčšine ide o staré prevzatia, o výrazy už úplne zdomácnené, pri ktorých sa ani nepociťuje ich cudzí pôvod alebo už zastarávajúce výrazy, ktoré pomaly vychádzajú z používania.

Za úplne zdomácnené je v poľštine považovaný pomenovanie *torba*, v slovenčine je zachytené okrem iného aj v slovníkoch cudzích slov, čo nie je jediný rozdiel pri používaní tohto výrazu v daných jazykoch (rozdiely sú aj vo významoch a podobe slovotvorných hniezd). Zdrojom tohto výrazu, známeho aj ostatným slovanským jazykom, je pravdepodobne turckické <torba> „vrece“ (RČES¹⁶⁵, MES1, VSCS, ASCS).¹⁶⁶ Slovenské *torba* (zried. *torbica*¹⁶⁷) je definované ako „vak z kože, plátna alebo iného materiálu s nosnými remeňmi, kapsa“, slovníky cudzích slov okrem tohto významu podávajú aj druhý, odvodený na základe podobnosti zool. „*lična torba* – vak tvorený zdvojenou kožou v kútikoch úst zvierat'a na zhromažďovanie a prenášanie potravy (napr. u chrčka a niektorých opíc)“. Sémantické pole poľského *torba* je širšie, okrem základného významu zhodného so slovenským „1. worek rôzneho kształtu, z rôzneho materialu, zvykle z uchwytem do noszenia“ aj „2. podlužny pojemnik z papiera lub plastyku, jako opakowanie, zazwyczaj do materiałów sypkich, drobnych 3. biol., anat. fałd skórny mający postać kieszeni, przebywają i rozwijają się w nim młode torbacze 4. przen. o zwisającej skórze, zvykle pod oczami 5. pot. o nadmiernie rozciągniętych częściach ubrania“, lexikalizované spojenie *torby policzkowe* (SL *lične torby*). V PL sa k pomenovaniu viaže bohaté slovotvorné hniezdo: *torbowy*, *torbiasty*, *torebka* „1. dem. małe opakowanie na towar sypki 2. małe opakowanie, w kształtu koperty, teczki itp., używany przez kobiety do noszenia drobiazgów 3. anat. kulisty twór otaczający jakiś organ w żywym organizmie, napr. *torebka nerkowa* – osłona nerwów, *torebka włosowa* – wytwór tkanki łącznej skróry otaczający korzeń włosa“, 4. bot. wysychający w czasie dojrzewania owoc, pękający, wielonasienny, powstały ze zrośnięcia kilku owocolistków“, *torebkowy*, *torebkarka* techn. „urządzenie do produkcji torebek“, *torebkarski*, *torebkowaty*, *torebeczka*, *torebnica* zool. „mszyca, szkodnik wiązu, *Tetraneura ulmi*, *torebnica wiązowa*“ (SL vlnatka hladká), *torbacz* zool. „przedstawiciel grupy ssaków, których samice noszą młode w torbie na brzuchu“ (SL vačkovec), *torbiel* med. „jama patologiczna w narządach wewnętrznych organizmu; *torbiel w tkance płucnej*“, *torbiel galaretowa* med. „ganglion“, *torbiel śliw* ogrodnicy „choroba

¹⁶⁵ RČES pri hesle *torba* uvádza, že do češtiny bol prevzatý poľským prostredníctvom.

¹⁶⁶ BOSE pri pôvode výrazu uvádza ako zdroj orientálne jazyky, turckické nevyklučuje, ale presný zdroj výrazu uvádza ako neznámy.

¹⁶⁷ Deriváty tohto výrazu zachytáva iba HSSJ: *torbička* a *terbuľa*, SSJ zachytáva aj fražému zastar. *minister bez torby* „minister bez rezortu“.

powodowana przez grzyb *Taphrina pruni*, powoduje gnicie owoców“, *torbielowatość* med. „cecha charakterystyczna czegoś z kształtem torbieli“, *torbielowaty, torbielowy, torbomaterac* „lekki materac, z pianki poliuretanowej obszytej tkaniną“, *torbotuszczak* med. „nowotwór niezłośliwy“. A v PL sa pomenovanie *torba* uplatňuje aj vo frazeológii: *pójść z torbami* „stać się nędzarzem, zubożeć“, *chodzić z torbą* „żebrac“, *puścić kogoś z torbami* „sprawić, że ktoś straci dobytek“, *torby sieczki nie wart* „nic nie wart“, *doprowadzić kogoś do kija i torby* „doprowadzić kogoś do nędzy“ a i.

Turkický pôvod môžu mať aj poľské výrazy *kiesa* a *kaleta*. Výraz *kiesa* (*kieska*) „woreczek używany dawniej do przechowywania pieniędzy lub kosztowności; przen. majątek, kapitał“ môže pochádzať z tur. <käsä> „vrece“ (SLSE, BSE, SHTJP, SWO) alebo z lat. <capsa> (ESJP). V niektorých prácach sa do súvislosti s výrazom *kiesa* uvádza výraz *kieszeń*. O turkickom pôvode tohto výrazu uvažuje MES1 „pol. kieszeń, od pol kiesza, rus. kisá, z osman. käsä – pytel“, z poľštiny by potom bolo prevzaté slovenské *kešeňa*.¹⁶⁸ SLSE sa stavia proti výkladu PL *kieszeń* z *kiesa*, ktorý považuje za nemožný vzhľadom na chronológiu a geografiu výrazu. Ďalej uvádza, že etymológia tohto výraz je neistá, PL *kieszeń* možno vznikla kontamináciou dvoch výrazov – z psl. *късьнь (PL *kiesień*), *късьень (stPL *ksieniec* „žoládek, wnętrzości“) a *късь-ень (PL *kiszka*), ktoré vzájomným vplyvom viedli k vytvoreniu PL *kieszeń*, čím sa spoluvysvetľuje sémantický vývin pomenovania. Ďalšiu etymologickú teóriu podáva BOSE, ktorý výraz vysvetľuje prevzatím z blr. <kiścien>, a to z lit. <kišene, kešene> „vrece“.¹⁶⁹ Výraz *kaleta* prestarz. „woreczek skórzany na pieniądze, noszony przy pasie“ môže pochádzať z turkického <qalita, kal(i)ta> „vrece, vreme na peníze“ (BSE), a to asi z ar. <charita> (SLSE), prevzaté cez ukrajinčinu alebo ruštinu. ESJP uvádza pôvod z tal. <caletta> „konektor, spojenie“, s náhodnou porobou so strus. <kalita> „druh pastierskej torby“, ktoré pochádza z turkických jazykov. Poľské výkladové slovníky sa tiež pri pôvode rozchádzajú, prvý uvádzajú z ar. > tur. PSWP, SWO, SJP, SJP, druhý z tal. WSWO. Deriváty: *kaletka* „1. prestarz. skórzany woreczek na pieniądze, noszony przy pasie 2. anat. rodzaj zagłębienia, otworu wypełnionego substancją płynną 3. reg. w ludowym stroju kobiecym: zakończenie dolnego brzegu gorsetu w kształcie szerokich zębów“, od neho *kaletnictwo* „rzemiosło zajmujący się wyrobem galanterii skórzanej, jak torebki, paski, teczki itp.“, *kaletniczka, kaletnik, kaletniczy, kaletniki* bot. „roślina tasznik pospolity, *Capsella bursa pastoris*“ (SL pastierska kapsička).

Turkizmami sú dva výrazy pomenúvajúce kožené vreme na prenášanie tekutín: *burd'uk/burdziuk* a *buklak*. Výraz *burd'uk/burdziuk* je v slovenčine aj v poľštine, jeho pôvod je v turk. <bardak> (WSWO ho spresňuje na turkménsky). Tento kožený mech slúži na prenášanie vína na Kaukaze, v minulosti aj medu, masla a i. V PL je zachytený ako historizmus (SHTJP, BSE), v SL ho zachytávajú slovníky cudzích slov. Poľský výraz *buklak* (aj reg. *buklag, bukłaga*, stPL *boklag, boklag*) pochádza z turkického <baklak>, prevzatý v 16. stor. vo význame „kožené vreme na prenášanie tekutín“.

¹⁶⁸ V slovenských slovníkoch sa väčšinou uvádza pôvod z maďarčiny.

¹⁶⁹ Pri litovskom výraze ďalej uvádza „wyraz lit. ma być z pochodzenia nazwą czynności z przyr. -ene od lit. kišti/kišu - sunąć coś“.

7.11.5 Obuv

Turkický je aj pôvod niektorých pomenovaní obuvi, napr. *papuča/papuč*, *bambosze*, *pačmaga/baczmag(a)*, *čizmy/cizmy*. Výraz ***papuča/papuč*** (obyč. v pl. *papuče/papucie*) bol pravdepodobne cez maďarčinu (maď. <papucs> „pantofľa“) prevzatý z Balkánu, z tureckého <papuç> „topánka“. V turečtine je prevzatím z perzského <pāpūš> (od pā „noha“ a pūšidān „pokryvať“). Výraz je v slovenčine doložený od 17. storočia. Súčasný významy v SL sú „druh ľahkej domácej obuvi“ aj „druh teplej plstenej obuvi s prešívanou podošvou“, pren. pejor. „o zbabelom, veľmi povolnom človekovi“, VSCS zachytáva aj slangové „predmet montovaný (políciou) na koleso dopravného prostriedku na zamedzenie pohybu“ a stav. „pomocný prvok konštrukcie krovu kotviaci vzperu, stĺpy ap.“. SL deriváty sú adj. *papučový* pren. iron. „zbabelý, obmedzený, podriadený“, dem. *papučka*, *papučiár* „1. výrobca papučí 2. holub so zarastenými nohami“, *papučiarka*, *papučiarski*, *papučiárstvo*, frazémy *ísť, prísť ako v papučiach* „veľmi ticho“, *byť pod papučou* „podliehať (obyč. v manželstve) vôli niekoho, byť v jeho moci“. V PL je skromnejšie slovtvorné hniezdo: dem. *papuski*, *paputek*. Od rovnakého základu – perz. <pāpūš> cez tur. <papuç> (SWO, PSWP) alebo cez fr. <babousche> (ESJP, WSWO) bol do poľštiny prevzatý výraz ***bambosze*** „1. ciele, miakkie pantofle domowe 2. ucziowski – ocena niedostateczna“, od neho dem. *bamboszek*. Pre domáce pantofle existuje v poľštine (regionálne) aj iné pomenovanie tureckého pôvodu – ***meszty*** (sg. *meszt* aj *meszta*). Výraz *meszty* pochádza z tur. <mest>.

Z turečtiny (z tur. <bašmak, pašmak> „sandál, topánka“) bol prevzatý aj výraz ***pačmaga/baczmag(a)***. Tieto výrazy majú spoločný iba pôvod, inak sa ale po formálnej aj sémantickej stránke líšia. V poľských slovníkoch sa pri výraze *baczmag* uvádza „but s cholewką ściętą ku tyłowi, wzorowany na tureckim, noszony w Polsce w XVII w.“, v slovenčine ho vo význame topánka zachytáva iba HSSJ „ľahké kožené šnurovacie topánky“ a VSCS „hodvábne vyšívané papuče“, rozšírenejší je v SL pejoratívny význam zachytený v KSSJ, SSJ a VSCS¹⁷⁰ „opovrhlivá nadávka, papľuh, pačrev“.

Do poľštiny aj slovenčiny bolo prevzaté slovo ***čizma/cizma*** (obyč. pl. *čizmy/cizmy*), ktoré sa od osmanských Turkov (tur. <çizme> „vysoká topánka, čizma“) rozšírilo na Balkáne, skadiaľ prešlo do maďarčiny a ďalej do poľštiny a slovenčiny. V daných jazykoch nie je rovnako hodnotené. V poľských slovníkoch sa objavuje vo význame daw. „niski lub z niewysoką cholewką but z miękkiej, kolorowej skóry, obecnie częścią strojów ludowych“, SWO zachytáva aj druhý význam „obuwie z wysokimi cholewkami na klinowym obcasie, w kobiecym stroju ludowym“, s dem. *ciżemka*. Slovenské *čizma* „1. obyč. pl. vysoká obuv zakrývajúca obyč. celé lýtka 2. obyč. sg. použitie sily na dosiahnutie vlastných cieľov; hrubé spôsoby; násilie, útlak“. Na prvý pohľad je zrejmý rozdiel medzi poľskou a slovenskou *čizmou*: sémanticky je to v PL nízka topánka, SL vysoká topánka, z časového hľadiska je *čizma* súčasťou staršej, nárečovej poľštiny, *čizma* patrí do bežnej slovnej zásoby súčasnej

¹⁷⁰ VSCS zachytáva pomenovanie *pačmaga* v dvoch heslách s rozdielnym pôvodom, *pačmaga* „nadávka“ <maď. < tur.> a *pačmaga* „papuča“ <orient.>

spisovnej slovenčiny. V SL je bohaté slovotvorné hniezdo: *čičmový, čičmička* „1. malá čičma 2. polovysoká (uzavretá) obuv siahajúca nad členky“, *čičmičkový*, aug. *čičmisko* „veľká alebo ťažká čičma“, *čičmár* „kto vyrába obuv s vysokou sárou“, *čičmárik, čičmárka, čičmárčina* „remeslo čičmára“, *čičmársky, čičmárstvo*. Pomenovanie vystupuje vo frazémach: *sedemmil'ové čičmy* „rozprávkové čičmy, v ktorých hrdinovia ľahko prekonávajú obrovské vzdialenosti“, hovor. *talianska čičma* „územie Talianska“, *španielska čičma* „mučidlo“, *dupnúť čičmou* „vedieť sa presadiť, vynútiť niečo“, *poznať niekoho, niečo ako staré čičmy* „veľmi dobre, dôverne“, *tečie mu do čičiem* „nemá veci v poriadku, nemá istú pozíciu“, *trčí mu slama z čičiem* „1. pochádza z dediny, z chudobnej rodiny 2. nevie sa vhodne správať“ a i. Pri zvažovaní slovensko-poľskej medzijazykovej homonymie pri slovách turkického pôvodu tak pomenovanie *čičma/cičma* predstavuje jeden z príkladov, kde sa pri zhodnom pôvode a veľmi blízkej formálnej podobe prejavujú v SL a PL sémantické diferencie viacerých typov.

7.12 Pomenovania priestoru – budovy a ich časti, pohrebiská, geografické názvy a prírodné útvary

V tejto kapitole sú zahrnuté rozličné pomenovania priestoru, budovy – cirkevné aj obytné, trhoviská, pohrebiská, geografické názvy (krajiny a oblasti) a prírodné útvary a i.

Na pomenovanie orientálnych budov, cirkevných aj iných, boli prevzaté rozličné výrazy. Niektoré sa úplne začlenili do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny, iné, najčastejšie pomenovania reálií, patria medzi cudzie slová a ich používanie je obmedzené. Na pomenovanie cirkevných budov boli prevzaté výrazy *medresa/medrese, madrasa* „islamská vyššia škola pri mešite“ z ar. <madrasa> „miesto vedy“ cez tur. <medrese>; *minaret* „veža mešity, odkiaľ muezín zvoláva veriaticich na modlitbu“ z ar. <manara> „miesto, kde je oheň, svetlo“ cez tur. <minare>, od neho adj. *minaretový/minaretowy, minarecki*, PL dem. *minarecik*; *meczet, džamija/džami(ja), topdžami* – všetky tieto výrazy označujú mešitu, ale nie všetky sú rovnako zachytené v slovníkoch. Výrazy *džamija* a *topdžami* v SL, *meczet* a *džami(ja)* v PL. Najbežnejšie pomenovanie tejto cirkevnej budovy je v SL mešita,¹⁷¹ v PL *meczet* (m). Pomenovania *džami(ja)/džami(ja), topdžami* pochádzajú z tureckého <cami>,¹⁷² variantné podoby sú *džamija/džamija* (SSJ, VSCS, SHTJP), *džami/džami* (HSSJ, PSJP¹⁷³), podobu *topdžami* zachytáva iba HSSJ.¹⁷⁴ *Meczet* rovnako ako mešita vychádza z ar. <mezdžid> „miesto pre bohoslužby“, prevzaté cez tur. <mescit, mescet>, do PL zrejme cez ukr. <mečet> v 16. storočí. Od neho adj. *meczetowy*, dem. *meczecik*. V PL je zachytené aj ďalšie pomenovanie *tekke* „sídlo moslimského rel. bratstva“ z perz. <tekja> „vankúš“, prevzaté cez tur. <tekke>.

Ďalšími typmi budov sú paláce, kúpele a i., k ním zahrniem aj trhoviská a pohostinské podniky. K pomenovaniam kúpeľov patria napr. *hamam, harara* a i. Výraz *hamam* (aj *hammam*)¹⁷⁵ označuje

¹⁷¹ Mešita ako SL ekvivalent PL *meczet*, nebola prevzatá tureckým prostredníctvom, má pôvod t > šp > arab (ASCS).

¹⁷² Vo výslovnosti džami.

¹⁷³ PSJP pri tomto hesle uvádza „meczet w stolicy kalifatu lub prowincji muzułmańskiej“.

¹⁷⁴ „Arab./tur. mešita“.

¹⁷⁵ Zachytený v PSJP, PSWP, WSWO, VSCS.

verejné kúpele v moslimských krajinách, prevzaté z ar. <hammām> cez turečtinu, ich hlavnú časť pomenúva výraz **harara** (zachytený vo VSCS, z tur.).

Na pomenovanie palácov a ich častí boli prevzaté výrazy *konak*, *hárem/harem*, *seraj*. Pomenovanie **konak** označuje kráľovský palác alebo sídlo vysokého hodnostára v balkánskych krajinách, najmä v Turecku, výraz pochádza z tureckého <konak>. V SL je zachytený slovníkmi cudzích slov, v PL okrem súčasných slovníkov aj v SHTJP.¹⁷⁶ V moslimských krajinách sa pre palác panovníka používa názov **seraj** (aj *saraj*), ktorý označuje aj časť domu vyhradenú ženám (syn. *hárem*). Tento výraz je zachytený iba v PL (historickými aj súčasnými slovníkmi), vychádza z perz. <sārāj>, prevzatý bol cez tur. <saray>. Výraz **hárem/harem** (SL aj PL) okrem významu „časť domu vyhradená ženám“ označuje aj ženy, ktoré v ňom bývajú, tiež hromadné označenie pre ženy moslima, v SL aj pren. expr. „väčšia skupina žien okolo muža“. PSWP zachytáva aj „3. kobieca poczekalnia dworcowa, przedział w pociągu, tramwaju itp. 4. więzienny - cela lub miejsce w celi wydzielone dla skazanych należących do grupy frajerów, także określenie homoseksualistów biernych i prostytuttek“. Adj. derivát je *háremový/haremowy*.

Na pomenovanie trhovísk boli prevzaté výrazy *majdan* a *bazar*. Výraz **majdan** vychádza z perz. <maidan>, ktoré bolo prevzaté cez tur. <maydan> a jsl. jazyky a rumunčinu. Ako historizmus označuje orientálne trhovisko, námestie v dedine alebo v tábore, v PL má aj pren. význam „2. pot. rzeczy lub bagaże 3. przestarz. miejsce, gdzie karczuje się las i obrabia drewno 4. osada robotników leśnych“. V SL sa tento výraz objavuje aj v podobe *mejdan* (z rovnakého zdroja ako *majdan*; RČES) a označuje slang. „priateľská schôdzka so zábavou, obyčajne s pitím alkoholických nápojov, žúr“. Pomenovanie *mejdan* bolo prevzaté prostredníctvom južnoslovanských jazykov do češtiny, odkiaľ prešlo do slovenčiny (ASCS). Pomenovanie **bazár/bazar** je začlenenéjšie do slovnej zásoby poľštiny aj slovenčiny, okrem významu orientálneho trhoviska, ulice alebo štvrti, v ktorom je známe od 16. storočia, v PL označuje aj „2. plac lub pomieszczenie ze straganami, budkami, gdzie sprzedaje się towary 3. wystawa połączona ze sprzedajem“, v SL aj „2. obchod s chybným alebo použitým tovarom 3. organizovaný predaj darovaných, často vlastnoručne vyrábaných vecí v prospech niekoho, niečoho“. Východiskom výrazu je perz. <bāzār> „trhovisko“, prevzaté cez tur. <bazar>. Od neho adj. *bazárový/bazarowy*, *bazárovitý*, dem. *bazárik*, *bazarowicz* pot. „osoba, która handluje lub kupuje na bazarze“, *bazariada* „impresa o charakterze handlowo-rozrywkowym“.

Výrazy *han* a *čárda* označujú v súčasnosti pohostinské podniky, aj keď pôvodný význam výrazu *čárda* bol iný. Tieto dva výrazy sú iba v slovenčine. Pôvod výrazu **čárda** je v iráncine, na Balkán sa rozšíril z turečtiny, odkiaľ ďalej do maďarčiny ako „pozorovacia veža, vojenská strážnica, krčma na puste“, do slovenčiny prevzaté vo význame krčma – pôvodne na maďarskej puste, potom aj pohostinské zariadenie, zväčša na južnom Slovensku, hovorovo aj cigareta (podľa značky cigariet Čárda). **Han** označuje orientálny hostinec, zachytený je vo VSCS s perzským a v SSJ s tureckým pôvodom.

---

¹⁷⁶ Ako miesto odpočinku pre pútnikov.

Pre pomenovanie pastierskeho alebo dočasného obydlija boli prevzaté výrazy *salaš/szalas*, *čatma*, *jurta*, *šiator/szatra*, *kotara* a *kišlak/kyszlak*. Výraz **čatma** je zachytený iba vo VSCS, je iba v slovenčine, pomenúva dočasné pastierske turkménske obydlie. Pôvod výrazu je v turkménčine. Pomenovanie **jurta** (PL aj *jurit*) označuje prenosný okrúhly stan niektorých ázijských kočovníkov. Pôvod tohto výrazu je v niektorom z turkických jazykov (porov. tur. yurt „dom, sídlo, vlast“), prevzatý bol cez ruštinu. Zachytený je v oboch jazykoch súčasnými slovníkmi. Starším prevzatím je výraz *salaš/szalas*, známy od 15. storočia (stPL aj *szalasz* „stan, búda“), patrí do lexiky karpatskej pastierskej kultúry. Jeho východisko je v turkických jazykoch (porov. tur. salaş, tat., azerb. šalaş), sprostredkovaný bol zrejme maďarským <szállás> „bivak, bývanie“. V PL výraz *szalas* označuje „1. prymitywne, prowizoryczne pomieszczenie mieszkalne budowane przez koczownicze 2. drewniany budynek bez komina i bez okien, zwykle zbudowany na hali w górach“, v SL výraz *salaš* „1. ohradený priestor pre ovce s kolibou pre baču a valachov 2. hovor. pohostinstvo s typickými slovenskými jedlami“. Významovo sa tieto výrazy v poľštine a slovenčine líšia. Od neho adj. *salašný*, *salašový/szalasowy*, *szalaśniczy*, dem. *salašík/szalasik*, PL aug. *szalasisko* „1. o prowizornym, prymitywnym pomieszczeniu 2. o trwałym, drewnianym pomieszczeniu w górach 3. obszar wokół górskiego, pasterskiego szałas, przeznaczony na wypas owiec“, SL *salašník* „1. chovateľ oviec na salašoch 2. majiteľ al. správca salaša, bača, valach“, *salašnický*, *salašnictvo/szalaśnictwo*, *salašiť*, *usalašiť sa* expr. „pohodlne si sadnúť, rozložiť sa, usadiť sa“. Pôvod výrazu **šiator/szatra** (st. variant *šátor/szater*, od 16. storočia) je v tureckom <çadır, şadır> „stan“, (je aj v iných turk. jazykoch, porov. kirg. šatyr)¹⁷⁷ sprostredkovaný bol cez maď. <átor> (to isté). Výraz *šiator/szatra* označuje v SL stan, obyč. s drevenou kostrou, slúžiaci ako prístrešok aj stánok, v PL má trocha iné významové spektrum „1. reg. tymczasowe schronisko o prostej konstrukcji, zbudowane z gałęzi, kawalków drewna 2. przestarz. obóz lub tabor cygański“. Od neho v SL adj. *šiatrový*, dem. *šiatrik*.¹⁷⁸ V pôvodnom význame aj výraz **kotara** (iba PL) označoval stan, presnejšie veľký vojenský stan (význam je dnes hodnotený ako zastaraný), súčasný význam je „zasona zrobiona z grubej tkaniny, protiera“. Jeho východiskom je tatárske <kotyr, kotar> „stan“, v datíve <kotarha> (kotarha gitmek „isť do stanu“) sa objavuje v stPL variante *kotarha* „stan“ (do 17. storočia), v podobe *kotara* bol prevzatý cez ukr. <kotára>. Na pomenovanie osady alebo dediny v Strednej Ázii (najmä v Uzbekistane a Tadžikistane) a aj zimného tábora turkických kočovníkov bol z turkických jazykov prevzatý výraz **kišlak/kyszlak**, v PL aj variant **kiszlak** (oba rovnako zachytené v slovníkoch). Tento výraz zachytávajú slovníky cudzích slov, v PL aj súčasné výkladové slovníky.

Ako sprostredkujúci jazyk pôsobila turečtina pri výraze **kiosk**, východiskovo je z perzského <kūšk> „palác, pavilón“ (SWO, PSWP) alebo <gōše> „roh, kút“ (RČES). Z tur. <köşk> alebo <kiöşk> „letný dom, vila, záhradný altánok“ výraz prešiel do francúzštiny (fr. <kiosque>), odkiaľ sa rozšíril do ďalších jazykov. Tento výraz je v poľštine zachytený už v 17. storočí v pôvodnom význame (SLSE), vo význame nízky prístrešok ako pouličná predajňa, stánok od 19. storočia. Základný súčasný význam

¹⁷⁷ MES1 uvádza, že tam je z perzštiny, ale žiaden z ďalších zdrojov perzštinu neuvádza.

¹⁷⁸ V HSSJ sú zachytené aj *šatorový*, *šiatrový*, *šatorský*, *šiatorský*, *šatorček*, *šiatorček*.

v SL je „pouličná búdka, stánok pre drobný predaj“ aj „účelové zariadenie s počítačom a dotykovou obrazovkou dostupné na verejných miestach, informačný terminál“ aj archit. „egyptský chrám vo forme malej jednoposchodovej kaplnky so stĺpovou, pilierovou ochodzou“. Vo význame „záhradná besiedka“ je v SL zachytený iba slovníkmi cudzích slov (ASCS ako zried.). V poľštine je aj v tomto význame frekventovaný. Okrem týchto významov v PL aj archit. „niewielki pałacyk letni w ogrodzie pawilonu lub willi“, aj morskí „nadbudówka w kształcie wieżyczki na okręcie podwodnym, skąd dowódca obserwuje przez peryskop powierzchnie morza i wydaje rozkazy“, aj techn. „energetyczna stacja rozdzielcza“, od neho adj. *kioskový/kioskowy, kioskár/kioskarz, kioskárk/ kioskarka*.

Vojenským účelom slúžili stavby typu opevnenia a strážnych veží, z týchto termínov boli prevzaté napr. výrazy *kakaul, palank(a)/palanka*. Výraz *karaul* označuje opevnenú strážnicu chrániacu hranicu, komunikácie ap., najmä v Rusku a na Balkáne. Tento výraz zachytávajú iba VSCS a ASCS, slovenské slovníky cudzích slov, pri pôvode uvádzajú rus. < turk. Výraz *palank(a)/palanka* (stPL aj *palanka*), v SL zachytený iba v HSSJ (s maďarským pôvodom) vo význame „drevené opevnenie, palisáda“. V poľštine je oveľa frekventovanejší (napr. SWO, PSWP, SHTJP). V PL má zachytené významy hist. „1. mała warownia ziemna, którą otaczał wał i palisada, charakterystyczna dla systemu fortyfikacyjnego w otomańskiej Turcji i na Węgrzech 2. u Kozaków zaporoskich: część kosza, tj. obozu warownego“. Pôvod výrazu je tureckom <palanka>, ktorý bol prevzatý cez ukrajinčinu. Homonymným pomenovaním k nemu je v PL *pałanka* zool. „Pseudocheirus“ (z angl. phalangers; SL vakoveverica sťahovavá).

Z pomenovaní budov slúžiacich na hospodárske účely bol do slovenčiny prevzatý výraz *hambár*. Tento výraz nie je súčasťou súčasného spisovného jazyka, zachytáva ho iba SSJ ako nárečový vo význame „sýpka“. Východiskom tohto výrazu je turecké <ambar> „sklad“, sprostredkovaný bol cez maď. <hombár> „sýpka“.

Turkický pôvod majú aj pomenovania niektorých súčastí domov, napr. *kozub/kazub, čardak/czerdak, podruna*. Výraz *podruna* zachytávajú iba SHTJP a BSE (iba PL), ako *podrum* ho zachytáva aj MES1 (označuje ho ako slovenský, no žiadny zo slovenských slovníkov ho nezachytáva). Tento výraz označuje pivnicu, prevzatý bol zrejme tureckým prostredníctvom (tur. <podrum, budrum>) z gréc. <hippodromos>, v poľštine je zachytený od 17. storočia. Výraz *kozub/kazub* vo význame komín bol v stSL aj stPL, do súčasnej slovnej zásoby poľštiny výraz neprenikol, v slovenčine sa jeho význam zmenil, dnes označuje „1. ohnisko stavebne upravené na vykurovanie 2. v minulosti: otvorené ohnisko využívané najmä na varenie; pren. rodinný krb, rodinné, domáce prostredie“.¹⁷⁹ Pri pôvode tohto výrazu sa uvažuje o turkickej etymológii (no jeho presný zdroj sa neuvádza) v HSSJ (tat./rus.), ESJP ako „niejasne zblížano z ros. kuzov z tur.-tat“. Od neho adj. *kozubový*, dem. *kozúbok, kozubár* „výrobca kozubov“, *kozubársky*. Výraz *čardak/czerdak* označuje verandu, vo VSCS „na prvom poschodí v balkánskych rodinných domčekoch“, v PL „na dachach domów na Wschodzie“. Pôvod výrazu je v turečtine (tur. <çerdak, çardak>), sprostredkovaný bol cez ruštinu. MES1, 2 uvádza ako

¹⁷⁹ HSSJ ho zachytáva takto „1. kuželovitý zberač dymu nad ohniskom 2. ohnisko, prípecek, kde sa varí“.

východisko perz. <čartak>. Tento výraz je v slovenčine zachytený iba vo VSCS, v poľštine je hodnotený ako zastaraný (PSWP, WSWO, SWO).

Okrem rozličných názvov budov patria medzi turkizmy aj pomenovania pohrebísk, napr. *mohyla/mogila, kurhan, turba*. Výraz ***mohyla/mogila*** nemá istú etymológiu, ESJP uvádza ako možnosť prevzatia z avarčiny, do úvahy tiež prichádza, že ide o praslovanské prevzatie (psl. *mogyla „násyp, kopec, pahorok“), možno ide o novšie prevzatie cez rum. <măgură> „pahorok, vŕšok“. Vo výkladových slovníkoch je zachytený bez pôvodu, ide o úplne zdomácnený výraz. Pomenovanie *mohyla/mogila* označuje umelo navŕšený hlinený alebo kamenný kužeľovitý násyp nad kostrovým alebo žiarovým hrobom (PL zried., SL archeol.), pomník, pamätník (PL kniž.), v PL aj pot. „situácia, z ktorej nie ma vyjścia, nepomyšľný koniec czegoś“. Od neho adj. *mohylový, mohylný/mogilny, mogilski*, dem. *mohylka/mogilka, mohylôčka, mohylnik* „miesto s väčším výskytom mohýl“, *mogilnik* „składowisko odpadów toksycznych, w postaci bukrerów, silasów, studni zabezpieczonych“. Výraz ***kurhan*** (PL aj SL) označuje nasypný hrob, mohyly (archeol.), v slovenčine sa význam špecifikuje „mohyla v južnom Rusku, na Ukrajine“, v PL aj kniž. „kopiec usypany na pamiątkę jakiegoś wydarzenia lub na czyjaś cześć“. Východiskom výrazu je turkické <qurgan> „hrad“, ktoré prešlo do strus. ako <kurgaun> „hrad, tvrdza“, odkiaľ prešiel do poľštiny a slovenčiny. Od neho PL adj. *kurhanowy*, od neho aj *kultura kurhanowych grobów* (1500-400 pred n. l.), dem. *kurhanek*. Iba v slovenčine je v slovníkoch cudzích slov zachytený výraz ***turba***, s pôvodom v turečtine, ktorý označuje „v tureckom prostredí náhrobný pomník, hrobka“.

Z geografických názvov prevzatých do slovnej zásoby poľštiny a slovenčiny majúci turkický základ: *Balkánsky polostrov/Półwysep bałkański, Istanbul/Stambuł, Adziam*. Názov ***Adziam*** „Perzia“ zachytávajú iba SHTJP a BSE, používaný do 17. storočia, je to dávny turecký názov krajiny Perzie, ktorý v preklade znamená cudzí. ***Balkánsky polostrov/Półwysep bałkański*** dostal svoje meno podľa pohorí v Bulharsku (dnes Stará planina), toto pohorie malo rad mien stgréc. Haimos, za Rimánov Haemus, od Slovanov Kamenica, neskôr Stará planina „Veľká hora“, z turečtiny názov <Balakan> „Hory“, posledný z názvov sa pre celý polostrov začal používať v 19. storočí (Lutterer – Kropáček - Huňáček, 1976). V oboch jazykoch sa používa aj skrátený názov *Balkán/Balkany*, okrem polostrova, označuje aj súhrn štátov a území, ktoré sa na ňom nachádzajú. Od neho adj. *balkánsky/bałkański, Balkánec, Balkánka*, PL *Balkaniec* (iba na internete), *balkanistika/balkanistyka, balkanista/balkanista, balkanizácia/balkanizacja* polit. „vnášanie nestability, politické znepokojovanie, podnecovanie rozbrojov“, *balkanizovanie, balkanizmus* „balkánský jazykový prvok“, *balkanizovať (sa)* „nadobúdať balkánsky ráz, podliehať šíreniu rozbrojov“, *balkanológia, balkanológ* (SSSJ, PSWP) a i. Názov *Istanbul/Stambuł* sa začal používať pre pomenovanie hlavného mesta Osmanskej ríše r. 1453 po dobytí vtedajšieho Konštantínopola. Okrem týchto názvov malo v minulosti toto mesto aj názov Carihrad. Výklad pôvodu názvu *Istanbul/Stambuł* vychádza z troch teórií uvedených v knihe „Původ zeměpisných jmen“ (Lutterer – Kropáček - Huňáček, 1976), a) veľkými fonetickými zmenami od mena Konštantínopol, b) od základu islam, ako islam-bul (ktoré je nepravdepodobné), c) od gréckeho

«is tén polin» „do mesta“, tak vraj odpovedali ľudia tureckým strážam pri príchode do mesta, ktoré Turci skomolili na «istanbul», je považovaná za najpravdepodobnejší. Od neho *istanbulský/stambulski*,¹⁸⁰ *Istanbulčan, Istanbulčanka, Stambulczyk, Stambulczyk*.¹⁸¹

Turkizmami sú niektoré názvy prírodných útvarov súvisiacich s púšťami, napr. *kum, barchan, karakum*, pre pomenovanie vodných tokov, napr. *jarok/jar, bogaz, liman*, iného typu *bajir* a *basztan*. Výraz *bajir* je iba v slovenčine, zachytený VSCS, označuje soľnú depresiu vo vnútornej Ázii. Výraz *basztan* je iba v poľštine, je zachytený v historických aj súčasných slovníkoch, označuje záhradu na čiernomorských stepiach, používanú najmä na pestovanie zeleniny. Východiskovo je z perz. «bostān» „sad“, cez tur. a ukr. «baštan». Výrazy *bogaz* a *kum* zachytávajú oba slovenské slovníky cudzích slov (ASCS aj homonymné *kum, kuma* „krstný otec“). Pôvod výrazu *bogaz* je v turečtine, označuje úzku, pretiahnutú krasovú priehľbeň, struhu. Pôvod výrazu *kum* je v turkménčine (ASCS, VSCS uvádza orient.; zrejme od *kum* „piesok“). Označuje piesočnú púšť. Výraz *karakum* je v PL aj SL označuje stredoázijskú púšť alebo polopúšť, jeho pôvod je v kirgizštine alebo turkménčine (od turk. *kara kum* „čierny piesok“¹⁸²).

Výrazy *jarok/jar, barchan* a *liman* sú v slovníkoch oboch jazykov frekventovanejšie. Ako východisko výrazu *jarok/jar* sa uvádza turkické «yar» „príkrý svah, výmol, skala“ (porov. tur. *yarik, yaruk* „rázštep, štrbina“), prevzatý do poľštiny zrejme cez ukr. «jar», do slovenčiny cez maď. «árook» z jsl. jazykov, zmena významu na „priekopa, kanál“ < „struha“ už v maďarčine. Od neho SL dem. *jarček*, PL dem. *jarek*. Poľština prevzala aj výraz *jaruga* „jar gĺbokí, bagno, bloto“ (od 16. stor. v dialektoch), vychádzajúci z rovnakého základu (tur. «yarik, yaruk»), zrejme cez ukr. «jarúha» a jsl. «jarúga». V SL výraz *jarok* označuje potok alebo umelo predĺženú priehľbeň popri ceste, struhu, aj pozdĺžnu priehľbina (napr. v pôde), v PL je *jar* „wydłużona, wklęsła (o wąskim dníe i stromych zboczach), często rozgałęziona forma terenu, powstała wskutek erozyjnej działalności rzeki“. V SL homonymné s domácim výrazom *jar* „ročné obdobie“, aj ako medzijazykové homonymum. Východiskom výrazu *liman* „slané jazero pri brehu mora“ je turecké «liman» „prístav“, to z gréc. «limáni < limen-menos» „prístav“, do poľštiny a slovenčiny prešiel cez ruské alebo ukrajinské «liman» „plytké, slané jazero pri brehu mora“, v 19. storočí. Okrem tohto významu zachytávajú slovenské slovníky cudzích slov aj. „plytký morský záliv polouzavretý pieskovou kosou“, aj stav. „nádrž utvorená zemnou hrádzkou na zachytené topiaceho sa snehu, povrchovo stekajúcej vody, ako protierózne opatrenie, tiež závlahový kanálik“. V PL od neho adj. *limanowy*. Výraz *barchan* vo význame „polkruhový piesočný presyp, vypuklou časťou obrátený proti vetru“ pochádza turk. «balqan» (kazaš. ASCS, kirg. SWO, SJP alebo turkm. WSWO, PSWP). V slovenčine je zachytený iba ASCS. V PL k nemu homonymný výraz *barchan* „tkanina“ (SL *barchet*).

¹⁸⁰ SHTJ aj *stambolski, stambulka* „gliniana fajka turecka“.

¹⁸¹ O problematike písania *Stambulczyk, Stambulczyk* <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?id=7743> (17. 7. 2010).

¹⁸² Wikipédia ho špecifikuje ako piesočnú púšť v Strednej Ázii v Turkménsku <http://sk.wikipedia.org/wiki/Karakum> (17. 7. 2010), etymológia na <http://pl.wikipedia.org/wiki/Kara-kum> (17. 7. 2010) „**Kara-kum** (aj *Garagum, Karakum, Gara Gum, Kara Kum*, rus. Каракумы; z turkm. *Garagum* „čierny piesok“) – piesočná púšť v Turkmenistáne“.

7.13 Transportné prostriedky

Pri transportných prostriedkoch boli z turkických jazykov prevzaté najmä pomenovanie rôznych lodí a vozov. Z prevzatí pomenúvajúcich druhy lodí bol výraz *dubas* prevzatý iba do poľštiny (vo výkladových slovníkoch), v oboch jazykoch sa nachádzajú výrazy, *čajka*, *kaik*. Výraz *dubas* označuje „1. daw. niewielki statek rzeczny wiosłowo-żaglowy do przewożenia towarów, XVI - XVIII w. 2 reg. duży, tępy nóż“, pôvod výrazu je v tureckom <tombaz>, prevzatý bol cez ukrajinčinu. Pôvod výrazu *čajka/czajka* je v tureckom <šajka> „loďka, bárka“, predpokladá sa ukrajinské prostredníctvom. V poľštine a slovenčine označuje hist. „druh malej, rýchlej kozáckej alebo tureckej loďky“, v SSJ, HSSJ je zachytený iba ako „loďka, člnok“. Od neho *čajkáš/czajkista*¹⁸³ zastar. „lodník na čajke“. V oboch jazykoch tvorí homonymum k domácomu názvu vtákov čajka, czajka. Výraz *kaik* (SL aj *kajik*), v slovenčine zachytený iba vo VSCS, označuje dlhý úzky čln (obyč. na prepravu nákladov na loď), jeho pôvod je v tureckom <kayık> (to isté), odkiaľ sa rozšíril do ďalších slovanských, aj európskych jazykov, v PL od 17. storočia. Podobnosť výrazu ku kajaku (eskim.) je iba náhodná.

Pre pomenovanie rôznych druhov vozov boli prevzaté výrazy *arba*, *taliga/telega*, *tarantas*, *kibitka*. Okrem výrazu *taliga/telega* ide o novšie prevzatia zachytené iba súčasnými slovníkmi. Výraz *taliga/telega* má východisko v tureckom <talik(a)>, prevzatý bol zrejme do slovenčiny prostredníctvom maď. <taliga> a do poľštiny cez rus. <teléga>, nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch (porov. srb. *taliga*, v bulh. *taliga*, čes. *taliga*, rus. *teléga*, *telěžka*), známe od poč. 17. storočia. Frekvencia výrazu nie je v oboch jazykoch rovnaká, v PL je zachytený v BSE, PSC¹⁸⁴ (ako zastaraný), aj v podobe *teležka*, v SL je v HSSJ, VSCS, KSSJ ako „dvojkoľosový vozík, kára“. Výraz *arba* (PL, v SL zachytený iba v ASCS) označuje v SL dvojkoľosový vozík ázijsky a kaukazský (ASCS), v PL „1. kryty wóz dwukołowy używany dawniej przez koczowników Turcji i krajów sąsiedzkich; długi, czterokołowy wóz do przewozu zboża na Ukrainie i Kaukazie“. Jeho pôvod je v turk. <araba>, prevzatý bol cez rus. <arbá>. *Tarantas* (PL aj SL) označuje hist. druh krytého cestovného koča. Väčšina zdrojov pri pôvode tohto výrazu uvádza iba ruštinu (rus. <tarantás>), ale jeho východiskom je zrejme turkické <taryntas> (WSWO). ASCS ho uvádza aj v podobe *tarantan*. Turkický pôvod sa uvádza aj pri výraze *kibitka* (PL a SL, tam iba v ASCS r < turk, VSCS arab. > tur.), buď z turkického <ki(b)bei>, to z ar. <kubbat>, cez rus. <kibitka> rus. význam „ľahký voz, jurta kočovníkov“ (PSWP), alebo tur. <kibit> „búdka“ (WSWO). Odlišnú etymológiu uvádzajú ESJP, SLSE: z rus. *kibitka* je od *kibitá* „jurta, lúka“. Výraz *kibitka* v SL označuje „krytý voz kočovníkov v ruskom prostredí“, v VSCS aj „ľahké ruské sane“, v PL je používaný pre „krytý voz v cárskom Rusku“, aj pre „široký, hospodársky voz v Rusku“. ASCS a SWO zachytávajú aj význam „jurta stredoázijských kočovníkov“. V PL od neho *kibitnik* zool. „druh motýľa, *Gracilaria*“, *kibitnikowate* zool. „čľaď tých motýľov“.

¹⁸³ Iba SHTJP.

¹⁸⁴ Prekladový slovník PSC vo väčšine zachytáva aj zastaranú lexiku, ktorá sa v súčasných poľských lexikologických príručkách neuvádza.

7.14 Predmety domácnosti

Do tejto podskupiny som zaradila aj pomenovanie pre nábytok a riady turkického pôvodu, zhrnutých ako vybavenie domácností. Pre pomenovanie riadu boli prevzaté najmä názvy pohárov a hrncov, napr. *bučolák*, *findža/filizanka*, *sagan*, *roztruchan*, *čara/czara* a *ibrik/ibmryk*. Výrazy *čara/czara*, *findža/filizanka* a *ibrik/ibrych*, aj keď sú zachytené v oboch jazykoch, nemajú rovnaké postavenie, nie sú rovnako frekventované. V slovenčine je zachytáva iba HSSJ, v poľštine je zachytávajú všetky slovníky.

HSSJ okrem výrazov *čara*, *findž(i)a* a *ibrik* (aj dem. *ibriček*) zachytáva aj iné pomenovanie riadov, *bučolák* „hlinená nádoba v podobe fľaši, demižón“, okrem výrazu *čara* (bez pôvodu, ako zdroj uvádza Kamaldulský slovník) uvádza pri všetkých turecký pôvod, pri výrazoch *bučolák* a *ibrik* aj maďarské prostredníctvom.

Pôvod výrazu *čara/czara* je turkicko-mongolských jazykoch (porov. turkm. čara „veľký pohár“, kirk. šara, čora „veľký drevený pohár“, mong. čara, cara „kalich“), odkiaľ bol prevzatý do starej ruštiny (ako ozdobný pohár) a v 16. storočí z ruštiny alebo ukrajinčiny do poľštiny. V PL sa zachoval rus. význam „ozdobný pohár, čaša“, označuje aj „hlavná časť kalicha alebo pohára“, aj *czara glosowa* muz. „ozvučnica, časť dychových nástrojov“. V HSSJ je zachytený vo význame „hlbšia nádoba, džbán, misa“. Od neho PL dem. *czarka*, *czareczka*, fraz. *czara goryczy* „zlý los, nieszczęście“. Pre veľký ozdobný strieborný pohár bol do poľštiny prevzatý výraz *roztruchan*, tento pohár bol používaný najmä v 16. – 18. storočí. Pôvod tohto výrazu je vo východoturkických jazykoch, asi z turk. <tostakan, rustuojen, rostukan> (porov. kirk. tustahan „misa“). Výraz *findž(i)a/filizanka* označuje šálku na kávu, ale aj iné teplé nápoje, východiskom bol perzský <fingan> „pohárik, misa“, ktorý bol prevzatý cez arabčinu do turečtiny, odkiaľ z tureckého <fincan, filcan>¹⁸⁵ cez rumunské <filigean, filigeanca> do poľštiny a slovenčiny. Od neho PL dem. *filizaneczka*. Pomenovanie pre kanvicu *ibrik/imbryk* pochádza z tureckého <ibrik> „kanvica“, to z ar. <ibrīk> „džban na vodu, kanvica“. Do poľštiny a slovenčiny prešiel vo význame „turecký riad na prípravu kávy“ v 16. storočí, dnes kanvica obecne.¹⁸⁶ Od neho dem. *ibriček/imbryczek*. V SL ho zachytáva iba HSSJ (tiež ako slovenský MES1). Výraz *sagan*, pomenovanie pre veľký medený alebo železný hrniec, bol do poľštiny prevzatý z tureckého <sağān>, tam z ar. <saḥn>, prevzatý mohol byť aj prostredníctvom ruštiny. Okrem uvedeného významu PL slovníky zachytávajú aj významy reg. (krakovské) „kanvica“. Od neho dem. *saganek*.

Pre pomenovanie nábytku boli prevzaté výrazy *diván*, *sofa*, *tapczan* a *sepet*. Prvé tri výrazy označujú druhy pohoviek, a *sepet* pomenúva druh skrinky. Výraz *diván* pomenúva pohovku iba v slovenčine, poľské *dywan* označuje koberec.¹⁸⁷ Pôvod SL *diván* aj PL *dywan* je rovnaký, z perz. <devan> „kniha, register“ cez ar. <diwan>, bol prevzatý z tur. <divan> „zb. básni, dokumentov; rada; prijímacia miestnosť opatrená poduškami a kobercami“, z posledného uvedeného významu sa v PL rozvinul význam koberec, v SL nízka pohovka, kanapa. Zachytené sú deriváty adj. *divánový*, dem.

¹⁸⁵ Vo výslovnosti *findžan*, *fildžan*.

¹⁸⁶ WSWO, NSJP štylisticky hodnotí ako zastarené, PSWP bez kvalifikátoru.

¹⁸⁷ O výraze *dywan* „koberec“ a ďalších významoch PL *dywan* aj SL *diván* podrobnejšie vyššie (kap. textil).

divánček, divánik. Výraz **sofa** „nízka pohovka“ je v oboch jazykoch, rozšírený je aj v ostatných európskych jazykoch. V slovenčine ho zachytávajú iba slovníky cudzích slov,¹⁸⁸ v poľštine historickými aj všetkými súčasnými slovníkmi (v PL od 17. storočia). Pri pôvode výrazu sa ako východisko uvádza ar. <suffa(t)> „ležadlo, prístrešok“, niektoré slovníky uvádzajú iba cez tur. <soffa> „kamenná lavica“ (ASCS, SJP, SWO), iné z turečtiny cez fr. <sofa> (WSWO, PSWP). Poľština pozná výraz **tapczan** „pohovka, kanapa“. Ako jeho východisko sa uvádza turecké <tapčan> „stupienok na sedenie, mäkká lavica“, PSWP uvádza turkické jazyky iba ako sprostredkovateľa z čínskeho <tao-čang>. Tento výraz je v PL je od 17. storočia. Od neho sú utvorené deriváty adj. *tapczanowy*, dem. *tapczanik*, aug. *tapczanisko* „o zniszczonym tapczanie“, *tapczanopólka* *środowiskowy* „tapczan po złożeniu stanowi rodzaj półki postawionej przy ścianie“.

Poľské pomenovanie škatule alebo kufrika zo zásuvkami na klenoty, dokumenty ap. **sepet**, rozšírené najmä v 17. – 18. storočí, bolo prevzaté z tureckého <sepet> „kôš“,¹⁸⁹ zachytený je aj derivát dem. *sepecik*.

Východiskom slovenského výrazu **kefa** je turecké <kafa> „hlava“, do slovenčiny bol prevzatý cez maďarčinu.¹⁹⁰ *Kefa* označuje „1. nástroj zo štetín, drôtov ap. zapustených do nejakej plochy a používaný na čistenie, drhnutie, leštenie ap. 2. eltech. vodivá časť (uhlík al. kov) slúžiaca na prívod al. odvod prúdu“. Zachytené sú deriváty adj. *kefový*, dem. *kefka* „1. dem. od kefa 2. pomôcka na čistenie 3. pl. poľov. silne osrstené hrboľčky na zadných nohách parohatej zveri 4. eltech. uhlíky, cez ktoré vstupuje prúd na komutátor v elektrickom motore“, *kefôčka*, *kefár*, *kefárka* „výrobca kief“, *kefársky*, *kefárstvo*, *kefovať* „1. čistiť, leštiť 2. hrub. hrešiť, karhať, dôrazne napomínať 3. vulg. súložiť“, *kefovačka* „pohlavný styk“, *vykefovať*, *pokefovať*, *kefnúť* hovor. expr. „udrieť“ a i.

7.15 Iná nezaradená lexika

Z pomenovaní reálií moslimského náboženského alebo iného orientálneho charakteru boli prevzaté výrazy *namáz/namaz*, *ramazán/ramazan* a *bajrám/bajram*, ktoré zachytávajú slovníky cudzích slov, v poľštine aj výkladové a SHTJP. Výraz **namáz/namaz** bol prevzatý z perz. <nāmāz> cez tur. <namaz>, rel. „moslimská modlitba, ktorá sa odriekava päťkrát denne“, (PL od 17. stor.); výraz **ramazán/ramazan** (inak ramadán/ramadan) „deviaty pôstny mesiac v islamskom kalendári, obdobie tohto pôstu“, bol prevzatý z ar. <ramadan>, cez turečtinu (PL od 16. stor.), od neho SL adj. *ramazánový*; výraz **bajrám/bajram** zachytáva okrem uvedeného aj HSSJ, jeho pôvod je v tur. <bayram> „sviatok“ (iba VSCS a HSSJ perz./tur.). *Bajrám/bajram* označuje moslimský náboženský sviatok, *malý/maly b. a veľký/duży b.* V poľštine je zachytený výraz **kismet** označujúci osud určený každému človekovi (u moslimov, najmä Turkov), výraz vychádza z ar. <kismā>, bol prevzatý cez tur. <kysmet>. Tureckým prostredníctvom prevzala poľština aj výraz **medžlis/madžlis**, ktorý označuje „zgromadenie narodowe, trybunał lub parlament“. Pôvod výrazu je v ar. <mağlis> „rada“.

¹⁸⁸ HSSJ zachytáva iba výraz *sofë*, *sofium* „pohovka“, s pôvodom lat./fr.

¹⁸⁹ Iba BSE uvádza ako jeho východisko perz. *sapat*, ostatné slovníky iba turecké (WSWO, SWO, PSWP).

¹⁹⁰ Iný pôvod uvádza iba VSCS, z nemčiny.

Medzi turkizmy patria aj niektoré názvy pre váhy a miery, napr. *bezmian*, *kila*, *okka*, *aršín/arszyn*. Výraz *bezmian* (PL) sa okrem tejto frekventovanejšie varianty objavuje aj v podobe *przezgian*, označujú mincier, staršiu váhu používanú na hrubšie váženie, napr. balíkov, bavlny ap. Tento výraz sa obvykle odvodzuje od turkického (kumyckého¹⁹¹) <bazman> s rus. prostredníctvom alebo <batman>, ktoré uvádzajú vo väčšine slovníky (PSWP, SWO, SJP). Okrem turkického pôvodu sa v niektorých zdrojoch uvádza aj domáca etymológia (napr. ESJP) od psl. *beзь-měнь *beзь-meny (strus. bezмень).¹⁹² Variant *przezmen* bola dotvorená neskoršie, pri procese expanzie predpony *przez-* v poľštine. Výraz *kila* (aj *kyla*) zachytáva HSSJ od 17. stor. (spolu s MES1) ako obsahový mieru najmä na obilniny s obsahom 50l, aj ako nádobu s obsahom jednej kily. Výraz pochádza z tureckého <kile> a to zo starogréčtiny. Osmanskou mierou váhy bola aj *okka* (iba SvTP), obsahovala 1282gr Ako dĺžkový miera bolo prevzaté pomenovanie *aršín/arszyn* asi 3/4m (v slovníkoch sa uvádza 0,652 až 0,7112), lakeť, používaná aj na Slovensku, v Rusku do r. 1918 aj iných krajinách pred zavedením metrického systému. V PL slovníkoch býva definovaná ako dávna ruská miera, SSSJ pri tomto výraze uvádza hist. „stará dĺžková miera tur. pôvodu používaná na Slovensku“. Pôvod tohto výrazu je zrejme v tur. <aršín> (ta istá miera), prevzatý cez ruštinu (ASCS, WSWO, PSWP), SSSJ a VSCS uvádzajú ako konečné východisko perzštinu. Od neho adj. *aršínový*.¹⁹³

Za prastaré prevzatia sú považované výrazy *kniha/książka* a *tovar/towar*. Pôvod výrazu *kniha/książka* má niekoľko etymológií, presný zdroj ani spôsob prevzatí nie je presne stanovený. Predpokladá sa, že ide o prevzatí z niektoré orientálneho jazyka, napr. a) z asýrskeho <*kunnukku> „pečať“ (ces arm. knik); b) z osetského <kiunuga> „kniha;“ c) z čín. <*king> alebo <*k'üen, *kcüen> „svitok“. Tento výraz bol sprostredkovaný cez staroturkické jazyky – zrekonštruované stturk. <*küinig, *küinigči>, protobulh. <*küiniv, *küiniv>, čuvaš. <*koñiv>. Výraz prešiel do psl. ako *книга „zvitok, písmeno“ (je aj stmaď. könyü, dnes maď. könyv), poľský variant výrazu vznikol zo staršieho *knięga so zmenou kñ- < kś-, samohláska –ę- je výsledkom sekundárnej nazalizácie i po ñ, dnes sa bežne používa pôvodne dem. tvar výrazu *książka*. Z veľmi rozsiahleho slovotvorného hniezda uvediem iba niekoľko príkladov: adj. *knižný/książkowy*, dem. *kniżka*, *kniżočka/książeczka*, sbst. SL *knižnica* „požičovňa kníh“, *kniħkupectwo* „predajňa kníh“, PL *księgarnia* „predajňa kníh“, od neho *kniħkupec/księgarz*, *kniħkupectwo/księgarstwo*, *kniħkupecký/księgarski*, vb. SL *kniħovať* „zapisovať do evidenčných kníh“, PL *księgować* „evidovať, účtovať, viesť účtovníctvo“ a i. Výraz *tovar/towar* je praslovanským prevzatím, psl. *товарь, ktoré má pôvod v turkických jazykoch (porov. tur. tavar, davor „zbožie, majetok, dobytok, ovca“, ujur. tavar, nohaj. tuvar „dobytok“, stuzb. tovar „výrobok, vec, majetok“, mong. tovar „veci, vlastníctvo“). Tento výraz je aj v ďalších slovanských jazykoch, napr. ukr. tovar „stádo, statok“, bulh. tovar „náklad, záťaž“, srb., chorv. tovar „kôň, somár“, tovarica „oslica“, tovaruša „kobyľa“, tovariti „nakladať“ a i. V súčasnej poľštine a slovenčine výraz *tovar/towar* označuje ekon. „predmet, výrobok kúpy a predaja“, v PL aj *środowiskowy* „2. dzieczyną,

¹⁹¹ MES1 uvádza, že reč Kumykov bola obchodnou rečou medzi severným Kaukazom a Volhou, neskôr ju nahradila ruština.

¹⁹² Pri turkickej etymológii uvádza „niezasadnie podejrzewano to słowiańskie słowo o pochodzenie z obcego źródła orientalnego“.

¹⁹³ PL *arszynowy*, *arszynny* zachytáva iba SHTJP.

kobieta, kochanka, czasem prostytutka 3. narkotyk, zwł. przygotowany w porcjach na sprzedaż“ (PSWP). Aj tento výraz má veľmi rozsiahle slovotvorné hniezdo, uvediem iba niekoľko príkladov: adj. *tovarový/towarowy* ekon. „tovarová výroba produktov na predaj“, PL aj *pociąg towarowy*, s variantami *środowiskowy – towarniak, towarowiak*, pot. *towarówka*, dem. *towarek*, SL *polotovar* „čiasť spracovaný tovar, obyč. predvarené potraviny“, *tovaroznactvo/towaroznawstwo, tovaroznalec/towaroznawca, tovaroznalecký/towaroznawczy*, SL *továreň, továrenský, továrnička, továrnik* a i., PL *towarowość* ekon. „procentowy stosunek produkcji gospodarstwa rolnego przeznaczonego na sprzedaż“, *towarowiec* „statek do przewozu towarów“ a i. O prevzatí derivátu *tovariš/towarzysz* od stturk. základu <*tavar> a formantu <eš, iš> bola zmenka v kapitálke venovanej pomenovaniu osôb. Do slovanských jazykov bol prevzatý ako **tovarišь, *tovariščь* na označenie druha, spoločníka, rozšírený je najmä v zsl. a vsl. jazykoch. V PL a SL je spoločný iba význam priateľ, spoločník (SL zastar.), v SL aj ako hist. „2. pomocník majstra“, od neho adj. *tovarišský, tovarišstvo* zastar. „spoločnosť, spolok“, *tovarich* „v minulosti nádeňnícka práca“, *tovarišiť* zastar. „pracovať ako tovariš“, v PL *towarzysz* aj „2. członek partii socjalistycznej lub komunistycznej 3. hist. w wojsku polskim XVI w., żołnierz w konnicy 4. łow. młody jelen byk“, od neho adj. *towarzyski, towarzyszyć, towarzyszenie, towarzysko, towarzysstwo* „1. bycie, pozostawane z kimś, obecność kogoś 2. grupa znajomych, osoby zaprzyjaźnione“, *towarzycho* „1. pot. grupa zajmomych, przyjaciół 2. środowiskowy – grupa złodziei, grupa chuliganów“.

Z turkických jazykoch bol prevzatý výraz *balvan/balwan*. Východiskom tohto výrazu mohol byť iránsky, perzský výraz <pāhlivān, pāhlavān> „bojovník, hrdina“, ktorý prešiel do turkických jazykov (porov. kirg. *palvan, balvan*, tur., kazaš. *palvan* „silák, hrdina“, a i.), alebo z turk. <balban> „náhrobok, pomník“, (RČES), odkiaľ prešiel do psl. **bal(ъ)vanъ* i *бълванъ. Pri sémantickom vývine sa uvádza táto cesta: bojovník, hrdina < stĺp, socha na jeho počesť < blok, hruda (BOSE). V starej poľštine (15. – 16. stor.) je tento význam zachovaný ako „hruda soli kamennej“, v súčasnosti označuje „1. figura ze sniegu, ktorá lepiá dieťa 2. hist. posąg božka pogaňského 3. pogard. obelżywa nazwa człowieka nieinteligentnego, tępego, ograniczonego 4. ogromna, spieniona fala morska 5. łow. wypchany cietrzew lub jego podobizna, umieszczane w koronie drzewa w celu przywabienia cietrzewów“.¹⁹⁴ V SL označuje úlomok horniny, veľký kameň; aj veľký kus hmoty; pren. expr. veľká záťaž, čo spôsobuje starosti. SSJ zachytáva aj nárečový variant *bolvan* pejor. „leňoch, povaláč“. Od neho adj. *balvanový/balwański, balvanovity* „podobný balvanu; plný balvanov“, dem. *balvanček*, PL dem. *balwanek* aj łow. „figurka dzikiej kaczki umieszczana na wodzie w celu przywabienia kaczorów“, *balwanica* „określenie kobiety, dziewczyny nieinteligentnej, tępej, ograniczone“, *balwanić* pot. „stawać się balwanem, tumanieć, głupieć“, *balwanić się* „1. wzdymać się balwanom, falować 2. pot. nic nierobić, marnować czas“, *balwanochwalectwo* „pogaństwo“, *balwanochwalca* a i. V SL výraz *balwochwalca, balwanochwalca* „kto uctieva pohanské modly“, zachytáva HSSJ, tento výraz je

¹⁹⁴ Význam modla zachytáva aj HSSJ.

polonizmom.¹⁹⁵ V SL fraz. *ťažký ako balvan* „veľmi“, *leží mu to ako balvan na prsiach* „pociťuje veľkú tieseň, starosť“, *padol/odpadol/spadol mu balvan zo srdca* „zbavil sa veľkej starosti, uľavilo sa mu“, *tlačiť pred sebou veľký balvan* „nemôcť, nevedieť sa zbaviť problému“. Do poľštiny bol prevzatý aj turkizmus **baba** (archeol.) na označenie kamennej figúry, obyč. ženy s pohárom alebo rohom v ruke umiestnenej na kurhanoch na stepiach Európy a Ázie. Východiskom výrazu je turkické <babal> „predok, stavec, otec“. Tento výraz rozšíril sémantické pole domáceho výrazu *baba*, ktorý označuje ženu, milenkú, zbabelého muža, bábovku a i.

Turkizmom je aj poľský výraz **taśma**. Bol prevzatý zrejme cez vsl. jazyky (rus. *tasma*, ukr. *taśmá*), ale jeho pôvod je v turkických jazykoch (porov. tat. *tasma* „pásik, stuha“, ujur., tur. *tasma* „remeň, pásik“). V poľštine je od 16. storočia. Výraz *taśma* označuje „1. dlugi, wąski kawalek, skóry, tkaniny, tworzywa sztucznego 2. techn. wąski pas wykonany z tworzywa sztucznego, nawinięty na szpulę do utrwalania dźwięków i obrazów, np. taśma filmowa 3. bot. glon z typu zielenie, Enteromorpha (SL zelená rasa) 4. sport. przeciągnięta wzdłuż mety wstęga, zrywa zawodnik wygrywający bieg 5. techn. ruchomy pas do transportowania ładunków, *taśma montażowa, pracować przy taśmie, na taśmie, prosto z taśmy* - o czymś bardzo nowym, niedawno wykonanym 6. woj. specjalny pas z nabojami zakładany do broni automatycznej“. Od neho adj. *taśmowy*,¹⁹⁶ *taśmowo* „używając taśmy do przemieszczania czegoś; przen. w sposób powtarzalny, ujednoczony“, *tasiemka* „1. dem. taśma 2. rodzaj makaronu mającego postać wąskiej wstążki“, *tasiemkowy, tasiemnica* bot. „bylina rosnąca w wodzie, *Zostera, tasiemnica morska*“ (SL morská tráva), *taśmiak* zool. „ryba *Lumpenus lampretaeformis*“, *taśmować* „1. wykorzystywać do czegoś taśmę (pakowania, owijania) 2. woj. wkładać naboje do taśmy broni automatycznej“, *taśmowanie, taśmiarka* „maszyna służąca do taśmowania przewodów elektrycznych“, *taśmociąg* „urządzenie do transportowania przedmiotów zbudowane z gumowej, ruchomej taśmy“, *taśmochodnik* „ruchomy chodnik stosowany na lotniskach“, *taśmoteka* „zbiór nagrań utrwalonych na taśmie magnetofonowej lub filmowej“, *taśmowiec* „maszyna włókiennicza do wyrównywania wyczesanej wełny lub bawełny“, *tasiemniec* zool. „długi pasożyt przewodu pokarmowego, *Taenia*; przen. pot. o czymś bardzo długim, zbudowanym z wielu części, często o programach medialnych“, od neho *tasiemczyca* „choroba pasożytnicza wywołana przez bytujące w przewodzie pokarmowym tasiemce“, *tasiemcowy, tasiemcowaty* przen. „przypomina tasiemca (tasiemcowaty serial TV, historia - długie)“. Výraz *tasiemiec* (v PL od 17. stor.), bol pre názov cudzopasnika, prevzatý do češtiny Preslom v podobe *tasemnice*, ktorý v podobe *tasomnica* je zachytený v SSJ (zrejme bohemizmus, variant k domácomu *pásomnica*).

Na pomenovanie choroby bol do poľštiny prevzatý výraz **dżuma**. Presne označuje smrteľnú nákazlivú chorobu, prenosnú z blých, potkanov a iných hlodavcov na človeka, iné označenie pre mor. Etymológia tohto výrazu nie je pevne stanovená, uvažuje sa o možnosti prevzatí z tureckého <iç-humma> „vnútorná horúčka, vo vnútornostiach“ (porov. tur. *kara-humma* „týfus, čierna horúčka“) cez balkánske jazyky (bulh. <čuma>, rum. <cuiuma>) a ukr. <džumá, čumá> (túto etymológiu uvádza väčšina

¹⁹⁵ Podrobnejšie pozri Mračníkovy (2004).

¹⁹⁶ Od neho napr. *pila taśmowa, produkcja taśmowa (taśmówka)* a i.

zdrojov ESJP, SSZ, WSWO), iné východisko uvádza PSWP, SJP z gréc. <kýma>, tiež sprostredkované rumunčinou. Od neho adj. *dzumowy*, aj spojeniach med. *dżuma płucna*, *dżuma dymienicza* „dżuma objawiająca się obrzękiem węzłów chłonnych i niewydolnością krążenia“, techn. *dżuma cynowa* „wada wyrobów cynowych, ztrata lasku“.

Výrazy *tuman* a *tma/ćma* (vo význame množstvo, veľký počet) majú rovnaký pôvod. Východiskom je turkické <tuman> (uzb., jakuc., kirk. tuman, kazaš. tuγman) „desať tisíc“, v podobe *tma/ćma* „veľké množstvo, zástup, légia“ sa považuje za kalk (od tuman) – veľké množstvo (BOSE, MES1, BSE), ktoré sa prechýlilo k tme, temnote. V tomto význame už nie je v súčasnej poľštine a slovenčine živý, označovaný ako zastaraný. Výraz **tuman** v slovenčine zachytený iba v ASCS, VSCS, v PL je zachytený v SHTJP a vo väčšine ostatných slovníkov. V poľštine sa jeho význam rozšíril. Pri jeho prevzatí sa predpokladá ruské, ukrajinské prostredníctvom. Výraz *tuman* pôvodne označoval tat., tur. vojenský oddiel (10 000 mužov), a dávna iráns., perz. minca v hodnote 10 000 dinárov - tieto významy zachytávajú ASCS, VSCS, aj meteor. mrak, hmla (VSCS). V poľštine sú zachytené iba prenesené významy „1. obłok gęstej mgły lub oparów 2. masa jakiejś sypkiej, lotnej substancji, która unosi się w powietrzu 3. osoba niezbyt mądra, ograniczona umysłowo“, od neho *tumanić* pot. „wprowadzać w błąd, oszukiwać, oglupiać“, *tumanić się*, *tumanić* „stawać się tumanem, tracić inteligencję“, *tumanowy* „nieinteligentny“, *puszczać tumany (komuś w oczy)* „oszukiwać kogoś, wprowadzać kogoś w błąd“, *otumanić*, *otumanić* pot. „przestać logicznie myśleć“, *otumaniony* a i.

Z meteorologických názvov sú turkizmami *buran* a *koševa*, ktoré slúži na pomenovanie vetru. Výraz **buran** (PL aj SL) pomenúva silný severný, severozápadný vietor na Sibíri a v Strednej Ázii, VSCS uvádza aj „2. piesková víchrica v západnej oblasti ázijských púští a stepí“. Pôvod výrazu je v turkickom <boran, burgan>, prevzatým cez ruské prostredníctvom (rus. <buran>). Výraz **koševa** je iba v slovenčine, zachytený VSCS ako prudký a rýchly severovýchodný vietor, ktorý duje v nárazoch okolo Dunaja, pôvod uvádza z tur.-srb.

Medzi turkizmov patria aj abstraktné pomenovania označujúce psychický stav človeka, neporiadok alebo neplechu, veselosť alebo iný dej ap. HSSJ zachytáva s tureckým pôvodom výrazy *donalma* a *haramia* (SL), **donalma** označuje veselosť, zábavu, **haramia** zachytáva ako „trma-vrma, zvada, bitka“ (tur./maď.), tento výraz je zachytený aj v SSJ, VSCS (pôv. ar.) ako zried. expr. „neplecha, neporiadok“. SLSE, PSJP (dawne) zachytávajú výraz **furda** „rzecz małej wagi, głupstwo“, s východiskom v tur. <hurda, hurde> „drobnosť, zvyšky“, s prostredníctvom rum. <furda> „odpad, zvyšky mäsa“. Pri výraze **chandra** (SL iba ASCS) „pocit omrzenosti, sklúčenosti, nudy“, turecký pôvod zachytávajú ako možnosť WSWO a SSZ, iným zdrojom mohlo byť pozmenené gréc. <hypochondria>. Výraz by bol prevzatý z ruského <chandrá> v oboch prípadoch. Pri slovese **kvárit'**, ktoré v SL označuje expr. „1. trápiť, sužovať 2. ničiť, kynožiť 3. maškrtiť“. MES1¹⁹⁷ uvádza, že pochádza z tur. <gor> „škoda“, ktoré prešlo do maď. <kár> (to isté), a do slovenčiny prešlo vo význame „kazit', ničiť“.

---

¹⁹⁷ MES2 ale od gréc. kevar „plenit“.

Na pomenovanie neporiadku boli prevzaté dva výrazy *bardak* (iba PL) a *balagán/balagan*. Výraz *bardak* zachytávajú WSWO, PSJP, SSZ ako pot. „balagan, neporządek“ s pôvodom „ros., z tur.“. Pôvod rus. výrazu <balagán> (v oboch významoch) je v turkických jazykoch (zrejme kirg.; ESJP), a tam z perzštiny (perz. <balachaná>). Výraz *balagán/balagan* je v poľských slovníkoch frekventovanejší, v slovenčine iba vo VSCS a ASCS. Do slovenčiny prešiel iba pôvodný význam. V SL je zachytený iba význam zastar. „divadlo na trhoch a jarmokoch (najmä v Rusku 18. a 19. stor.), jarmočná hra, divadelný štýl s jej prvkami“, v PL okrem pôvodného významu aj pren. „neporządek, chaos“, oba prevzaté z ruštiny. Od neho PL dem. *balaganik, balaganiarz, balaganiara* „osoba robiąca balagan; też: osoba chaotyczna w pracy“, *balagniarski, po balaganiarsku, balaganić* pot. „robić gdzieś nieporządek, wywoływać zamieszanie, niepotrzebnie się czymś zajmować“, *balaganiarstwo, balaganie* pot. „robienie nieporządku, wywoływanie zamieszania itp.“.

Pri slovenskom výraze *osoh* „úžitok, prospech“ uvádza MES1 pôvod z turk. <asyγ>, ktorý bol prevzatý od Bulharov, keď ešte hovorili pôvodným jazykom. Jeho začlenenosť do slovnej zásoby SL dokladajú deriváty ako adj. *osožný*, dem. *osôžtek, osožtek*, vb. *osohovať, osožiť* „prinášať osoh, byť na osoh, prospievať“, v SSJ aj *zosohovať, zosožiť* „využiť vo svoj prospech“, *osožnosť* a i. a frazémy *byť na osoh* „byť užitočný“, *narobiť viac škody ako osohu*. Turkický pôvod sa predpokladá aj pri pomenovaní *chýr/hyr*. V poľštine výraz *hyr* nie je veľmi frekventovaný, zachytáva ho PSWP (środowiskowy).¹⁹⁸ Pôvod výrazu sa hľadá v turkických jazykoch (MES2 uvádza čuvaštinu), prevzatý bol cez maďarčinu (maď. <hír> „správa, povest“). Iba maďarský pôvod uvádzajú PSWP, ASCS, turecký s maď. prostredníctvom MES2, HSSJ. Slovenské prevzatie *chýr* s ch- sa datuje do 12., 13. storočia (MES2). Označuje „informáciu, obyč. nepodloženú a nepravdivú správu šírenú ústnym podaním“, v SL aj „verejnú mienku, súhrn názorov, ktoré sa šíria vo verejnosti“. Od neho v PL iba adj. *hyrny* środowiskowy „o którym wszyscy mówią“, v SL adj. *chýrny* „svojou mimoriadnou kvalitou alebo výkonom všeobecne známy, ktorý má dobrú povest“, *chýrne* „veľmi; dosť dobre; príznačne pre niekoho alebo niečo s určitým chýrom“, *chýrečne* zastar. „s dobrou povestou“, *chýrečný, chýriť* zried. „šíriť, robiť chýrnym“, *chýriť sa* zried. „stávať sa známym, povestným“, *chýrnik* zastar. „obyč. regionálne noviny alebo rubrika v novinách venovaná drobným správam“, *chyrovať* „mať o niekom alebo niečom zvesť, vedomosť (obyč. v zápore)“, *rozchýriť* „rozhlásiť“, *rozchýriť sa, vychýrený* hovor. „povestný“, *vychýrenosť* a i.

O turkickom pôvode sa uvažuje aj pri výraze *vrkoč/warkocz*, od stturk. <örküč> „cop, pletenec“ (z 11. stor., od *ör „plieť, splietať“ z koncovkou -küč), porov. stoguz. örküč, örgüč, örčük „spletené vlasy“, kipč. ormawuš „pletenec“ (BOSE¹⁹⁹). RČES uvádza ako nejasné, spojuje s nem. Werg „kúdel“. Tento výraz označuje pletenec z vlasov, v PL aj astron. *warkocz komety* „ogon komety“, *warkocz Bereniki* „gwiazdozbiór“, aj „pasma czegokolwiek splecione w jedną całość, też długie pasmo zwisające lub ciągnące się za czymś“. Od neho dem. *vrkôcik/warkoczyk*. HSSJ aj *vrkočok*.

¹⁹⁸ Aj BSE ako nár. podhalanské, PČS ako zriedkavé

¹⁹⁹ Odkazuje sa pri turkickej etymológii na S. Stachowského.

Ďalšie výrazy sa nachádzajú iba v slovenčine, sú to *čiriš*, *válov*, *belčov*, *bil'ag*. Výraz **čiriš** (aj *čiris*) označuje obuvnícke lepidlo, v slovníkoch zachytený ako regionálny (SSSJ). Pôvod výrazu je v turečtine, prevzatý bol cez maďarské <csiriz> (iba maď. pôvod uvádza VSCS, SSSJ, tur./maď. HSSJ). Turkický pôvod má výraz **válov**, ktorý označuje žľab na kŕmenie ošípaných alebo na kŕmenie a napájanie dobytky, pren. expr. *mastný válov* výnosné miesto, postavenie (ASCS, KSSJ, SSJ). Tento výraz bol prevzatý cez maďarčinu. Od neho dem. *válovček*, fraz. *byť pri (plnom) válove* „mať výnosné miesto“. Výraz **belčov** bol prevzatý do slovenčiny v 15. – 16. storočí z maďarského <bölcső>, ktoré je tureckého pôvodu, tvorí synonymum k domácomu kolíska, pren. aj *poznať od belčova* „od narodenia“ (SSSJ). V súčasnosti hodnotené ako zastarávajúce, etnografické „drevená kolíska“. Väčšina slovníkov zachytáva iba maď. pôvod (SSJ, ASCS, VSCS, HSSJ), cestu maď. < turk. SSSJ.

Istý turkický pôvod má výraz **bil'ag** (OTS, SSSJ, ASCS), predpokladá sa, že výraz bol sprostredkovaný maďarčinou (SSSJ, ASCS),²⁰⁰ ale môže byť v maďarčine zo slovanských jazykov (OTS). Tento výraz je okrem slovenčiny a maďarčiny (bélyeg) aj v iných jazykoch (porov. srb., chorv. biljeg, bulh. beleg, strus. běлѣгъ a i.). Výraz *bil'ag*²⁰¹ označuje hist. „vypálené alebo vybité znamenie na tele zločinc“, aj „potupný znak, pečať, poškrvnu, negatívny príznak“, od neho *bil'agovať* hist. „vypalovať znamenie; pren. expr. potupne, verejne obviňovať, pranierovať niekoho, očierňovať“, *zbil'agovať*, fraz. *mať bil'ag* „byť niečím poznačený“, *vypáliť niekomu bil'ag* „obviňovať niekoho“.

Ďalšie uvedené výrazy sú iba v poľštine, sú to *pajda*, *kaczan*, *kutas*, *kanak*, *kiziak*, *kociuba*. Výraz **pajda** (dem. *pajdka*) označuje „1. pot. duży kawał chleba 2. przestępczy – wyrok sądowy“. Ako jeho východisko býva uvádzané tur. <pay> „porcia“ (ktoré je základom aj výrazu *pajtasz*, vyše – kap. Pomenovania osôb). Východiskom výrazu **kaczan** „kolba kukurydzy 2. reg. głąb kapusty“ je turecký <kočan>, prevzatý cez rus. <kočan> alebo ukr. <kačan>. Výraz **kutas** pôvodne označoval druh ozdoby z nití, hodvábu, vlny, strapec (zastar., v PL od 16. stor.), pren. vulg. penis (od 19. stor.), pren. o mužovi (ako nadávka). Pôvod výrazu je tureckom <kutas, kutaz> „druh ozdoby“, sprostredkovaný bol ukrajinčinou alebo ruštinou. Od neho dem. *kutasek*, *kutasik*. Výraz **kanak** je má pôvod v tureckom <kanak> alebo v sanskrte (<kanaka>; PSWP), SWO uvádza ako zdroj stind. <kanakam> „zlato“. Tento historizmus pomenúva „1. turecka ozdoba fryzury kobiecej wykonana ze sznurów pereł lub drogich kamieni w Polsce w XVII w. 2. szeroki naszyjnik z drogich kamieni oprawionych w złoto noszony przez kobiety w XVI - XVII w.“. Výraz **kiziak** označuje „suszone odchody zwierzęce, używane jako paliwo w Azji Środkowej“, jeho pôvod je v turkických jazykoch (porov. tat. tizäk, turkem. tezek, kazaš. težäk), prevzatý cez rus. <kiziak>. Výraz **kociuba** označuje pot. „1. długi, metalowy pręt zakończony hakowato, do wyfarniania węgla z pieca chlebowego 2. hutniczy - żelazny drążek zakończony łyżkowato, do mieszania roztopionego metalu“. Východiskom výrazu je turecké <kösübe> (od od köse „hrabať v peci“), prevzaté cez ukr. <kocjuba> v 18. storočí (PSWP, WSWO).

Turkický pôvod majú v poľštine aj spojenie *na bałyku* a sloveso *wybahuszyć*. Spojenie **na bałyku** označuje „1. na czworkach, raczkami 2. łow. podkradania się psa myśliwskiego na brzuchu ku

²⁰⁰ Ostatné slovníky, SSI, HSSJ, VSCS uvádzajú iba maďarský pôvod.

²⁰¹ HSSJ ako „nástroj na vypalovanie znakov“.

zwierzynie“. Východisko výrazu je turecký <balık> „ryba“, neskôr prešiel do PL ako „wędzony grzbiet jesiotra“, BSE uvádza, že aj význam „naczworkach, o niezgrabnym ruchu“ bol prevzatý z turečtiny (PSWP, SWO). Od neho vb. *bałykować* „1. łow. o psi myśliwskim 2. przestarz. chodzić na czworkach rączkować“. Východiskom slovesa *wybałuszyć* môže byť turkické <balta, balda> „palica, výrastok na strome“ (BSE) alebo „od bałuch - hałas, które jest niejasne“ (ESJP). Neskôr aj vb. *bałuszyć* „1. wytrzeszczać oczy 2. hałasować“, v súčasnosti iba *wybałuszyć, wybałuszać* pot. „otworzyć szeroko oczy“.

Určovanie pôvodu niektorých výrazov je veľmi zložitá a nie vždy jednoznačná, v rozličných etymologických slovníkoch a štúdiách sa môžu objavovať rozličné teórie. V niektorých prípadoch najnovšie etymologické výskumy staršiu teóriu pôvodu presvedčivo vyvrátia. Medzi turkizmami k takému druhu reinterpretácie došlo pri výrazoch *tvaroh/twaróg, lelek, kurtka, żupa/żupa, żupan/żupan* „úradník“, *koliba, kukurica/kukurydza*, ktoré boli skôr považované za prevzatia z turkických jazykov, dnes sa obyčajne uprednostňuje iná etymológia. Výraz *kurtka* bol považovaný za prevzatie z turk. <kürtä, kürtek> „krátky kabát“ (MES1), presvedčivejšia je etymológia z lat. <curtus> „krátky, kusý“ (OTS, SLSE, BOSE²⁰²). Výraz *lelek* bol považovaný za prevzatie z tur. <laylek> „bocian“ (MES1), presvedčivejšia je etymológia od psl. *lělkъ, *lilьkъ onomatopoické podľa hlasu alebo kolísavého letu (RČES, ESJP, BOSE, SLSE). O tureckom pôvode sa uvažovalo aj pri výraze *kukurica/kukurydza*, od tur. <kokoroz> „kukurica“, ktoré nemá pevnú etymológiu, o tureckom pôvode sa uvažovalo, lebo Turci túto plodinu priniesli v 17. storočí z Ameriky na Balkán, aj niektoré ľudové názvy tejto plodiny sa po nej nazývajú (pozri kap. Etnonymá, der. od Turek). Skôr ale tento výraz pochádza z niektorého z jsl. jazykov, porov. sln. kukúrjav „kučeravý“. V súvislosti s pomenovaním *żupa/żupa* sa pri turk. etymológii predpokladá, že prvý bol výraz *żupan/żupan*, od avar. <zoapám> turk. <čupan> (BSE), pri domácej bola prvá *żupa/żupa*, z ie. *geupā (koreň geu- v psl. *žu-) < psl. *župa (od významu sekať, rezať, blízke významovo pôvodom výrazom okres <kresať, kraj <krájať), a od nej potom *żupan/żupan*, ktorý sa rozšíril do ďalších jazykov (RČES, OTS). Výraz *koliba* – pri tomto výraze bolo uvádzané turecké prostredníctvom z gr. <kalybe> „chatrč“, postupne bolo toto prostredníctvom vyvrátené, vraj do turečtiny tento výraz prešiel z rumunského <caliba>, z rovnakého zdroja sa rozšíril aj do iných jazykov (RČES, SLSE a i.), tiež pripadá do úvahy domáci pôvod výrazu, od vb. *kolybati (OTS). Pri výraze *tvaroh/twaróg* nedomáca etymológia uvádza pôvod z ázijských jazykov, ako mong. <tarak> „mlieko“, džagat. <torak> „syr“ (MES1), domáca od psl. *tvoriti „robiť niečo, formovať“ s postfixom *-ogъ, v pôvodnom význame niečo sformovať, vytvarovať (BSE, BOSE).

²⁰² V zátvorke uvádzam etymologické príručky, ktoré se pri danom hesle prikláňali k uvedenej etymológii.

7.16 Iné slovné druhy

Okrem substantív, ktoré tvoria majoritnú skupinu prevzatí z turkických jazykov, sa v obmedzenej miere objavujú aj iné slovné druhy, ktoré nie sú odvodené od prevzatých turkických substantívnych základov. Z turkických jazykov boli niektoré prevzaté verbá, adjektíva a interjekcie.

7.16.1 Verbá

Najpočetnejšiu skupinu slovies s turkickým pôvodom predstavujú slovesné deriváty od iných turkizmov, ktoré už boli pri nich spomenuté v predchádzajúcich kapitolkách, v SL napr. *be'árčiť'*, *bosorovať'*, *pobosorovať'*, *surmit'*, *roztatáriť'* (sa), *bi'agovať'*, *gajdovať'*, *vykorbáčovať'*, *poturčiť'* (sa), *usalašiť'* sa, *prekabátiť'* a i., v PL *czumakować*, *bałuszyć*, *pałaszować*, *juczyć*, *turczyć*, *zkozaczyć się*, *kaliczyć*, *towarzyszyć*, *buńczuczyć się* a i.

K slovesám turkického pôvodu, ktoré nie sú v SL a PL odvodené od prevzatých turkických základov iných slovných druhov, patria napr. *tlmočiť'*/*tłumaczyć*, *kočovať'*/*koczować*, od ktorých sa vytvorili substantívne tvary *kočovnik/koczownik*, *tlmočník/tłmacz*. Ide o dávne, praslovanské prevzatia.

Pomenovanie *tlmočiť'*/*tłumaczyć* je celoslovanské, vychádza z psl. *тълмаць *tlmačъ, kam bolo prevzaté z turkických jazykov (porov. tur. *dilmaç*, kumán. *tylmač*, ujugr. *tilmadž* a i.), základom je asi sttur. <tyl> „jazyk, reč“. Vo väčšine prác sa predpokladá, že sloveso bolo prvé. Význam výrazu je v oboch jazykoch „1. prekladať z jedného jazyka do druhého“, v SL iba hovorenú reč, v PL aj písomný text, pren. „2. vysvetliť, vyjadriť vlastnými slovami cudzie myšlienky, city, názory ap.“, v SL aj pren. „3. oznamovať, oznámiť v mene niekoho“, v PL pren. „3. uzasadniac lub usprawiedliwiać coś, podawać przyczynę 4. usprawiedliwiać kogoś, przedstawiając motywy i okoliczności postępowania 5. wpływać na kogoś tak, by skłonić go do zmiany postawy“. Od neho *tlmočník/tłmacz*, *tlmočnica/tłmaczka*, SL *tlmočnícky*, *tlmočnictvo*, *pretlmočiť'*, PL *tłmaczenie*, *tłmaczeniowy*, *tłumaczyć się* „predstavovať motywy swojego postępowania“ a i.²⁰³ V staršej poľštine aj *tłomaczyć* (do 15. stor.) „vysvetľovať, prekladať“, *tolmacz*, *tułmacz*, v staršej slovenčine aj *tlmačník*, *tlmač* „prostredník, sprostredkovateľ“.

Východiskom pomenovania *kočovať'*/*koczować* je turcké <köç, köçmek> „putovanie, presídlenie“, prevzaté bolo zrejme cez vsl., asi ruské (strus.) <кочевать(i)> (to isté), v slovenčine je možné aj poľské prostredníctvom.²⁰⁴ V poľštine je výraz pravdepodobne od 16. storočia, v pôvodnom význame okrem „viest' potulný život, sťahovať sa z miesta na miesto“ aj „unášať cudzích poddaných, presídľovať“ (od *wykoczować* „vysťahovať z miesta pobytu, presídliť“, BOSE, SLSE). Z pôvodných významov sa zachoval iba prvý, ale sémantické pole sa v oboch jazykoch rozšírilo o významy „často meniť sídlo, nemať pevné obydlie, viesť nomádsky spôsob života – o kmeňoch“ aj expr. „často sa sťahovať“, v PL aj łow. „o zwierzętach prowadzących wędrowny tryb życia, żerowania, odbywania legów itp.“, v SL včel. „meniť miesto, stanovište včelstiev v období kvetu“. Deriváty sú

²⁰³ StPL aj *tolmaczyć*, *tułmaczyć*, stSL aj *tlmačník*, *tlmačenje*, *tlmač*.

²⁰⁴ Uvádza sa v etymologických slovníkoch (MES1, RČES, čiže českých), slovenské slovníky cudzích slov uvádzajú ruské prostredníctvom.

kočovnik/koczownik „príslušník kočovného národa, kmeňa; pren. kto sa často sťahuje“, *kočovnícka/koczownicza*, *kočovne/koczowniczo*, *kočovnictwo/koczownictwo*, SL *kočovnícky*, PL *koczowanie*, *koczowisko*, *koczowność*, *koczowniczy*, aj frazémy *kočovný spôsob života/koczujące życie/koczujący tryb życia* „tulácky spôsob života“.

7.16.2 Adjektíva

Z turkických jazykov boli ako adjektívne formy prevzaté pomenovania farieb *kary*, *bulany* a *bury/bury*, iba posledná je aj v slovenčine, ale nie je veľmi frekventovaná. O názvoch farieb *kary* a *bulany* som písala v kapitolke venovanej koňom, lebo tieto dve farby sa v súčasnosti používajú iba v súvislosti s pomenovaním farby koňa. Výraz *bulany*, z turk. <bulan, pulan>, označuje plavú, žltú farbu. Od neho bolo vytvorené sbst. *bulanek* na pomenovanie koňa takej farby, *bulanka* pre kobyľu. Výraz *kary* označuje čiernu farbu konskej srsti aj koňa takej farby, v starej poľštine mal význam „tmavý“ a používal sa na označenie tmavej srsti aj iných zvierat, než iba koní. Vychádza z turk. <kara> „čierny“, v PL cez ukrajinské <káryj>. Na pomenovanie koňa vzniklo od neho sbst. *karosz*.

Východiskom výrazu *bury/bury* „tmavosivý, popolavý“ je perz. <bōr> „červený“, sprostredkovaný bol turkickým <bur> „hnedý“ a ukr., rus. <buryj>. V poľštine pôvodne označoval hnedú, brunátnočervenú farbu, k tmavosivej sa preniesol až sekundárne (ESJP). V slovenčine výraz zachytáva SSJ ako nárečový, od neho adj. *tmavoburý* a HSSJ. SSJ zachytáva aj *buríak* nár. „druh zemiakov“ aj nár. „zajac tmavopopolvej farby“. V poľštine tvorí súčasť spisovného jazyka a má oveľa bohatší súbor derivátov. V PL okrem farby označuje aj reg. „niedźwiedz brunatny, Ursus arctos“, od neho *burowość*, *burawy*, *burowo*, *burak* „1. bot. roślina, Beta vulgaris, burak cukrowy, burak ćwikłowy a i., korzeń tej rośliny (SL repa obyčajná) 2. pot. jarzyna z buraków ćwikłowych 3. pot. pogard. o prostaku, niewychowanym człowieku“, *buras* pot. „1. ktoś buri, ubrany na szaro 2. pogard. człowiek ze wsi“, od neho *burakowy*, *buraczany*, *buraczysko*, *buraczek*, *buraczkowy*, *buractwo* pogard. „osoby zachowujące się prostacko, prostackie zachowanie“, *buraczaność*, *buraczany*, *buraczarnia* „magazyn buraków“, *buraczarz*, *buraczanka* środowiskowy „1. alkohol z buraków 2. liści buraków cukrowych, karma dla bydła“, *burek* „1. pot. mały pies nierasowy 2. środowiskowy, pogard. człowiek ze wsi“ a i.

Pri tomto adjektíve prichádzajú ako východisko do úvahy aj niektoré iné turkizmy, ktoré teoreticky môžu mať rovnaký základ. V kapitolke venovanej odevom som už spomínala pomenovanie kabáta, plášťa *burka* utvorené od ruského pomenovania farby *burý* – vyrobený z burej vlny (aj keď to nie je jediná prijímaná etymológia tohto výrazu; pozri vyššie – kap. Textil). Aj pri pomenovaniach niektorých zvierat tmavosivej, hnedej farby možno uvažovať o takej motivácii, hoci nie je nijakým zdrojom potvrdená, napr. *burunduk* (veverica) a *borsuk* (jazvec; pozri vyššie – kap. Pomenovania zvierat).

7.16.3 Interjekcie

Z citosloviec boli z turkických jazykov prevzaté výrazy *hurá/hura*, *hajde*, *hajdy/hajda*, *atlan*, *bre bre*. Výraz *atlan* ako zavolanie Do koni! Na koňa! zachytávajú iba SHTJP, BSE zo 17. storočia, od

turk. ⟨at⟩ „kôň“. Historický pokrik *bre bre* („kričať brebre, ako Turci“; HSSJ, s pôvodom tur./maď., z tur. ⟨bre⟩) sa s domácim formantom využil aj v slovesnej derivácii, od neho hist. sloveso *brekať*.

Pri výraze *hurá/hura* bývajú uvádza dve možné etymológie, a) z turkického základu, asi tur. ⟨urá⟩ „bij“ (od urmak „bit“) či z kirg. ⟨uran⟩ „krik“, kalmyk. ⟨uran⟩ „vojnový pokrik“ (MES1) alebo b) z nem. ⟨hurra⟩ (od hurren „rýchlo“ – porov. angl. hurry „náhliť sa“; RČES), poľské slovníky uvádzajú výraz bez pôvodu alebo ako domáce, onomatopoického pôvodu (PSWP). *Hurá/hura* vyjadruje spontánnu búrlivú radosť, aj pobádanie, bojový pokrik, výzva do boja, aj expr. urobený bezhlavo, zle a v rýchlosti, bez rozmýšľania. Od neho ako prvý člen kompozit *hurá-/hura- hurápatriot/hurapatriota* „manifestačný, povrchný patriot“, *huráoptimizmus/huraoptymizm* „výrazný optimizmus“ a i. Okrem citoslovce aj vo funkcii prídavného mena (SL hovor.) expr. „rýchlo a nie dobre urobený“, v PL vo frazéme *robić coś na hura*. Výraz *hajde, hajdy/hajda* môže vychádzať z tureckého ⟨haydi, hayda⟩ „pokrik vyjadrujúci radosť“ (ESJP, RČES),²⁰⁵ uvažuje sa aj o tom, že je to obecný výraz radosti, povzbudenia pre areál strednej a juhovýchodnej Európy (je aj rum. ⟨h)aida, nem. heidi, heda; RČES, MES1). V poľštine (a SSJ) je hodnotený ako zriedkavý, SSSJ výraz uvádza bez kvalifikátoru. Citoslovce *hajde, hajdy/hajda* vyjadruje pobádanie, alebo rozkaz na odchod, rozkaz niečo urobiť, v SL aj naznačuje rázny, rýchly pohyb preč.

---

²⁰⁵ Turecký pôvod uvádza väčšina výkladových slovníkov, aj SWO, WSWO.

8 Záver

Vo svojej diplomovej práci som si kládla za cieľ spracovať turkickú lexiku prevzatú do poľštiny a slovenčiny a podať v konfrontačnom pohľade rozsah a miesto tejto lexiky v obidvoch jazykoch. Ide o problematiku, ktorá dosiaľ nebola súhrnnejšie spracovaná nielen v slovensko-poľskom medzijazykovom porovnaní, ale ani pre slovenčinu a poľštinu samostatne. Výsledkom práce je opis turkizmov, ich formálnych a významových zhôd a rozdielov v slovenčine a češtine, pričom celkové zastúpenie turkickej lexiky zachytáva register – slovník v závere práce. Súpis turkizmov predstavuje okolo 430 prevzatých lexikálnych jednotiek v poľštine a 350 v slovenčine (pričom do počtu nie sú zahrnuté slovenské a poľské deriváty s turkickým základom, ktorými zastúpenie lexiky turkického pôvodu v obidvoch jazykoch ešte narastá). V práci som pri zhromažďovaní lexikálnej bázy vychádzala z lexikónu zachyteného v historických, etymologických a výkladových slovníkoch súčasnej poľštiny a slovenčiny a v lexikologických štúdiách s problematikou turkizmov, s doplňujúcim materiálom z internetových zdrojov.

Na základe získaného materiálu je možné povedať, že turkická lexika tvorí súčasť viacerých tematických okruhov slovnej zásoby slovenčiny a poľštiny. Z konfrontácie turkickej lexiky v daných jazykoch vyplýva, že bolo prevzaté podobné spektrum výrazov, pomenúvajúcich najmä osoby, zbrane, zvieratá, rastliny a odevy, patriace čiastočne do historickej, v značnom rozsahu však aj do súčasnej lexiky daných jazykov. Časť uvedených výrazov tvorí vrstvu historickej lexiky, väčšinu z nich zachytávajú ako historizmy výkladové slovníky, menšiu časť lexiky zachytenú iba v historických slovníkoch (okolo 50 jednotiek v oboch jazykoch) tvoria ich staré vojenské termíny, dávne názvy váh a mier ap. Neologizmy alebo vôbec prevzatia 20. storočia, ako napr. výrazy *šašlik/szaszłyk; mamut; jogurt; tzatziky/tzatziki; kebab; chalva/chałwa; hurma*, tvoria málopočetnú skupinu. Niektoré novšie turkizmy využívané v súčasných textoch, slovníky zatiaľ vôbec nezachytávajú (*šiša/shisha; burek; bulgur; SL baklava*²⁰⁶). Aj keď sa vo väčšine konkrétnych prevzatí SL a PL zhodujú, ich prijímajúca aktivita nebola, pokiaľ ide o jednotlivé pomenovania celkom rovnaká, a teda medzi turkizmami v slovenčine nájdeme také, ktoré poľština nemá (napr. *kandik; belčov; šarkan; bagária; kilidž; koševa; baršún; kapia; čiriš; čufty; sajga; hambár*) a naopak, slovenčina nepozná viaceré turkizmy, ktoré prijala poľština (napr. *ajer; jasyr; kaleta; džuma; arkan; wojłok; kawon; tabun; baba; kary; basztan; bakalie; kulbaka; orkisz; aksanowy; kociuba; bambosze*) – celkovo sa ukazuje, že v poľštine je (resp. v lexikografických zdrojoch je zachytených) viac turkizmov ako v slovenčine.

Pre celkový prístup k téme je dôležitý sám pojem turkizmus, ktorý sa v doterajšej lingvistickej literatúre nevyužíval. Jeho užitočnosť vyplýva z potreby odlišiť turkizmy (ako súhrnný názov pre prevzatia z turkických jazykov) od prevzatí z jednotlivých turkických jazykov, predovšetkým od turcizmov (prevzatí z turečtiny), keďže v doterajšej literatúre sa práve pojem turcizmus využíval v tomto (užšom) význame, ale aj v širšom význame. Termín turkizmus vzhľadom na jednoznačnosť považujem za dôležitú súčasť pojmového aparátu pri úvahách o prevzatej lexike. Aj pri turkizmoch

²⁰⁶ V PL slovníkoch zachytená je (napr. PSWP, PSJP).

ako prevzatých slovách turkického pôvodu pritom v práci uplatňujem širšie vymedzenie – nejde iba o lexikálne jednotky turkického pôvodu priamo sprostredkované slovenčine a poľštine (*aga; beg, bej; arbus/arbusz* a i.), ale aj o turkické lexikálne jednotky sprostredkované iným, neturkickým jazykom (napríklad francúzštinou – *kiosk* tur. > fr.; *šagrén/szagryn* tur. > fr. a i., ukrajinčinou – *hajdamák/hajdamak(a)* tur. > ukr.; *bunčuk/buńczuk* tur. > ukr. a i.; maďarčinou – *bičak/biczak* tur. > maď.; *chýr/hyr* turk. > maď. a i.) ako aj o lexikálne jednotky neturkického pôvodu, pri ktorých boli turkické jazyky pri prechode do slovenčiny a poľštiny (aj do iných jazykov) sprostredkovateľom (*diván/dywan* perz. > ar. > tur.; *efendi* gréc. > tur.; *bohatier/bohater* perz. > tur. > rus., ukr. a i.). Pri ceste turkizmov do slovenčiny a poľštiny boli sprostredkujúcimi jazykmi pre poľštinu často ukrajinčina a pre slovenčinu maďarčina, okrem nich aj rumunčina, ruština, južnoslovanské jazyky, viaceré sa k nám dostali prostredníctvom západoeurópskych jazykov. Pri vzájomnom vzťahu slovenčiny a poľštiny je zaujímavé, že v niekoľkých prípadoch sa pri slovenčine uvažuje aj o poľskom prostredníctve (napr. pri výrazoch *balvochvalca, balvanochvalca, sukmana, ogar* „rasa psa“). Turkická lexika predstavovala zdroj lexikálneho obohatenia pre mnohé jazyky – viaceré z turkizmov v slovenčine a poľštine patria medzi internacionalizmy (napr. *jogurt; mamut; horda; bergamota; kebab; šašlik/szaszlyk; muezín/muezin; kozak/Kozak; tulipán/tulipan; sobol'/soból; kaviár/kawior* a i.). Okrem východiskovej apelatívnej lexiky sú do celkového inventára turkizmov zahrnuté aj výrazy utvorené apelativizáciou a deriváciou od vlastných etnických, osobných a miestnych mien (napr. Turek, Osman, Tatár/Tatar, Karaköl, Angora, Kitaj atď.).

Pojem turkizmus predstavuje súhrnný názov pre prevzatia z turkických jazykov, čiže zahŕňa okrem prevzatí z turečtiny aj prevzatia z ďalších turkických jazykov (niektoré pomenovania môžu mať pôvod aj vo viacerých turkických jazykoch). Turečtina sa prejavuje ako jeden z najfrekvencovanejších zdrojov turkickej lexiky, ale okrem nej sú pri prevzatiach turkického pôvodu v lexikologických zdrojoch, z ktorých som čerpala, uvádzané aj iné turkické jazyky. Okrem turečtiny, z ktorej pochádzajú napr. SL, PL výrazy *jogurt; ayran/ajran; čabraka/czaprak; baša/basza; čižmy/cižmy; janičiar/janczar; čajka/czajka*; SL *bi'ag*; PL *buhaj* a i., sú ako zdrojové turkické jazyky zachytené napr. tatárčina (*burunduk; nahájka/nahajka*; PL *wataha; watažka; bachmat; balt*), uzbečtina (SL, PL *basmač/basmacz*; SL *kajrak; košnjaj*), jakutčina (SL, PL *tajga*), kirgizština (SL, PL *korsak*; PL *bardak*), turkménčina (SL, PL *burďuk/burdziuk; karakul/karakul*; SL *kum* „púšť“; *čatma*), kazaština (ako možný pôvod výrazov SL, PL *tuman*; PL *barchan* a i.), avarčina (pri výrazoch SL, PL *bán/ban a mohyla/mogila*) a azerbajdžančina (pri výraze SL, PL *papacha*). Určenie presného pôvodu výrazu nie je vždy možné alebo nie je všeobecne prijímané, preto je v lexikologických zdrojoch niekedy zachytené rozdielne. Napr. pri SL, PL pomenovaní *mamut* sa ako pôvod uvádza jakut., turkm., tunguz. (ESJP, RČES); pri PL *barchan* kazaš. (ASCS), kirg. (SWO, SJP), turkm. (WSWO, PSWP) ap.

Turkizmy ako produkty turkicko-poľských, turkicko-slovenských kontaktov a kontaktov s inými sprostredkujúcimi jazykmi predstavujú jeden z cudzojazyčných zdrojov kvantitatívno-kvalitatívneho obohacovania lexikálnej zásoby poľštiny a slovenčiny, ktorý ale vo všetkých obdobiach neprebíhal

rovnako. Prvé turkizmy prenikali v jednotlivostiach do praslovančiny, a v jednotlivostiach prenikajú aj do súčasných slovanských jazykov. V súčasnosti sú turkické jazykové vplyvy skôr v jednotlivostiach, najprogresívnejší bol tento proces medzi 15. a 17. storočím. Z formálnej stránky sa ukazuje, že väčšina turkizmov je zdomácnená, zvukovo aj morfológicky integrovaná do jazykového systému slovenčiny a poľštiny, časť však predstavujú formálne neustálené novšie ale aj staršie prevzatia, ktoré sú nesklonné a nemajú jednotnú alebo domácu podobu, napr. *šiša*, *šiša/shisha*; *tzatziky/tzatziki* (aj *caciky/ciciki*, PL *dzadziki*, *tzatzyki*, SL *tsatsiki*), s čím súvisí aj absencia domácich slovotvorných hniezd. Mieru integrácie konkrétnych prevzatí možno hodnotiť na základe ich významových charakteristík (pri mnohých sa rozvinuli nové významy už v slovenskom a poľskom jazykovom prostredí – napr. *turek*, *tábor/tabor*, *tovariš/towarzysz*, *torba*) a realizácie domácich slovotvorných potencií, prejavujúcej sa vo viac či menej bohatom slovotvornom hniezde. Napr. výrazy PL *kiścień*, SL, PL *kančuka/kańczug*, SL *kandík* nie sú v lexikografických dielach zachytené s derivátmi, aj keď po formálnej stránke sú preberajúcim jazykom prispôsobené, oproti nim napr. pomenovanie *salaš/szalas* má v oboch jazykoch bohaté (a pritom nie celkom rovnaké) slovotvorné hniezda: *salašový/szalasowy*, *salašik/szalasik*, *salašníctvo/szalaśnictwo*, SL *salašný*, *salašnický*, *salašiť*, *usalašiť* (*sa*), PL *szalaśniczy*, *szalasisko*. Dokladom vyššej miery zdomácnenia je využitie turkizmov vo frazeológii (napr. *kabát* v SL: *prevracať*, *obracať kabát*; *podľa kabáta* (napr. *hodnotiť niekoho*); *vyprašiť niekomu kabát*; *bližšia košeľa ako kabát*; *sukmana* v PL *bliższa koszula ciału niż sukmana*; *dobra rzecz sukmana*, *ale niepożyczana*; *lepiej stracić guzik niż całą sukmanę*; a mnohé iné).

Jedným z produktov integračného procesu je vznik synonymie, homonymie a polysémie v preberajúcom jazyku, prevzaté lexémy vstupujú do viacerých lexikálno-sémantických paradigmatických vzťahov s domácimi, ale aj s inými prevzatými lexémami. V slovenčine a poľštině sa rozdielnym spôsobom realizovalo zapojenie turkizmov do domácich paradigmatických vzťahov, čo viedlo k prejavom zhôd aj rozdielov v lexikálno-sémantických vzťahov týchto prevzatých výrazov. Synonymický vzťah prevzatej lexémy mohol byť vytvorený k ostatným jednotkám slovnej zásoby: k domácim (napr. *kantár/kantar* – *ohlávka/wędzidło*), k prevzatým z iného jazyka (napr. SL, PL *otoman/otomana* (deetn.); *sofa* ar. > tur.; SL aj *diván* perz. > ar. > tur. – SL, PL *kanapa* lat. > fr.; SL *gauč* angl.; PL *wersalka* fr.), ale aj k iným turkizmom (napr. SL, PL *kabát*, *kabaňa/kabat*; *kaftan*; *kepeň/kiepienia*; *chalát/chałat*; *dolomán/dolman*; *kontuš/kontusz*; *sukmana/sukman(a)*; *burka*; *čuha/czuha*, *cuha*; SL *servianka*; *halena*; PL *kiereja*; *opończa*; *delia*; *ferezja*). Turkizmy sa s existujúcimi slovami zo slovnej zásoby alebo inými turkizmami preberajúceho jazyka z hľadiska významového alebo štylistického nemusia v plnej miere stotožňovať, predstavujú tak obohatenie výrazových možností preberajúcich jazykov. Homonymný vzťah turkizmov k ostatným jednotkám slovnej zásoby možno z etymologického hľadiska rozdeliť do troch skupín: externá homonymia heterogénna (napr. SL *kap* tur. „tur. peší vojak“ – *kap* lat. > angl. „mys“; PL *czekan* turk. „zbraň“ – *czekan* nem. „flauta“); externá homonymia homogénna (napr. SL *tuman* turk. „vojenský oddiel“ aj „peňažná jednotka“; PL *bulat* perz. > tur. „druh šable“ aj „druh oceli“) a externo-interná homonymia

(napr. SL, PL *paša/pasza* tur. „administratívna a vojenská hodnosť“ – *paša/pasza* dom. „pastva“; *čajka/czajka* tur. „loďka“ – *čajka/czajka* dom „vták“; SL *bán* tur. „hodnosť v administratíve“ – *bán* dom. „rúbaň“; PL *kosz* tur. „vojenský tábor Kozákov a Tatárov“ – *kosz* dom. „prútená nádoba“). Pri preberaní cudzích výrazových prostriedkov veľmi často v druhom jazyku dochádza k neosémantizácii, a preto pri poľských a slovenských turkizmoch nie sú polysémické výrazy vzácnym javom, najmä pri dávnych prevzatiach. Polysémickosť turkizmov môže byť dvojakého typu, buď boli prevzaté ako monosémantické a ich význam sa rozštiepil v preberajúcom jazyku (napr. *tulipán/tulipan* „1. kvet 2. lievik určený na zasadzovanie téglíkov do odsávačky pri filtrácii“) alebo boli prevzaté ako polysémantické (napr. *kiosk* SL „1. pouličný predajný stánok 2. záhradná besiedka 3. informačný terminál 4. egyptský chrám vo forme jednopatrovej kaplnky“; PL „1. búdka, stánok 2. v islamskej architektúre nevelký letní pavilónik umiestený v záhrade 3. ozdobný záhradný altánok 4. vežička na ponorke 5. techn. distribučný transformátor“).

Ako špecifický jav sa objavuje slovensko-poľská medzijazyková homonymia turkizmov vznikajúca vplyvom preberania nových výrazov, ale aj vplyvom neosémantizácie v jednom z preberajúcich jazykov. Príkladmi medzijazykovej homonymie medzi slovenčinou a poľštinou sú pri turkizmoch napr. výrazy SL *tatarák* „druh jedla“ – PL *tatarak* „puškvorec“; SL *kum* „púšť“ – PL *kum* „krstný otec“ a i. Okrem významových diferencií sa pri turkizmoch objavujú aj štylistické diferencie, v polarite nepríznačné – príznakové, súčasné – historické, spisovné – nárečové, napr. *tytuň/tytoń* (SL archaické, PL neutrálné); *lulka/lulka* (SL hovorové; PL archaické); *gajdy* (SL neutrálné, PL regionálne).

Podrobný komparatívny obraz všetkých sledovaných lexém podáva 7 kapitola, v ktorej som lexiku rozdelila do 16 tematických okruhov. Prvý tvoria pomenovania osôb, čo je veľmi rozsiahla skupina, a preto je rozdelená do menších podskupín. Začína od etnoným turkického pôvodu, pomenovaní turkických etník (napr. *Turek; Tatár/Tatar; Osman* a i.), pri ktorých sú bohaté súbory deetnoným (lexie s prenesenými významami a deriváty rozličných slovných druhov), ďalšie pomenovania osôb predstavujú administratívne, vojenské a náboženské tituly (napr. *sultán/sultan; aga; bán/ban; ataman*), kam patria najmä historizmy a exotizmy, ďalej pomenovania skupín osôb (napr. *horda, wataha, rája/raja*) a pomenovania osôb na základe spoločenského zaradenia rozličného typu – do tejto skupiny sú zaradené označenia inovercov, výrazy pomenúvajúce hrdinov, zbojníkov, vojakov, sluhov, výrazy pomenúvajúce rodinných príslušníkov a rozličné expresívne pomenovania ľudí (napr. *gaur/giaur; bohatier/bohater; pajtáš/pajtasz; basmač/basmacz*). Ako ďalšie tematické skupiny vyčleňujem zbrane, zbroj, znaky hodností (napr. *šabl'a/szabla; budzogáň/buzdygan; nahajka*), ďalej administratívne jednotky, dokumenty a financie (napr. *harač/haracz; para; bakšiš/bakszysz*; väčšinou ide o historizmy), fajčiarske potreby, kde sú najmä pomenovania druhov fajok a tabakov (napr. *tytoń; čibuk/cybuch*), ďalej hudobné nástroje a veci spojené s hudbou (napr. *gajdy; kobza; taraban*). Ďalšiu väčšiu kapitolu tvoria pomenovania zvierat a vecí s nimi spojených, ktorá je rozdelená do dvoch podskupín. Prvá zahŕňa pomenovania koní (napr. *kobyła/kobyła; buhaj;*

čabraka/czaprak; chomút/chomąto), druhá pomenovania iných zvierat (napr. *sobol'/soból; borsuk; sarancza/szarańcza*). V ďalších kapitolách spracúvam pomenovania nadprirodzených bytostí (napr. *bosorka; upír/upiór; šarkan*), pomenovania rastlín (napr. *arbuz/arbuz; lilak; orgován; tulipán/tulipan*) a pomenovania jedál a nápojov (napr. *káva/kawa; kumys; burek; kebab*). Do kapitoly Textil a oblečenie som začlenila pomenovania rozličných druhov tkanín, dekoračných materiálov, kožušín, nití a štýlov vyšívania, odevov, obuvi a i. Vo väčšine ide o staršie prevzatia, ktorých používanie kontinuuje aj v súčasnej slovnej zásobe poľštiny a slovenčiny. Je rozdelená do podkapitol: dekoračné tkaniny a koberce (napr. *koberec/kobierzec*), časti odevov (napr. *kabát/kabat; háby; ciuchy*), pokrývky hlavy (napr. *turban; papacha*), tašky a puzdrá (napr. *torba*) a obuv (napr. *papuča/papuć; čižmy/ciżmy*). V kapitole venovanej pomenovaniu priestoru sú zahrnuté názvy budov – cirkevných aj obytných, trhovísk, pohrebísk, geografických názvov (krajín a oblastí) a prírodných útvarov (napr. *meczeta; salaš/szakas; kum; jarok/jar; liman*). Ďalšie skupiny tvoria transportné prostriedky, predmety domácnosti (napr. *sofa; tapczan; kefa*) a napokon iná nezaradená lexika (napr. *taśma; towar/towar; osoh; chandra*). Prevzatú apelatívnu a propriálnu lexiku tvoria prevažne substantíva, ojedinele aj iné slovné druhy, ako verbá, adjektíva a interjekcie (vb. *tlmočiť/tłumoczyć; kočovať/koczować*; adj. *burý/bury; kary; bułany*; cit. *hajde, hajdy/hajda; hurá/hura; atlan* a i.), ktoré tvoria poslednú lexikálnu skupinu pomenovanú Iné slovné druhy.

Turkická lexika zastúpená v slovnej zásobe slovenčiny a poľštiny je dokladom historických, kultúrnych a jazykových vzťahov, pričom sa vo vzájomnom porovnaní ukazujú aj špecifiká každého z preberajúcich jazykov. Aj keď zastúpenie turkizmov v slovnej zásobe slovenčiny a poľštiny nie je také rozsiahle ako prevzatia z iných jazykov (porov. napr. korpus galicizmov v slovenčine, ktorý tvorí až 4200 lexikálnych jednotiek; Orgoňová, 1998), predsa predstavujú špecifickú časť lexiky, v značnom rozsahu pevne začlenenú do súčasnej slovnej zásoby s vlastným domácim sémantickým aj slovotvorným vývinom. V súčasnosti preberanie nie je turkizmov také rozsiahle ako v minulosti, no mnohé turkizmy trvalo prenikli do slovnej zásoby oboch jazykoch, resp. jedného z jazykov a tvoria súčasť základnej, bežne používanej lexiky.

Nazdávam sa, že spracovanie turkizmov, ktoré podávam v diplomovej práci, môže slúžiť aj ako podklad pre ďalší výskum, či už ide o ich súčasné fungovanie v textoch rozličných komunikačných sfér alebo o rozšírenie komparatívneho výskumu o porovnanie ich zastúpenia a fungovania v iných jazykoch.

Skratky

I.

ASCS *Slovník cudzích slov* (Akademický, 1995)
BOSE *Slovník etymologický jazyka polskiego* (Borys, 2005)
BSE *Etymologický slovník jazyka polskiego* (Brückner, 1957)
ČES *Český etymologický slovník* (Rejzek, 2001)
ESJP *Etymologický slovník jazyka polskiego* (2 zv., A – P; Bańkowski, 2000)
ETČ *Etymologický slovník českého jazyka* (Holub – Kopečný, 1952)
HSSJ *Historickom slovníku slovenského jazyka* (7 zv., Majtán, 1992 - 2005)
KSSJ *Krátký slovník slovenského jazyka* (2003)
MES1 *Etymologický slovník českého a slovenského jazyka* (Machek, 1957)
MES2 *Etymologického slovníku jazyka českého* (Machek, 1968)
NSJP *Nowy słownik języka polskiego* (Sobol, 2002)
OTS *Odtajnené trezory slov I – III* (Ondruš, 2000 – 2004)
SHTJP *Slovníku historickým turcizmům w języku polskim* (Stachowski, 2007)
SJP *Slovník jazyka polskiego* (3 zv., Szymczak, 1994)
SLSE *Etymologický slovník jazyka polskiego* (5 zv., A – Ł, Sławski, 1952 – 1982)
SSJ *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., Peciar, 1964)
SSN *Slovník slovenských nářečí* (2 zv., A – P, 1994 - 2006)
SSSJ *Slovník súčasného slovenského jazyka* (A - G, 2006, K - O, v tlači)
SSZ *Slovník spolszczeń i zapożyczeń* (2007)
SvTP *Slovensko v tieni polmesiaca* (Kopčan - Krajčovičová, 1983)
SWO *Slovník wyrazów obcych* (1980)
PSJP *Slovník jazyka polskiego* (<http://sjp.pwn.pl/>)
PSWP *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (50 zv. Zgólkowa, 1994 – 2005)
USJP *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz, 2003)
VSCS *Velký slovník cudzích slov* (Šaling - Ivanová-Šalingová – Maníková, 2000)
WSWO *Wielki słownik wyrazów obcych* (2005)
ZS *Zákulisi slov, Zákulisi slov podruhé, Zákulisi slov potřetí* (Novotný, 2003 – 2005)

II.

adj. – adjektívum	azerb. – azerbajdžanské, azerbajdžanského pôvodu
admin. – výraz, termín z administratívy	balk. - balkánske
adv. - adverbium	biol. – výraz, termín z biológie
al. – alebo	blr. - bieloruské
alb. - albánske	bot. – výraz, termín z botaniky
anat. – výraz, termín z anatómie	bulh., bulg. – bulharské, bulharského pôvodu
angl. – cez angličtinu	cit. – citoslovce, interjekcie
ap. – a podobne	csl. – cirkevnoslovanské pôvodu
ar., arab. – arabské, arabského pôvodu	čes., czes. – české
aram. - aramejské	čín. – čínske, čínskeho pôvodu
arch. – archaizmus	čuvaš. – čuvašské, čuvašského pôvodu
archeol. – výraz, termín z archeológie	daw. – dawny (starý)
archit. – výraz, termín z architektúry	deetn. - deetnonymum
arm. – arménske, arménskeho pôvodu	dem. – deminutívum
astron. – výraz, termín z astronómie	der. - derivát
aug. - augmentatívum	dial. – dialektizmus
avar. - avarské, avarského pôvodu	dom. – domáci pôvod

džagat., džagat. – džagatajské, džagatajského pôvodu
egypt. - egyptské
ekon. - výraz, termín z ekonómie
eltech. – výraz, termín z elektrotechniky
etn. - etnonymum
etnogr. – etnografické
expr. – expresívny výraz
f. - femininum
film. – výraz, termín z oblasti filmu
fin. – výraz, termín z oblasti finančníctva
fr. – francúzske
fraz. – frazeologická jednotka, frazeologizmus
fyz. – výraz, termín z fyziky
geol. – výraz, termín z geológie
goegr. – výraz, termín z geografie
gréc. – grécky, gréckeho pôvodu
hist. - výraz, termín z histórie, historizmus
hiszp. – hiszpańskie (španielske)
hosp. – hospodársky termín
hovor. – hovorové
hrub. – hrubý výraz
hud. – hudobný termín
chem. - výraz, termín z chémie
chorv., chorw. – chorvátske
geogr. – výraz, termín z geografie
ie. - indoeurópske
iráan. – iránske, z iránskych jazykov
iron. – ironické použitie
itp. – i tak podobne (atď.)
jakut. – jakutské, jakutského pôvodu
jap. – japonské
jssl. – juhoslovanské jazyky
kalmyk. – kalmycké, kalmyckého pôvodu
kap. – kapitola
kazaš. – kazašské, kazašského pôvodu
kipč. – kipčacké, kipčackého pôvodu
kirg. – kirgiské, kirgiského pôvodu
kniž., knižk. – knižné slovo, výraz knižkový
kraj. - krajové
kul. – kulinárny termín
kval. – kvalifikátor
kumán. – kumánske, kumánskeho pôvodu
kumyc. – kumycké, kumyckého pôvodu
kurd. – kurdske
lat. – latinské, latinského pôvodu
lek., med., - lekárske termín, termín medicíny
lingv. – lingvistický termín
lit. – výraz, termín z oblasti literatúry
łow. – termin lowiecki
m. – maskulinum
maď. – maďarské, maďarského pôvodu
mat. – výraz, termín z matematiky
meteor. – výraz, termín z meteorológie
miner. - výraz, termín z mineralógie
mládež., mládež. – mládežnícky výraz, výraz
mládežový
mong. – mongolské, mongolského pôvodu
muz. – termin muzyczny
mytol., mitol. – výraz z mytológie
n. – neutrum
náb. – náboženský termín, výraz
námor. – námornický termín, výraz
napr. – napríklad
np. – napríklad
nár. - nárečové
nem. – nemecké
nohaj. – nohaiské
numiz. – výraz, termín z numizmatiky
obyč. – obyčajne
onom. – onomatopoické
orient. – orientálne, z orientálnych jazykov
osm., osm.-tur., osman. – osmanské, osmanského pôvodu
paleon. – výraz, termín z paleontológie
pejor. – pejoratívny výraz
perz., pers. – perzské, perzského pôvodu; perski, perskego
pochodzenia
pie. - praindoeurópske
pl. - plurál
PL, poľ. – poľské
poč. – počiatok
poet. - poetizmus
pogard. – pogardliwie (pohľadové)
polit. politologický termín
polov. – polovecké, poloveckého pôvodu
poľnohosp. - výraz, termín z oblasti poľnohospodárstva
poľov. – poľovnícky termín
pomn. – pomnožené
popr. – poprípade
pot. – potocznie (hovorové)
potrav. - výraz, termín z potravinárstva
porov. - porovnaj
portug. – portugalčina
pôv. – pôvodne
praturk. – praturecké
pren., przen. – v prenesenom význame, znenie
przenošne

przestarz. – przestarzały (zastaraný, starý)
 przestęp. – przestępczy (kriminálny)
 psl., psł. – praslovanské, praslowiańskie
 publ. – výraz, termín z publicistiky
 r. – roku
 reg. – regionalizmus, regionálny výraz
 rel. – výraz, termín z religionistiky
 rum. – rumunské, rumunského pôvodu
 rus., ros., r – ruské, rosyjské
 rzad. – rzadkie (zriedkavé)
 sbst. – substantívum
 sg. – singulár
 SL, slov., slc. – slovenské
 slangl. – slangový výraz
 sln. – slovinské
 slovan. – slovanské
 srb., serb. - srbské
 st. - staré
 stav. – výraz, termín zo stavebníctva
 stčes. – staročeské
 stfr. – starofrancúzske
 stchorv. – starochorvátske
 stírán. – staroiránske
 stlat. – starolatinské
 stmaď. – staromaďarské
 stoguz. – starooguzské
 stPL, stpol. – staropoľské
 strus. – staroruské
 stSL – staroslovenské
 stturk. – staroturkické, staroturkického pôvodu
 stuzb. – starouzbecké
 stor. – storočie
 syn. – synonymum
 šach. – šachový termín
 šp. - španielske
 šport., sport. – výraz, termín z oblasti športu
 tal., t - talianske
 techn. - výraz, termín z techniky
 text. - výraz, termín z oblasti textilníctva
 ts. – to samo
 tunguz. – turguzské, turguzského pôvodu
 tur. – turecké, tureckého pôvodu
 tur. (v citované pasáži) – tureckého, turkického pôvodu
 turk. – turkické, turkického pôvodu
 turkm. – turkménske, turkménskeho pôvodu
 turkotat., tur.-tat., ttat. (v citované pasáži) – turkického pôvodu
 ujugur. – ujugurské, ujugurského pôvodu
 ukr. – ukrajinské
 uzb. – uzbecké, uzbeckého pôvodu
 vb. – verbum
 voj., woj. – výraz, termín z vojenskej oblasti
 vsl. – východoslovanské jazyky
 vulg. – vulgarizmus
 w. – wiek (storočie)
 węg. – węgierskie (maďarské)
 zastar. – zastaraný výraz
 zastaráv. – zastarávajúci výraz
 zool. - výraz, termín zo zoológie
 zooltech. - výraz, termín z oblasti zootechniky
 zried. – zriedkavé
 zsl. – západoslovanské jazyky
 zv. – zväzok
 zwł. – zwłaszcza (predovšetkým)
 žart., žart. – žartovný výraz

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: *Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine*. Jazykovedný časopis 13, 1962, s. 76 – 89.
- BLANÁR, Vincent: *Porovnanie lexiky slovanských jazykov z diachronického hľadiska*. Bratislava: Veda 1993.
- BUFFA, Ferdinand: *K poľsko-slovenským lexikálnym vzťahom. Komparatistický náčrt*. Prešov: Náuka 2001.
- Český etymologický slovník. Red. Jiří Rejzek. Praha: Leda 2001.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*. Jazykovedný časopis 42, 1991, s. 89 – 104.
- DOLNÍK, Juraj: *Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie*. Kultúra slova 23, 1989, s. 321-329.
- DORULA, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda 1997.
- DVONČ, Ladislav: *Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine*. Studia Academica Slovaca. 5. Red. Josef Místřík. Bratislava: Alfa 1976, s. 63 – 80.
- Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor 1933.
- Etymologický slovník českého jazyka*. Red. Josef Holub – František Kopečný. Praha: Státní nakladatelství učebnic 1952.
- Etymologiczny słownik języka polskiego*. Red. Andrzej Bańkowski, zv. 1 – 2. Warszawa: PWN 2000.
- Etymologiczny słownik języka polskiego*. Red. Wiesław Borys. Kraków: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy 2005.
- Etymologiczny słownik języka polskiego*. Red. Aleksander Brückner. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.
- Etymologiczny słownik języka polskiego A – Ł*. Red. Franciszek Sławski, zv. 1 – 5. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 1952 – 1982.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Nitra: Pedagogická fakulta 1987.
- Historický slovník slovenského jazyka*. Red. Milan Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1992 - 2005, 7 zv.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kolektív: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989.
- HRISTOVÁ, Radka: *Česko-turecký, turecko-český kapesní slovník*. Praha: Bora 2001.
- Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo. Nominacja*. Red. Stanisław Gajda, Opole 2003.
- KOŘENSKÝ, Jan: *Metodologické problémy zkoumání proměn současných slovanských jazyků*. Jazykovedný časopis 49/1 – 2, 1998, s. 27 – 33.
- KRÁLIK, Lubor: *O význame etnonyma Tatár a jeho derivátoch v slovenčine*. In: Varia. 7. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3. – 5. 12. 1997). Zostavila M. Nábělková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1998, s. 227 – 235.
- Krátký slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala. VEDA Bratislava 2003.
- LUTTERER, Ivan – KROPÁČEK, Luboš – HUŇÁČEK, Václav: *Původ zeměpisných jmen*. Praha: Mladá fronta 1976.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd 1968.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Československá akademie věd 1957.
- MAJTÁN, Milan: *Spoločenská podmienenosť vývinu exotizmov (pomenovanie reálií z tureckého a moslimského prostredia v staršej slovenčine)*. Studia linguistica Polono-Slovaca, III. Dynamika rozwoju słownictwa, referaty z konferencji w Paszówce 22 – 25 VI 1987, s. 169 – 174.
- MAJTÁNOVÁ, Marie: *Prídavné meno turecký v staršej slovenskej botanickej terminológii*. Slovenská reč 44, z. 2, 1979, s. 37 – 44.
- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Historický slovník slovenského jazyka – prameň ďalšieho štúdia slovanských jazykov (Problematika genetickej charakteristiky slov prevzatých do predpisovnej slovenčiny na príklade polonizmov)*. Slovenská reč 69, 2004, č. 5 – 6, s. 271 – 282.
- NOVOTNÝ, Michal: *Zákulisí slov*. Praha: MOTTO 2003.
- NOVOTNÝ, Michal: *Zákulisí slov podruhé*. Praha: MOTTO 2004.
- NOVOTNÝ, Michal: *Zákulisí slov potřetí*. Praha: MOTTO 2005.
- ODRAN, Milan: *Turcizmy v slovenských historických piesnách*. Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica 21, 1969, s. 137 – 141.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Janičiar v historickom a metaforickom kontexte*. In: Jazyk v komunikácii. Bratislava: Veda 2004, s. 126 – 132.
- ONDREJOVIČ Slavomír: *Turecké, Turkotatarské a turkické jazyky?*. Slovenská reč 63, 1998, s. 62 – 63.
- ONDRUŠ, Pavol: *Slovenská lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.
- ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov*. Martin: Matica slovenská 2000.

- ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov II*. Martin: Matica slovenská 2002.
- ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory slov III*. Martin: Matica slovenská 2004.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: *Galicizmy v slovenčine*. Bratislava: Stimul 1998.
- OROSZOVÁ, Daniela: *O jednom type analogickej nominácie pri tvorení termínov*. Kultúra slova 23, 1989, s. 329-332.
- PAJEWSKI, Janusz: *Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich*. Poznań 1997.
- PANČÍKOVÁ, Marta: *Zapožyczenia leksykalne w języku polskim i słowackim*. Poradnik językowy, 1992, s. 528 – 539.
- PIRICKÝ, Gabriel: *Dějiny států: Turecko*. Praha: Libri 2000.
- POLIŠENSKÝ, Josef – HRUBEŠ, Jiří: *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbélhorských Čech*. Historický časopis VII 1959, č. 1, s. 74 – 103.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. Halina Zgólkowa. Poznań: Kurpisz 1994 – 2005.
- Polsko-český slovník*. Red. Karel Oliva. Praha: Akademia 1994.
- RECZEK, Józef: *Polono-Turcica*. Opuscula polono-slavica, 1979, s. 297 – 304.
- REYCHMAN, Jan: *W sprawie pochodzenia wyrazu czekan*, Język polski 34, 1954, s. 220-222.
- REYCHMAN, Jan: *Jeszcze w sprawie wyrazu czekan*, Język polski 34, 1954, s. 388-389.
- Slovník cudzích slov Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie*, SPN 2005. Akademický slovník cizích slov, Praha: Academia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005.
- Słownik języka polskiego*. Red. Mieczysław Szymczak, zv. 1 – 3. Warszawa: PWN 1992.
- Slovník slovenského jazyka*. Red. Štefan Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo akademie vied 1964. 6 zv.
- Slovník slovenských nárečí*. Red. Ivor Ripka, zv. 1 – 2. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akademie vied 1994.
- Słownik spoleczeń i zapożyczeń*. Red. Mirosław Bańko, L. Drabik, L. Wiśniakowska. Warszawa: PWN 2007.
- Slovník súčasného slovenského jazyka, A – G*. Red. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akademie vied 2006.
- Słownik terminologii językoznawczej*, Zbigniew Gołąb, Adam Heinz, Kazimierz Polański. Warszawa: PWN 1968.
- Słownik wyrazów obcych*. Red. Jan Tokarski. Warszawa: PWN 1980.
- ŚLUSZKIEWICZ, Eugeniusz: *Skąd pochodzi wyraz kostejki?* Práce filologiczne XVIII., 1965, s. 113 – 117.
- STACHOWSKI, Marek: *Problem orientalnych etymologii polskiego ogar i węgierskiego agár*. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 32, 1995, s. 103 - 120.
- STACHOWSKI, Marek: *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*. Kraków: Księgarnia akademicka 2007.
- ŠIKRA, Juraj: *Lexikálna homonymia*. Jazykovedný časopis 43, 1992, 1, s. 13 – 25.
- TOKARSKI, Ryszard: *Zapožyczenia leksykalne a zmiany znaczenia w polu wyrazowym*. Język polski XV, z. 4, 1975, s. 275 – 282.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. Stanisław Dubisz, zv. 1 – 4. Warszawa: PWN 2003.
- Velký slovník cudzích slov*. Red. Samo Šaling – Mária Ivanová-Šalingová – Zuzana Maníková. Bratislava, Prešov: Samo 2003.
- Wielki słownik wyrazów obcych*. Red. Mirosław Bańko. Warszawa: PWN 2005.
- WITASZEK-SAMBORSKA, Małgorzata: *Zapožyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie : na podstawie słowników frekwencyjnych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1993.
- ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz: *Kilka wybranych etymologii zapożyczeń tureckich w językach słowiańskich (osadnictwo i budownictwo)*. Práce filologiczne XVIII., 1964, s. 161 – 169.
- ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz: *Staropolska nazwa „żyrafy” – sarnapa*. Język polski, 26, 1946, s. 19 - 22.
- ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz: *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Wrocław 1953.

Internetové zdroje

<http://www.hedvabnastezka.cz/cestopisy/nargile-sisa-hookah> (2. 6. 2010)

<http://www.shisha.wz.cz/his.html> (2. 6. 2010)

<http://www.nahuby.sk/> (Atlas húb a rastlin, 19. 7. 2010).

Register

pozn. p – poľské, s – slovenské

- Adziam, Adziam p 103
aga s, p 22, 39-40, 119, 121
ajer p 75, 118
  ajerowy p
  ajerówka
akče s 58
aksanowy p 60, 118
alaj s, p 44
  alájét s
alajbeg, alajberger s, p 39, 40
altembas p 84
  altembasowy p
  altembaszowy p
angora s, p 82, 84
  angorský/angorski s, p
  angorový/angorowy s, p
  angorák s
arab s, p 36, 62
arba s, p 105
arbus/arbuz s, p 72, 119, 122
  harbuz, karbuz, garbuz p
  arbuziarz p
arkan p 70, 118
aršín/arszyn s, p 107
  aršínový s
ašik, ašug s 49
atabeg s, p 39
ataman s, p 42, 121
  atamanský/atamanski s, p
  atamanstvo/atamanstvo s, p
  wataman p
atlas/atlas s, p 23, 83
  atlasz p
  atlasový/atlasowy s, p
  atlasovo/atlasowo s, p
  atlasek p
  atlaska s
atlan p 116-117, 122
ayran/ajran s, p 80, 119
azabi, azap s, p 44
baba p 25, 110, 118
badián/badian s, p 74-75
  badiánový s
  badiánik/badianek s, p
bagária s 36, 82, 118
  bagirovka s
bagázia/bagazja s, p 83
  bagazyjowy p
bachmat p 62, 119
bajir s 104
bajrám/bajram s, p 107
bakalie p 77, 118
  bakaliowy p
baklava s, p 76, 118
  baklava p
baklažán/baklažan s, p 72-73
  baklažánový/baklažanowy s, p
bakšiš/bakszysz s, p 58, 121
balagán/balagan s, p 23, 112
  balaganik p
  balaganiarz p
  balaganiara p
  balagniarški p
  po balaganiarsku p
  balaganić p
  balaganiarstwo p
  balaganie p
balalajka/balalajka s, p 61
  balalajkový/balalajkowy s, p
  balalajkár s
Balkán/Balkany s, p 103
  Balskány polostrov s
  Półwysep bałkański p
  balkánský/bałkański s, p
  Balkánc/Balkaniec s, p
  Balkánka s
  balkanistika/bałkanistika s, p
  balkanista/bałkanista s, p
  balkanizácia/bałkanizacja s, p
  balkanizovanie s
  balkanizmus s
  balkanizovať (sa) s
  balkanológia s
  balkanológ s
bałt p 60, 119
bałta/bałta s, p 53-54
  bałtička s
balvan/balwan s, p 24, 109-110
  bolvan s
  balvanový/bałwański s, p
  balvanovitý s
  balvanček s
  bałwanek p
  bałwanica s
  bałwanic (się) p
  bałwanochwalectwo p
  bałwanochwalca p
  bałwochwalca, balwanochwalca s
bałyk p 113-114
  na bałyku p
  bałykować p
bambosze p 98, 118
  bamboszek p
bán/ban s, p 22, 40, 119, 121
  banacki p
  banatka p
  bánsky s
  bánstvo s
  bánovina s
banát/banat s, p 40
baraban s 60
bardak p 112
barchan s, p 23, 104, 119
baršún s 83, 118
  baršúnový s
basałyk p 26, 50, 55
baskak p 40
basmač/basmacz s, p 50, 119, 121
basovať, basomovať s 71-72
  basom ti s
baša/basza s, p 38, 40, 119
  bašovský s
  bašovsky s
  bimbaša, bimbaši/bimbaszy s, p
  subaši/subaszy s, p
  čeribaši s
  delibaš(a) s
bašibozuk/baszybozuk s, p 41, 50
bašlik s 94
baszłyk p 95
basztan p 104, 118
bazár/bazar s, p 100
  bazárový/bazarowy s, p
  bazárovitý s
  bazárik s
  bazrowicz p
  bazariada p
bedelia/badawija s, p 62-63
  bedewia, dadawia p
beg, bej s, p 39, 119
  bek s
  pánabeka s
  bejowski p
  bejowy p
beglerbeg s, p 39
  bejlerbej, beglerbej p
beglerbegát/beglerbegat s, p 39
begir p 62, 63
bechtyr p 56
bečöv s 113, 118
bergamot(a)/begamota s, p 74, 119
  bergamotový/bergamotowy s, p
  bergamotka s, p
  bergamonka s
berkut, birkut p 69-70
bešli/bešli s, p 44
bešlik s 58
beťár/baciar s, p 52
  beciarz p
  beťársky s
  betárik s
  betárisko s
  beťárčina s
  beťárstvo s
  beťárčit' s
bezmian, przymen p 108
bičak/biczak s, p 52, 119
  bičiaštek s
biľag s 17, 113, 119
  biľagovať s
  zbiľagovať s
bíreš s 49
  bíreška s
  bírešký s
  bíreštvo s
bisior p 87
  bisorowy p
bisurman(in) p 47
  bisurmanka p
  bisurmański p
  bisurmanic p
bogaz s 104
bograč, bogracs/bogracs s, p 77, 78
bohater/bohater s, p 47, 119, 121
  bohaterský/bohaterski s, p
  bohaterstvo/bohaterstwo s, p
  bohaterka p
  bohaterszczyzna p
  bohatersko p
  antybohater p
  po bohatersku p
bojar s, p 39
  bojarzyn p
  bojarský/bojarski s, p
  bojarka s
  bojarstvo s
  bojarowa p
  bojarówna p
  bojar putny p
borožufa s 81
borsuk s, p 26, 67, 116, 122
  borsuczycza p
  borsuczę p
  borsukowaty p
  borsukowy p
  borsučí s
  borsučiak s

- borysz p 57, 58
 bosorka s 70, 71-72, 122
   bosorák s
   bosoráccky s
   bosoráctvo s
   bosorovať s
   bosorkárstvo s
   boroskánstvo s
   bosoráčiť s
   pobosoráčiť s
   basorkáňoš s
   basordyka, basordyka-motyka s
 boza s, p 80
   buza p
 bre bre s, p 116, 117
   brekať s
 bučolák s 106
 budzogán/buzdygan s, p 53, 121
   budzyganek p
 buhaj, bugaj p 64, 119, 121
   buhajek p
 bujak s, p 64
   bujáci p
   bujáčik p
   bujáčisko p
 bujurdun, bujurľtu p 58
 buklak, buklag(a), boklag(a) p 97
 bulava/bulawa s, p 17, 53
   bulawka p
   bulawinka p
   bulawinkowiec p
   bulawnik p
 buľavas s 84
 bulgur s, p 17, 76, 78, 118
 bulany p 64, 116, 122
   bulanka p
   bulanek p
 buľat p 23, 51-52, 120
   buľatowy p
 bunčuk/buńczuk s, p 53, 119
   buńczuczny p
   buńczucznie p
   buńczuczność p
   buńczuczzyć się p
 buran s, p 111
 burduk/burdziuk s, p 97, 119
 burek s, p 17, 22, 76, 77, 78, 118, 122
   börek s, p
   burka s, p 26, 88, 116, 120
   burunduk s, p 67, 116, 119
 burý/bury s, p 116, 122
   burość p
   burawy p
   buo p
   buriak/burak s, p
   buras p
   burakowy p
   buraczany p
   buraczaność p
   buraczany p
   buraczarnia p
   buraczarz p
   buraczanka p
   burek p
 čabraka/czaprak s, p 64-65, 119, 122
   čabrak s
   čabrakový s
 čadra, čador/czador, czadra s, p 87
   czadorowy p
 czahary, czahar, czahor p 75
 čachol s 92
   čechlík s
 čajka/czajka s, p 21, 105, 119, 121
   čajkáš s
   czajkista p
 čakan/cekan s, p 22, 54, 120
   čakanový s
   čakanček s
   czambuľ p 44
   čara/czara s, p 106
   czarka p
   czareczka p
   czarczaf p 93
   čárda s 100
   čardák/czerdak s, p 102-103
   čardáš/czardasz s, p 60
   čardášový/czardaszowy s, p
   čardášovať s
   čata/czata s, p 45
   czatować p
   czatowanie p
   czatownia p
   czatownik p
   čatár s
   čatárska s
   čatársky s
   čatma s 101
   čauš, czausz/čavuš s, p 40
   czechczery, czekczery p 93
   čejchán, čajchán s 50
   czekman, czechman p 90, 91
   czekmen p 90, 91
   čevapčiči s 77
   čibuk/cybuch s, p 26, 58, 59, 121
   čibukový s
   cybuszek p
   čiftik s 57
   čiriš, čiris s 113, 118
   ciura p 50
   ciurba p 81
   ciuchy p 91, 122
   ciuchowy p
   čizma/cizma s, p 98-99, 119, 122
   cizemka p
   čizmový s
   čizmička s
   čizmičkový s
   čizmisko s
   čizmárik s
   čizmárka s
   čizmárčina s
   čizmársky s
   čizmárstvo s
   čoban/czaban s, p 16, 49
   czoldar p 65
   čorba/czorba s, p 77, 78
   čorbadši s 40
   čuburek s 77, 78
   čufty s 77, 78, 118
   čuha/cuha, czuha s, p 26, 91, 120
   czucha p
   čuhár s
   czumak p 49
   czumacki p
   czumakować p
   czymbor, cymbory p 57
   dada s 49
   dawuľ p 60
   dej p 42
   dejnek p 43
   delia p 26, 47-48, 120
   delijura p 47-48
   delijunak p 47-48
   derka, dera p 65
   derha p
   derviš/derwisz s, p 43, 44
   dervišký s
   derwiszowy p
   derwiszowski p
   diván/dywan s, p 25, 26, 86, 106-107,
   119, 120
   divánový/dywanowy s, p
   divánik/dywanik s, p
   divánček s
   dywaniarz p
   dywaniarka p
   dywaniarski p
   dohán s 59
   dohánový s
   dohánik s
   dolomán/dolman s, p 26, 89, 120
   doloman, doľoman p
   dolománik s
   domra s, p 61
   donalma s 111
   dôc, dôľš s 84
   dubas p 105
   dyfťyk, tyfťyk, dywydyk p 84
   dyma, dymka p 84
   dzida p 54-55
   dziryť, dzirit p 54, 55
   dziwier p 52-53
   dziwerowy p
   dziwerować p
   dziwerówka p
   džami(ja)/džami(ja) s, p 99
   džigit/džygit s, p 42, 43
   džigitovka/džygitówka s, p
   džizje/džizja s, p 57
   džuma p 110-111, 118
   džumowy p
   džuvec s 77
   efendi s, p 39, 119
   ejalet s, p 57
   emir s, p 39
   emirát/emirat s, p
   esauľ ,asauľ (a), asawuľ(a) p 42
   faš, paš s 48-49
   feredža, feredže s 93
   ferezja p 26, 92, 120
   ferman s, p 58
   firman p
   fez s, p 93
   fezka p
   fezový s
   fezaren s
   findž(i)a/filizanka s, p 106
   filizanečzka p
   furda p 111
   futa s 92
   gajdy s, p 60, 62, 121
   gajdoš/gajdosz s, p
   gajdičky s
   gajdoško s
   gajdošký s
   gajdovať, gajdovávať s
   gajdový s
   gaur, d'aur, džaur/giaur s, p 47, 121
   gidia, gidýja p 47
   háby/chaba, haba s, p 91, 122
   háb s
   hábočky s
   hábký s
   hábská s
   hába, hábka s
   habiany p
   hača s 63
   hačka s
   hačiatko s
   hadži/hadzi s, p 43-44
   hadžir s 40
   hajde, hajdy/hajda s, p 43, 116-117, 122
   hajdamák/hajdamak(a) s, p 42, 43, 119
   hajdamácky/hajdamacki s, p
   hajdamačiť/hajdamaczyć s, p
   hajdamacczyzna p
   hajdamactwo p
   halena/halka s, p 26, 91-92, 120

haleczka p
 halenový s
 halenka s
 halienka s
 halenár s
 halenársky s
 halenárstvo s
 hamaľ p 49
 hamam, hammam s, p 99-100
 hambár s 102, 118
 han s 100
 handžar p 52
 harač/haracz s, p 57, 121
 charádz s
 haračník s
 harambaša/harambasza s, p 40
 haramia s 111
 harara s 100
 hárem/harem s, p 100
 hýremový/haremovy s, p
 hodža/hodža s, p 43, 44
 horda s, p 44-45, 119
 hurá/hura s, p 116, 117, 122
 hurá-/hura- s, p
 hurápatriot/hurapatriota s, p
 huráoptimizmus/huraoptymizm s, p
 hurma s, p 45, 74, 118
 churma s
 hurmakaki, hurmikaki s
 hurma p 45, 74
 hurma p
 hurmem p
 urma p
 urmem p
 chagán, chakán s 38
 chalát/chalat s, p 26, 89, 120
 chalátový/chalátový s, p
 chalátik/chalacik s, p
 chalva/chalwa s, p 76-77, 118
 chán/chan s, p 38
 chánsky/chaňski s, p
 chánsvo/chaňstvo s, p
 chanát/chanat s, p 38
 chandra s, p 111, 122
 chomút/chomaťo s, p 64, 65, 122
 chomútový s
 chomútik/chomaťko s, p
 chomaťko p
 chren/chrzan s, p 73
 chrenový/chrzanový s, p
 chrzanik p
 chrzanič p
 chrzanič s
 chrenovisko s
 chýr/hyr s, p 112, 119
 hynny p
 chýrny s
 chýrne s
 chýrečne s
 chýrečný s
 chýrit' (sa) s
 chýrník s
 chyrovat' s
 rozchýrit' (sa) s
 vychýrený s
 vychýrenosť s
 ihrám/ihram s, p 87-88
 íbrik/imbryk s, p 106
 íbriček/imbryczek s, p
 ispendže s 57
 Istanbul/Stambuľ s, p 103-104
 istanbulský/stambulski s, p
 Stambulczyk, Stambulczyk p
 Istanbulčan s
 Istanbulčanka s
 jaľowaty p 92
 janičiar/janczar s, p 40-41, 60, 66, 119
 janczarka p
 janczarki p
 jančiarky s
 jančiarsky/janczarski a, p
 japrak s 85
 jarczak p 65
 jarlyk/jarlyk s, p 58
 jarmulka/jarmuľka s, p 93-94
 jaľmurka, jamuľka, jarmuľak p
 jarok/jar s, p 22, 104, 122
 jarček s
 jarek p
 jaruga p 104
 jasak s, p 57
 jasyr p 46, 118
 jašmak/jaszmak s, p 93
 jatagan s, p 51-52
 jatagán s
 jogurt s, p 17, 79, 118, 119
 jogurtový/jogurtový s, p
 jogurtík/jogurtek s, p
 jogurtovač s
 jogurtáreň s
 juľka s, p 76
 juchta/jucht s, p 84-85
 juchtový/juchtový s, p
 juchtowina p
 juchtowač p
 juk p 70
 juczny p
 juczyč p
 juczenie p
 juczeny p
 jucznosť p
 jurta s 44
 jurta s, p 101
 jurp
 kabaczek p 72
 kaban p 67
 kabanina p
 chabanina p
 kabanos s, p
 kabara s 68
 kabát/kabat s, p 26, 88-89, 120, 122
 kabátový s
 kabátovitý s
 kabátovina s
 kabátik/kabacik s, p
 kabátisko s
 kabátec s
 kabátit' s
 okabátit' s
 prekabátit' (sa) s
 kabátoš s
 salónkabát s
 čiernokabátnik s
 kabaňa, kabanica s
 kabanka s
 kabanička s
 kabura p 56
 kaczan p 113
 kaftan s, p 26, 89, 120
 kaftanik p
 kaftaniczek p
 kaftanový s
 kagan s, p 38
 kaganát/kagant s, p 38
 kaik s, p 105
 kajik s
 kajdany p 57
 kajdanový p
 kajdanki p
 kajdaniar p
 kajdaniarski ú
 kajmak s, p 23, 80
 kajmakowy p
 kajmakán/kajmakan s, p 39
 kajrak s 60, 119
 kaleta p 97, 118
 kaletnictwo p
 kaletniczka p
 kaletnik p
 kaletniczy p
 kaletniki p
 kalika/kaleka s, p 51
 kalika p
 kaličit'/kaleczyč s, p
 kaleczyč s
 kaleki p
 kaleko p
 kalectwo p
 kaleczenie p
 dokaličit' s
 okaleczyč p
 okaleczenie p
 obkaličit' s
 okaličit' s
 pokaličit' s
 skaličit' s
 kalkán/kaľkan s, p 56
 kalmuk/kaľmuk s, p 23, 36, 62, 82
 kalmukový s
 kaľmucki p
 kaľmuczek
 kaľym p 58
 kamuka/kamcha s, p 83, 120
 kanak p 113
 kančuka/kańczug s, p 26, 55
 kańczuk p
 kančug(a) s
 kandík s 75, 118, 120
 kanec s 67
 kanček s
 kančisko s
 kanča s
 kantár/kantar s, p 22, 65-66, 120
 kantárik s
 okantárit' s
 kap s 22, 23, 40, 120
 kapciuch p 59
 kapciuszek
 kapia s 73, 118
 kapiový s
 kapiaga s 40
 kapikuler, kapikul s 40
 kapkan p 70
 kaput s 22, 40
 kaputanbaša, kapušbaša s 40
 kaptur p 95-96
 kapturowy p
 kapturek p
 kapturowaty p
 kapturmica p
 kapturmicowate p
 kapturnik p
 kapturzyč p
 karabela s, p 51, 52
 karabelowy p
 karabelka s
 karaczan p 69
 karagana, karatana p 73
 karakal s, p 20, 68, 69
 karakon, karakan p 20, 68, 69
 karakul/karakuľ s, p 20, 68, 69, 82, 84, 119
 karakuľy p
 karakuľový/karakuľový s, p
 karakuľský s
 karakum s, p 104
 karakurt s, p 20, 68, 69
 karaluch p 20, 68, 69, 84
 karaul s 102

kary p 20, 64, 68, 116, 118, 122
 karosz p
 katrán/katran s, p 75-76
 káva/kawa s, p 81-82, 122
 kávoVý/kawowy s, p
 kaviareň/kawiarnia s, p
 kaviranička/kawiarenka s, p
 kawiarniowy p
 kawowiec p
 kawka p
 kawunia p
 kawusia p
 kawcia p
 kawiarka p
 kawiarcz p
 kawiara p
 kawiarka p
 kawosz p
 kawoszka p
 kawsko p
 kávoVo s
 kávička s
 kávičkár s
 kaviarenský s
 kávoVník s
 kávoVina s
 kafe s, p
 kafa p
 kafejka p
 kafeja p
 kafejkarz p
 café s, p
 coffea s, p
 kafeteria s, p
 cafeteria p
 neskafe s
 neska s
 kofeín/kofeín s, p
 kefeínový s
 kofeínista s
 kefeínizmus/kofeínizm s
 kefeínistický s
 kaval s 60
 kavas/kawas s, p 40
 kaviár/kawior s, p 78-79, 119
 kaviárový/kawiorowy s, p
 kaviárik/kawiorek s, p
 kawon p 72, 118
 kazak s 92
 kebab s, p 17, 76, 77, 118, 119, 122
 kedyw p 38, 39
 kefa s 107, 122
 kefový s
 kefka s
 kefôčka s
 kefár s
 kefárska s
 kefársky s
 kefárstvo s
 kefovať s
 kefovačka s
 vykefovať s
 pokefovať s
 kefnúť s
 kefia, kefija p 93
 kefir/kefir s, p 79-80
 kefirový/kefirowy s, p
 kelím/kilim s, p 26, 86-87
 kelímový s
 kilimowy p
 kilimiarka p
 kilimiarz p
 kilimiarzski p
 kilimiarstwo p
 kilimek p
 kilimkowy p
 kilimkarski p
 kilimkarz p
 kilimkarstwo p
 kilimkarnia p
 kendir s 75
 kendir p 75
 kepeň/kopieniak, s, p 26, 90, 120
 kiepieniak, kiepień p
 kepienok s
 kesim s 57
 kibić p 56
 kibitny p
 kibitka s, p 105
 kibitnik p
 kibitnikowate p
 kiecka p 90
 kiecek p
 keca p
 kiecza p
 kieca p
 kiereja p 26, 88, 120
 kiesa p 97
 kieszeń p
 kešeňa s
 kila, kyła s 107
 kilidž s 51, 52, 118
 kindzał/kindzał s, p 52
 kiosk s, p 25, 101-102, 121
 kioskový/kioskowy s, p
 kioskár/kioskarz s, p
 kioskárka/kioskarska s, p
 kismet p 107
 kiścień p 26, 55, 120
 kieścień, kiścień p
 kiślak/kyszlak, kiszlak s, p 101
 kitajka p 73, 82, 83
 kitaj p
 Kitajec p
 kitajkowy p
 kitajski p
 kiwior p 94
 kiziak p 113
 klobása/kielbasa s, p 79
 klobásový/kielbasiany s, p
 klobáska/kielbaska s, p
 klobáskový/kielbaskowy s, p
 kielbacha p
 kielbasić się p
 kielbašnica p
 klobúk/klobuk s, p 14, 16, 24, 94-95
 klobuczka p
 klobúkový s
 klobúkovitý s
 klobučik s
 klobúčikový s
 klobúčikovitý s
 klobúčisko s
 klobučnický s
 klobučnictvo s
 klobučníčka s
 kniha/książka s, p 14, 24, 108
 knižný/książkowy s, p
 knižka, knižočka/książeczka s, p
 knižnica s
 knižkupectvo s
 księgarnia p
 knižkupec/księgarz s, p
 knižkupectvo/księgarstwo s, p
 knižkupecký/księgarski s, p
 knihovať/księgować s, p
 koberec/kobierzec s, p 26, 85-86, 122
 kobercový/kobiercowy s, p
 kobercovitý s
 koberniczy p
 kobercovito s
 kobercovo s
 koberček s
 kobernictwo p
 kobiš s 63
 kobyła/kobyła s, p 15, 63, 121
 kobyli/kobyli s, p
 kobyłka/kobyłka s, p
 kobyłkovitý s
 kobylinka s
 kobyłôčka s
 kobylinec s
 kobyłkovec s
 kobyłkovcovitý s
 kobylasty s
 kobza s, p 61, 121
 kobzar/kobziarz s, p
 kobzársky s
 kockodan p 67-68
 kočovať/koczować s, p 115-116, 122
 kočovník/koczownik s, p
 kočovnícka/koczownicza s, p
 kočovne/koczowniczo s, p
 kočovníctvo/koczownictwo s, p
 kočovnícky s
 wykoczować p
 koczowanie p
 koczowisko p
 koczowność p
 koczowniczy p
 kociuba p 113, 118
 kofium s 85
 koliba s, p 114
 kolczan p 55-56
 kolpak/kołpak s, p 16, 94-95
 kalpaček, kołpačok s
 kołpaczek p
 komysze, komysz, komesz p 75
 komeszyna p
 komyszniak p
 konak s, p 100
 končiar/koncerz s, p 54
 końcerz p
 kontuš/kontusz s, p 26, 90, 120
 kontuszowiec p
 kontuszowy p
 kontusik p
 kontuszówka/kontušovka s, p
 kopejka/kopiejka s, p 58
 korbáč/korbacz s, p 26, 55
 korbáčový s
 korbáčik s
 korbáčiky s
 korbáčisko s
 korbáčovať s
 skorbáčovať s
 vykorbáčovať s
 kord s, p 14, 21, 23, 52
 kordový s
 kordík s
 korsak s, p 66, 119
 koš/kosz s, p 22, 42-43, 120
 košový/koszowy s, p
 koševa s 111, 118
 košnjaj s 60, 119
 kotara, kotarha p 101
 kozák/Kozak s, p 28, 34-35, 60, 119
 kozáčka/Kozaczka s, p
 kozácky/kozacki s, p
 kozáctvo/kozactwo s, p
 Kazachstan s, p
 Kazach s, p
 Kazaška/Kazaszka s, p
 Kazašský/kazaski s, p
 kozáčík/kozaczok, kazaczek s, p
 kozakować p
 kozaczyć p
 zkozaczyć się p

kozub/kazub s, p 102
 kozubový s
 kozúbok s
 kozubár s
 kozubársky s
 krahulec/krogulec s, p 15, 69
 krahulčí/krogulczy s, p
 kučma/kuczma s, p 94
 kukurica/kukurydza s, p 114
 kulak/kułak s, p 21, 23, 50
 kulacký/kułacki s, p
 kulactwo/kułactwo s, p
 kulačka/kułaczka s, p
 kułaczki p
 kułaczek p
 kulán/kułan s, p 68
 kulbaka p 65, 118
 kulbaczyć p
 kulbaczenie p
 kulczyba p 73
 kum s 49, 104, 119, 121, 122
 kuma, kum s, p 22, 49
 kumoszka p
 kumać się p
 kumanie się p
 kumostwo p
 kumys s, p 80, 122
 kumysz p
 kumysowy/kumyszowy s, p
 kurdesz, kardasz p 48
 kurdeszowy p
 kurdiuk p 82
 kurdiuczny p
 kureń, kurzeń p 42, 43
 kureny, kurzenny p
 kurenioowy, kurzeniowy p
 kurhan s, p 17, 103
 kurhanek p
 kurhanowy p
 kuruš/kurusz s, p 58
 kurtka s, p 114
 kutas p 113
 kutasek, kutasik p
 kvárit' s 111
 kyryśnik/kyryśnik, kyryśnik s, p 56
 kyryśnický s
 kyryśár s
 kyryśársky s
 lafa p 57-58
 lelek s, p 114
 lilak p 73, 122
 liman s, p 104, 122
 limanowy p
 lokaj s, p 49
 lokájsky/lokajski s, p
 lokajstvo/lokajstwo s, p
 lokajczyk p
 lokša s 78
 lokšový s
 lułka/lułka s, p 26, 58, 59, 121
 lułkový s
 łosza p 63-64
 łoszak p
 łoszę p
 machram, machrana p 93
 majdan s, p 100
 mejdan s
 makat(a) p 87
 makatowy p
 makatka p
 makatkowy p
 makrama p 87
 mamut s, p 68, 118, 119
 mamuti/mamuci s, p
 mamutový/mamutowy s, p
 mamutka s
 mamutovina s
 mamutowiec p
 martalovci, martalúzi/martalusi s, p 41
 masłok p 81
 meczet p 99, 122
 meczetowy p
 meczecik p
 medresa/medrese, madrasa s, p 99
 medžilis/madžilis p 107
 meszty p 98
 meszt(a) p
 minaret s, p 99
 minaretový/minaretowy s, p
 minarecki p
 minarecik p
 mogul/mogol s, p 38-39
 mohamedán/mahometan(in) s, p 26, 46
 mohamedanizmus s
 mohamedánstvo/mahometanizm s, p
 mohamedánka/mahometanka s, p
 mohamedánsky/mahometánski s, p
 mohyla/mogila s, p 103, 119
 mohylný/mogilny s, p
 mohylka/mogilka s, p
 mohylník/mogilnik s, p
 mogiński p
 mohylový s
 mohylôčka s
 muezin/muezin s, p 43, 44, 119
 mufti s, p 43, 44
 mulla, molla/mułła, molla s, p 43, 44
 mułta p
 murza, mirza p 43, 44
 musat p 53
 musadek p
 musulman s 26, 46-47
 muslimánský s
 musulmanka s
 muzulman/muzułman(in) s, p 26, 46-47
 muzulmánský/muzulmański s, p
 muzulmanka s, p
 nadziak p 54
 nahajka s, p 26, 55, 119, 121
 nahaj p
 nagajka s
 náhije s 57
 namáz/namaz s, p 107
 nargilé/nargile s, p 26, 58
 obor/olbrzym s, p 35-36, 70
 obzrym, obrzyn p
 zlobor s
 nadobor/nadolbrzym s, p
 obryňa/olbrzymka s, p
 veleobor, veľobor s
 olbrzymi p
 olbrzymio p
 olbrzymiasty p
 olbrzymieć p
 obrovsky s
 obrovskost' s
 ogar s, p 50, 66, 119
 ogar s 50, 66
 ogier p 63, 66
 okka/oka s, p 107
 opończa p 26, 90, 120
 opończowy p
 opończany p
 orda p 44-45
 ordyniec p
 ordyński p
 ordynka p
 orgován s 73-74, 122
 orgovánový s
 orkisz, jarkisz p 82, 118
 orkiszowy p
 Osman s, p 28, 121
 osmanský/osmański s, p
 osmančina s
 ošoh s 112, 122
 osožný s
 osožtek, osožtek s
 osohovať, osožit' s
 zosohovat', zosožit' s
 osožnosť s
 Otoman s, p 21, 22, 26, 31, 120
 otománský/otomański s, p
 ottomański p
 otoman/otomana s, p
 otomanka p
 pačmaga/baczmag(a) s, p 98
 padišac(h)/pasyszach s, p 38
 pajda p 113
 pajdka p
 pajtáš/pajtasz s, p 48, 121
 pajtáška s
 mohamedánka/mahometanka s, p
 pusipajtáš s
 pajuk, paik p 49
 pamuk, pamuka s 85
 pamukový s
 pamutkovica s
 pamutka s
 palank(a)/pałanka, pałanka s, p 102
 paloš/palasz s, p 52
 palošík s
 pałaszować p
 pałaszowanie p
 papacha s, p 94, 119, 122
 papuča/papuč s, p 98, 122
 papučový s
 papučka s
 papučiar s
 papučiarica s
 papučiariski s
 papučiarstvo s
 papuski p
 paputek p
 para s, p 21, 23, 58, 121
 pasturma, pastrami p 82
 paša/pasza s, p 22, 38, 121
 paszowski p
 pašalik(át), pašalík/paszałyk(at) s, p 38
 pilav/pilaw s, p 77
 pilaf s
 podruna p 102
 rája/raja s, p 46, 121
 raki s, p 80-81
 rakija s, p 80-81
 rakijový/rakijowy s, p
 ramazán/ramazan s, p 107
 ramazánový s
 resim s 57
 resim-i-kapu s 57
 roztruchan p 106
 rumak p 62
 rzewień p 75
 safián, satián/safian, safjan s, p 85
 safiánový/safianowy s, p
 sagan p 106
 saganek p
 sajdak, sahajdak p 55, 56
 sajdaczny, sahajdaczny p
 sajdacznik, sahajdacznik p
 sajga s 68, 118
 salaš/szałas s, p 16, 101, 120, 122
 salašový/szałasowy s, p
 salašnictvo/szałasnictwo s, p
 salašík/szałasik s, p
 salašný s
 szałasniczy p
 szałasisko p
 salašnický s

- salašit' s
 usalašit' (sa) s
 samár/samar s, p 70
 sandžak/sandžak s, p 57
 sandžakbeg/sandžakbeg s, p 57
 sarafán/sarafan s, p 92
 saranča/szarańcza s, p 69, 122
 sarančí s
 szarańczyn p
 szarańczak p
 szarańczowate p
 saxaul/saksaul s, p 73
 sazan p 70
 sedeniata p 43
 semen p 42
 sepet p 107
 sepecik p
 seraj, saraj s, p 100
 seraskier p 42
 serdar s, p 40
 serdiuk p 43
 serpanka, serpanek p 93
 servianka s 26, 92, 120
 sobol'/soból s, p 67, 119, 122
 soboli'/soboli s, p
 sobolina s
 sobolowy p
 sobolowaty p
 sobole p
 sofa s, p 26, 107, 120, 122
 spahi, sipáhi/sipahi, spah, spahis s, p 41
 suhak, sumak p 68
 sukman/sukman(a) s, p 26, 90, 91, 119, 120
 sukmanczyzna p
 sultán/sułtan s, p 37, 38, 121
 sultánka/sułtanka s, p
 sultánsky/sułtański s, p
 sultanát/sułtanat s, p 38
 surma s, p 61
 surmový
 surmia s, p
 surmíta s
 surmovat' s
 zasurmovat' s
 zasurmit' s
 surmovka s
 šabl'a/szabla s, p 51, 121
 šabl'ozuby'/szablozėby s, p
 šabl'ový/szablowy s, p
 šablička/szabelka s, p
 šablica/szablisko s, p
 šabliarka/szablodziób s, p
 šablenka s
 szablasty, szablisty p
 szablorogi p
 szablasto p
 szablica p
 szablista p
 szablogrzbiet p
 šabl'atáš/szabeltas s, p
 šagrén/szagryn s, p 85, 119
 šagrin s
 šagrénový/szagrynový s, p
 šakal'/szakal s, p 66
 šakalí/szakali s, p
 šarkan s 70, 71, 118, 122
 šarkonavý s
 šarkaní s
 šarkaník s
 šarkanisko s
 šarkanica s
 šaraváry/szarawary s, p 92-93
 šaravary, šarovary, šarováry s
 šašlik/szaszlyk s, p 77-78, 118, 119
 šašlyk s
 šašlikový, šašlykový s
 szaszlykowy p
 szaszlykarnia p
 szaszlykarz p
 šerbet/sorber s, p 81
 serbet, szerbet p
 šerbetový/sorbetový s, p
 šiator/szatra s, p 101
 šátor/szater s, p
 šátorový s
 šiatrik s
 šiša/shisha s, p 17, 26, 58-59, 118, 120
 tábor/tabor s, p 23, 45-46, 120
 táborový/taborowy s, p
 táborita/taboryta s, p
 táboritský/taborycki s, p
 táborit' s
 táborník s
 tábornička s
 tábornický s
 tábornictvo s
 táborenie s
 utáborit' (sa) s
 táborisko s
 táborákový s
 tabun p 22, 23, 64, 118
 tabunowy p
 tabuńczyk p
 tabunny p
 taft/tafta s, p 83
 tafata, tafat s
 taftový/taftowy s, p
 taftuj p 55
 tajga s, p 75, 119
 taliga/telega s, p 105
 teležka p
 tapczan p 107, 122
 tapczanowy p
 tapczanik p
 tapczanisko p
 tapczanopólka p
 taraban p 60, 121
 tarabanić (się) p
 tarakan p 68, 69
 tarantas s, p 105
 tarantan s
 tarbusz p 94
 tašma p 110, 122
 tašmowy p
 tašmowo p
 tasiemka p
 tasiemkowy p
 tasiemnica p
 tašmować p
 tašmiak p
 tašmować p
 tašmowanie p
 tašmiarka p
 tašmociąg p
 tašmochodnik p
 tašmoteka p
 tašmowiec p
 tasiemniec p
 tasiemczycza p
 tasiemcowy p
 tasiemcowaty p
 tasiemiec p
 tasomnica s
 Tatár/Tatar s, p 22, 23, 28, 32-34, 121
 Tatarzyn p
 Tatárka/Tatarka s, p
 Tatársko/Tatarstan s, p
 tatár/tatar s, p
 tatárky/tatarski s, p
 po tatársky/po tatarski s, p
 tatárec s
 tatárčina s
 tatarák/tatarak s, p
 tatárka/tatarka s, p
 tatarakowy p
 tatarczany p
 tatárkový s
 otatarować p
 odtatárit' s
 roztatárit', sa s
 tatla p 77
 tavoľa/tawuľa s, p 74
 tawolec p
 tawuľka p
 tawuľowe p
 tavoľník s 74
 tebinki p 66
 tegez s 55
 tekke p 99
 temblak p 56
 temlak p
 timár/timar s, p 57
 tlmočit'/tłumaczyć s, p 15, 115, 122
 tlomaczyć p
 tlmočnik'/tłmacz s, p
 tlmočnička/tłmaczka s, p
 toľmacz, tuľmacz p
 tlmačnik, tlmač s
 tlmočnický s
 tlmočnictvo s
 pretlmočit' s
 tlmaczenie p
 tlmaczeniowy p
 tlumaczyć się p
 tma/ćma s, p 111
 toľumbas p 60
 topdžami s 99
 topor/topór s, p 14, 15, 54
 toporec/toporzec s, p
 toporisko/toporzysko s, p
 toporne/topornie s, p
 topornost'/topornost' s, p
 toporný s
 toporowy p
 toporny p
 topornieć p
 toporek p
 torba s, p 15, 96-97, 120, 122
 torbica s
 torbowy p
 torbiasty p
 torebka p
 torebkowy p
 torebkarka p
 torebkarski p
 torebkowaty p
 torebeczka p
 torebica p
 torbacz p
 turbiel p
 torbielowaty p
 torbielowatość p
 torbielowaty p
 torbielowy p
 torbomaterac p
 torbotłuszczak p
 torkmysz p 55
 tovar/towar s, p 15, 108-109, 122
 towarový/towarowy s, p
 tovarniak, towarowiak, towarówka p
 towarowiec p
 towarek p
 polotovar s
 tovaroznalectvo/towaroznawstwo, p
 tovaroznalec/towaroznawca s, p
 tovaroznalecký/towaroznawczy s, p
 továrėn s

továrenský s
 továrnička s
 továrník s
 towarowość p
 tovariš/towarzysz s, p 23-24, 48, 120
 tovarišský/towarzyski s, p
 towarzyszenie p
 towarzyszka p
 towarzyszyć p
 towarzyski p
 towarzyscho p
 tovarištvo s
 tovarich s
 tovarišit' s
 tubetejka, t'ubetejka s 94
 tug s 53
 tugaj s 75
 tulipán/tulipan s, p 24, 76, 119, 121, 122
 tulipánový/tulipanowy s, p
 tulipánik, tulipánok/ tulipaneček s, p
 tulipánovka s
 tulipanowiec p
 tulipanowcowy p
 tułup, tułub p 92
 tułubowity p
 tumak p 67
 tuman s, p 23, 67, 111, 119, 120
 tumanowy p
 tumanic (sie) p
 tumanieć p
 otumanić, otumanieć p
 otumaniony p
 turba s 103
 turban s, p 93, 122
 turbanový/turbanowyy s, p
 turbanovitý s
 turbanovite s
 turbanovka s
 turbanik p
 Turek s, p 26, 28-31, 46, 60, 62, 120, 121
 Turčin/Turczyn s, p
 Turkyňa/Tureczynka s, p
 Turecko/Turecja s, p
 Turečtina/tureczyzna,
 tureczyzna s, p
 turecký/turecki s, p
 po turecky/po turecku s, p
 z turecka p
 turko- s, p
 turkologija/turkologia s, p
 turkológ/turkolog s, p
 turek s, p
 turčák s
 turák s
 turenka s
 turešina s
 turecznia p
 turczyć, sturczyć, się p
 poturčit', sa s
 poturčeniec s
 poturčený s
 tyrkys/turkus p, s
 tyrkysový/turkusowyy p, s
 turkusowo p
 turkusowoniebieski p
 turkusik p
 turga s 58
 tutiř, tötěř s 55
 tuzłuk p 92
 tvaroh/twaróg s, p 114
 tytoń p 59, 121
 tytoniowy p
 tytoniówka p
 tzatziky/tzatziki s, p 17, 78, 118, 120
 dzadziki, caciki s, p
 tzatzyki p
 tsatsiki s
 ulán, hulán/ułan s, p 41
 ulánsky/ułanski s, p
 hulánsky s
 ułanka p
 ułafa p 57-58
 ułus p 46
 upír/upiór s, p 70-71, 122
 upiorny p
 upiornie p
 uporzyce p
 upírsky s
 upírovský s
 upírka s
 upírismus s
 upírstvo s
 válov s 113
 válovček s
 vampír/wampir s, p 16, 70-71
 vampirismus/wampirizm s, p
 wampirowy p
 wampiryczny p
 wampirzyca p
 vampírsky s
 vampírovsky s
 vampírka s
 vamp/wamp s, p
 wampowaty p
 vampovský s
 vumpský s
 wataha p 17, 75, 119, 121
 wataška p 45, 119
 watažkowaty p
 vezír/wezyr s, p 37-38
 veř(ko)vezír/wielki wezyr s, p
 vezírsky s
 vezírovať s
 vezírstvo s
 wezyrat s
 vijálet, vilayet/wilajet s, p 57
 wojłok p 65, 118
 wojłokowyy p
 wojłokowaty p
 vrkoč/warkocz s, p 17, 112
 vrkôčik/warkoczyk s, p
 vrkočok s
 wybałuszyć p 113
 bałuszyć p
 záim s 40
 zeámet s 57
 zekier p 55
 zele, zele p
 župa/żupa s, p 114
 župan/żupan s, p